

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา)

ปริญญา

ปรัชญาและศาสนา

สาขา

ปรัชญาและศาสนา

ภาควิชา

เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

An Analytical Study of Concept of Buddhahood in Theravada and Mahayana

نامผู้วิจัย นายไกรฤกษ์ ศีลาคม

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศิริวรรณ เกษมสานต์กิดาการ, Ph.D.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประเวศ อินทองปาน, Ph.D.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(อาจารย์สิงห์คำ นันตะภูมิ, Ph.D.)

หัวหน้าภาควิชา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประเวศ อินทองปาน, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา ชีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

An Analytical Study of Concept of Buddhahood in Theravada and Mahayana Buddhism

โดย

นายไกรฤกษ์ ศิลาคม

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา)

พ.ศ. 2552

ไกรฤกษ์ ศิลาคม 2552: การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะใน
พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญาและ
ศาสนา) สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา ภาควิชาปรัชญาและศาสนา อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์หลัก: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศิริวรรณ เกษมสานต์กิดาการ, Ph.D. 128 หน้า

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ของการศึกษาคือ 1. เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่อง พุทธภาวะใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท 2. เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องพุทธภาวะในพระพุทธศาสนา
3. เพื่อเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่องพุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

ผลการศึกษาพบว่า พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทเกิดจากมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่ง
ซึ่งมีมหาปณิธานที่จะทำตนเองให้บริสุทธิ์และช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ โดย
ก่อนที่จะบรรลุถึงพุทธภาวะ พระพุทธเจ้าจำเป็นต้องบำเพ็ญบารมี 10 ประการ พระพุทธเจ้ามี
คุณลักษณะพิเศษ 2 อย่าง ประการแรก คือ ทรงมีร่างกายที่ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ 32
ประการ และอนุพยัญชนะ 80 ประการ ประการที่ 2 จิตของพระองค์บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสโดย
สิ้นเชิงและทรงตรัสรู้ธรรมเป็นสัพพัญญู

พระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาหมายนมี 3 พระกาย คือ นิรมาณกาย สัมโภคกาย และ
ธรรมกาย พระพุทธเจ้ากำเนิดขึ้นจากอำนาจมานของพระอาทิตย์ผู้ซึ่งเป็นที่มาของพระพุทธเจ้า
ทั้งปวง สถานะของพระองค์มีลักษณะคล้ายกับพรหมันในศาสนาฮินดู ที่ประทับของพระพุทธเจ้า
แต่ละพระองค์เรียกว่า พุทธเกษตร นอกจากนี้พระพุทธศาสนาหมายนยังเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนมี
พุทธภาวะอยู่ในตัว แม้บางทัศนะของพระพุทธศาสนาหมายนจะคล้ายกับศาสนาเทวนิยม แต่ก็มี
เป้าหมายเดียวกันกับพระพุทธศาสนาเถรวาท นั่นคือ พระนิพพาน

Krairoek Silakom 2009: An Analytical Study of Concept of Buddhahood in Theravada and Mahayana Buddhism. Master of Arts (Philosophy and Religion), Major Field: Philosophy and Religion, Department of Philosophy and Religion. Thesis Advisor: Assistant Professor Sirivarn Kasemsarnkidakarn, Ph.D. 128 pages.

The objectives of this research were: 1. to study the doctrine of Buddhahood in Theravada Buddhism. 2. to study the doctrine of Buddhahood in Mahayana Buddhism. 3. to compare doctrine of Buddhahood between Theravada and Mahayana Buddhism.

The result indicated as follows; Buddhahood in Theravada Buddhism originated from a layman who had the purposes to purify himself and to free human beings from sufferings. Before becoming the Buddha, he had to practice the ten perfections. The Buddha had 2 special characteristics. First, the body of the Buddha had composed of 32 characteristics and 80 subcharacteristics in details. Second, the mind of the Buddha was absolutely pure, without passions and insights.

The Buddha in Mahayana Buddhism had 3 bodies (kaya): the nirmanakaya, the sambhogakaya and the dharmakaya. The Buddha has originated from Adibuddha who was the origin of all Buddhas. His status is like Brahman in Hinduism. His palace is called Buddhakaset or Pure Land. Mahayana Buddhism believes that every body has Buddhahood in themselves. Some points of view of Mahayana Buddhism are similar to Theism religion, but its noble goal, like that of the Theravada Buddhism, is Nirvana.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

____ / ____ / ____

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิริวรรณ เกษมสานต์กิดการ พร้อมด้วยอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม 2 ท่าน คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ อินทองปาน และท่านอาจารย์ ดร.สิงห์คำ นันตะภูมิ อาจารย์ ดร. โกวิทย์ พิมพวง ผู้แทนบัณฑิตวิทยาลัยในการสอบประมวลความรู้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเหลือ ใจมโน ประธานในการสอบปากเปล่าขั้นสุดท้าย และขอกราบขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระชาติ นิมนองค์ ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกมหาวิทยาลัย ตลอดจนคณาจารย์ในภาควิชาปรัชญาและศาสนาทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้แก่ข้าพเจ้า อาทิ ศาสตราจารย์ ดร.เดือน คำดี รองศาสตราจารย์สุเชาว์ พลอยชุม ตลอดจน ศาสตราจารย์ ดร.จันทน์ อธิวัฒน์สิทธิ์ และ รองศาสตราจารย์ ดร.ประเทือง ทินรัตน์ ที่ได้กรุณาให้ความรู้ ความเมตตา ความช่วยเหลือ และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ จนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่ออภิชาต ศีลาคม คุณแม่ประหยัด ศีลาคม ที่ได้ให้ความรัก ความเมตตา อบรมเลี้ยงดูและสนับสนุนผู้วิจัยเป็นอย่างดี รวมถึงพี่ชาย และ พี่สะใภ้ คือ พี่วัชรชัย - กัลยาณี ศีลาคม รวมถึงหลานๆ ที่น่ารักทั้งสอง คือ น้องแป้งและน้องปอย และที่สำคัญที่สุดในความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คือ คุณวราทิพย์ ประสิทธิ์นารายณ์ หรือ น้ำผึ้งบุคคล อันเป็นที่รักยิ่งของผู้วิจัย ทั้งหมดนี้คือที่มาของกำลังใจ และเป็นเบื้องหลังของความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณเพื่อนร่วมชั้นเรียนปริญญาโทปรัชญาและศาสนามารุ่นที่ 6 ทุกคน สำหรับมิตรภาพที่มีต่อกัน เฉพาะอย่างยิ่งพี่เอกและน้องจ้อมที่ช่วยเหลือในการจัดทำต้นฉบับ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ภาควิชาทั้ง 2 ท่าน คือ พี่จิม และ พี่เชน ที่เมตตาช่วยเหลือแนะนำมาโดยตลอด

สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขออาราธนาคุณของพระศรีรัตนตรัย และ บุญกุศลที่เกิดจากศึกษาค้นคว้า และเผยแผ่พระพุทธคุณนี้ จงได้โปรดคลบบันดาลให้ผู้มีส่วนแห่งความสำเร็จของงานชิ้นนี้ จงมีความสุขกายสุขใจ เจริญด้วย อายุ ยศ วรรณะ สุขะพละ และปัญญาทุกท่านเทอญ

ไกรฤกษ์ ศีลาคม

พฤษภาคม 2552

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง	(3)
สารบัญภาพ	(4)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(5)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
ขอบเขตของการวิจัย	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
การตรวจเอกสาร	4
วิธีการวิจัย	7
นิยามศัพท์	8
กรอบแนวคิดการวิจัย	10
บทที่ 2 แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	11
ความเป็นมาของพุทธภาวะ	11
พระพุทธเจ้า 3 ประเภท	12
พุทธการกกรรม หรือ บารมี 10 ประการ	15
คุณลักษณะทางกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า	22
กำลังพระกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า	22
ลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ	23
อนุพยัญชนะ 80 ประการ	25
คุณลักษณะทางจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า	26
พระพุทธญาณ 14 และพระญาณ 73	27
การจำแนกพระญาณออกเป็นหมวดกรรมต่างๆ	29

สารบัญ

หน้า

บทที่ 3 แนวคิดเรื่อง พระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท	37
พระพุทธเจ้าในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท	37
หลักศรัทธา	38
พระอภิปุทธ	41
ธยานิพุทธ	42
มานุสสพุทธ	46
ลักษณะเทวนิยมของพระพุทธศาสนาเถรวาท	47
พระอมิตาภะพุทธเจ้ากับสุขาวดีพุทธเกษตร	48
พระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน	54
บทที่ 4 แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาท	62
แนวคิดเรื่องพุทธภาวะหรือตถาคตครุภักในพระพุทธศาสนานิกายโยคอาจารย์	62
พุทธภาวะกับจิตเดิมแท้ของนิกายเซ็น	68
พุทธภาวะในพระพุทธศาสนานิกายสังฆธรรมปุณทุริก	71
พุทธภาวะในพระพุทธศาสนานิกายอวตตสกะ	74
พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาแบบตันตระ	75
บทที่ 5 สรุป วิเคราะห์และการประยุกต์ใช้	83
พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาท	83
พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาท	84
เปรียบเทียบคำสอนเรื่องพุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน	88
อุดมการณ์พระโพธิสัตว์กับการประยุกต์ใช้	101
บทที่ 6 วิจัยและข้อเสนอแนะ	110
วิจัย	110
ข้อเสนอแนะ	121
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	123
ประวัติการศึกษา และการทำงาน	128

สารบัญตาราง

ตารางที่

หน้า

1 เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ทั้ง 2 นิกาย

60

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	พระอาทิตย์พุทธรูปกับพระอาทิตย์ปรัชญา	42
2	พระธยานิพุทธรูปเจ้า 5 พระองค์	44
3	พระอมิตาภะพุทธรูปเจ้า และอัครสาวกโพธิสัตว์	45
4	พระไภษัชยคุรุไวฑูรย์พุทธรูปเจ้า 1 ใน 5 พระมานุสสพุทธรูป	47
5	พุทธรูปเกษตร	53
6	แผนภาพแสดงพระพุทธรูปเจ้าและพระโพธิสัตว์ในรูปการอวตารจากพระอาทิตย์พุทธรูป	61
7	เอกจิตธรรมธาตุ	73
8	วัชรธาตุมณฑล	77
9	มันดาลา	78
10	พระไวโรจนะพุทธรูปเจ้าปางปราบมาร	79
11	กรรมธาตุมณฑล	80
12	กรรมธาตุมณฑล	81
13	จิตในทัศนะนิยายโยคาจารย์	99

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำย่อต่างๆ ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เป็นคำย่อที่ใช้ในการอ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา (ภาษาไทย) ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2537 ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกฉบับที่รวมทั้งพระสูตรและอรรถกถาไว้ในเล่มเดียวกัน สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก มี 3 ตอน หมายถึง พระไตรปิฎก เล่มที่/ชื่อ/หน้า ตัวอย่างเช่น ที. ปา. 11/62/71 หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 11 ข้อที่ 62 หน้าที่ 71 ส่วนการอ้างอิงที่มาจากอรรถกถาในพระไตรปิฎก จะระบุชื่อพระสูตร เล่มที่/เลขหน้า และชื่อพระสูตรที่อรรถกถาจารย์อธิบาย เช่น ที. สิล. 11/172 อรรถกถาพรหมชาลสูตร หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค เล่มที่ 11 หน้า 172 อรรถกถาของพระสูตรชื่อ พรหมชาลสูตร เป็นต้น

คำย่อ

คำเต็ม

บุ. จุ	พุทธทศนิกาย จุฬนิกาย
บุ. ธ.	พุทธทศนิกาย ธรรมบท
บุ. ปฎิ.	พุทธทศนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
บุ. พุทธ.	พุทธทศนิกาย พุทธวงศ์
ที. มหา.	ทีฆนิกาย มหาวรรค
ที. สิล.	ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค
ม. มู	มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก
ส. สคา.	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
อ. เอก.	อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต
อ. ดิก.	อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต
อ. สตุตก.	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสากล (Universal Religion) หรือ ศาสนาโลก (World Religion) ประเภท เทวนิยม (Atheism) มีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดา และพระองค์ทรงตรัสรู้แล้วประกาศศาสนาสั่งสอนธรรมตั้งแต่อ่อนพุทธศักราช 45 ปี จนกระทั่งพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปเมื่อพระชนมายุได้ 80 พรรษา และได้มีพระสงฆ์สาวกและพุทธบริษัทช่วยกันสืบทอดพระศาสนามาจนกระทั่งถึงปัจจุบันเป็นเวลา 2,500 กว่าปีมาแล้ว พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นท่ามกลางการขับเคี่ยวและความขัดแย้งกันของความยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีปฏิบัติในศาสนาพราหมณ์ (Brahmanism) และศาสนาเชน (Jainism) ตลอดจนลัทธิต่างๆ มากมายที่มีในขณะนั้น ซึ่งทุกศาสนาและลัทธิต่างก็เสนอวิธีการปฏิบัติในการแสวงหาจุดหมายสูงสุดของชีวิตตามความเห็นและประสบการณ์ของตนเอง บางลัทธิเน้นถึงการเข้าถึงพระเจ้าด้วยตะบะว่าเป็นสิ่งดีที่สุดในชีวิตในฐานะเทวนิยมหรือการทรมานตนเพื่อการบรรลุโมกษะในฐานะอเทวนิยม บางลัทธิก็เน้นการใช้ชีวิตเพลิดเพลินด้วยกามารมณ์ในฐานะวัตถุนิยมว่าเป็นความสุขของมนุษย์โดยตรง แต่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เว้นส่วนสุดทั้ง 2 นั้น หลังจากที่พระองค์ทรงปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์สาวกก็ได้ทำหน้าที่สืบทอดพระศาสนาเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระองค์ท่ามกลางกระแสความเชื่อที่หลากหลายนั้นต่อมา นอกจากนี้พระพุทธศาสนาที่เผยแผ่ออกไปยังประเทศอื่นๆ เช่น จีน ธิเบต ญี่ปุ่น ศรีลังกา ก็ต้องเผยแผ่ท่ามกลางกระแสความเชื่อหรือลัทธิศาสนาท้องถิ่น (Tribal Religion) ที่มีอยู่เดิมที่นั่นด้วยเช่นกัน อย่างเช่น ศาสนาชินโต (Shintoism) ในญี่ปุ่น ศาสนาเต๋า (Taoism) และศาสนาขงจื้อ (Confucianism) ในจีน และลัทธิเกี่ยวกับความลี้ลับทางจิตวิญญาณในธิเบต เป็นต้น พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่อยู่ในประเทศต่างๆ ท่ามกลางนานาลัทธิและศาสนาเป็นเวลายาวนานจนเกิดการผสมผสานแนวคิดเพื่อปรับตัวและเกิดเป็นแนวคิดใหม่ ทฤษฎีใหม่ และหลักการใหม่ จนกระทั่งเกิดเป็นนิกายใหม่มากมาย เช่น พระพุทธศาสนานิกายวัชรยานในธิเบต พระพุทธศาสนานิกายตันตระ พระพุทธศาสนานิกายเซ็น พระพุทธศาสนานิกายโยคาจารย์ พระพุทธศาสนานิกายสุขาวดี เป็นต้น

จากแนวคิดและเหตุผลที่กล่าวมาทั้งหมด ทำให้ความเข้าใจเรื่องของพระพุทธเจ้านั้นก็มีความแตกต่างกันไปหลากหลายแนวคิด เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู บางนิกายจัดว่า พระพุทธเจ้า

เป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ เรียกว่า พุทธาวตาร ทรงอวตารลงมาช่วยเหลือโลกมนุษย์ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเชื่อว่า พระพุทธเจ้าทรงอวตารมาจากพระอาทิตย์พุทธ ไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา อย่างที่เราเข้าใจ พระพุทธศาสนาเถรวาท เชื่อว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ธรรมดาที่บำเพ็ญเหตุ คือ บารมีให้พอเพียงแล้วจึงได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า เป็นต้น และเนื่องจากแนวคิดเกี่ยวกับ พระพุทธเจ้าที่แตกต่างกันจึงทำให้คำสอนในส่วนที่เป็นแนวทางการสร้างบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ก็มีความแตกต่างกันไปด้วย แม้ในหมู่พุทธศาสนิกชนคนไทยเองก็มีความรู้และความเห็นเรื่อง พระพุทธเจ้าและการสร้างบารมีของพระองค์แตกต่างกันด้วย บางคนรู้แค่เพียงว่าทรงเคยบริจาคลูก เมียให้เป็นทาน ตามที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก หรือตามที่ได้ฟังจากเทศน์มหาชาติ บางคน ทราบเพียงว่าทรงบำเพ็ญบารมีเพียง 10 ชาติ ตามที่เรารู้จักกันว่า “พระเจ้าสิบชาติ หรือ ทศชาติ” บางคนบอกว่าทรงบำเพ็ญบารมีมากถึง 500 ชาติ หรือที่รู้จักกันว่า “พระเจ้า 500 ชาติ” บางคนกล่าวว่า ทรงบำเพ็ญบารมีมายาวนานมากแต่ก็ไม่ว่านานเท่าไรและทำอะไรบ้างในการสร้างบารมี

สำหรับพุทธศาสนิกชนในฝ่ายมหายานเองก็มีความเชื่อในเรื่องของพระพุทธเจ้า พระ-โพธิสัตว์แตกต่างกันออกไป เช่น ในกรณีการบูชาพระอมิตายะพุทธเจ้า เพื่อจะได้ไปเกิดในสุขาวัตติ พุทธเกษตร หรือ การบูชาเจ้าแม่กวนอิมหรือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เพื่อให้พระองค์มาช่วยเหลือ ตลอดถึงประเพณีพิธีกรรมที่มีอิทธิพลในสังคมไทย เช่น ประเพณีการถือศีลกินเจ พิธีกึ่ง-เด็ก เป็นต้น ซึ่งเนื้อหาของพิธีกรรมเหล่านี้ล้วนมีรากฐานมาจากคำสอนและความเชื่อเกี่ยวกับ พระพุทธเจ้าในฝ่ายมหายานทั้งสิ้น โดยเฉพาะการสวดมนต์ขอพรให้พระพุทธเจ้า หรือ พระโพธิสัตว์มารับดวงวิญญาณไปสู่สุขาวัตติพุทธเกษตร และขมบาลในนรกก็เป็นอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ด้วย อีกทั้งยังมีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถเป็นพระพุทธเจ้า และมีการสอนให้ศาสนิกอริยฐานปรารถนาพุทธภูมิ นอกจากนี้บางนิกายก็เชื่อว่า ทุกคนมีพุทธภาวะในตัว สามารถตรัสรู้ธรรมได้โดยฉับพลันเมื่อเราเข้าถึงจิตเดิมแท้ หรือที่เรียกว่า พุทธภาวะบ้าง ธรรมกาย บ้าง ตถาคตครุฑบ้าง เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นว่า ความเข้าใจเรื่อง พุทธภาวะ หรือ คุณลักษณะของพระพุทธเจ้าและการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะในประเทศไทยยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ หรือ บางคนอาจเข้าใจผิดเพราะมีหลากหลาย แนวคิดมาก ทั้งแนวคิดแบบเถรวาทและแบบมหายาน อีกทั้งบางสำนักปฏิบัติธรรมที่อ้างว่าตนเอง เป็นนิกายเถรวาทแต่ก็ได้นำเอาแนวคิดฝ่ายมหายานมาอธิบายประสบการณ์จากการปฏิบัติธรรมของตนด้วย

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะศึกษาแนวคิดเรื่อง พุทธภาวะ หรือคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า และแนวทางการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท

เปรียบเทียบกับแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาทในการให้ความหมาย การตีความ และการปฏิบัติ เพื่อความเข้าใจและการปฏิบัติที่ถูกต้อง ซึ่งผู้วิจัยจะได้เสนอพรรณนาที่มีต่อแนวคิดเรื่อง พุทธภาวะ ของทั้ง 2 นิกาย ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่อง พุทธภาวะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่อง พุทธภาวะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่องพุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหานิกาย

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้มุ่งศึกษาแนวคิดเรื่อง พุทธภาวะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทในฐานะเป็น คุณลักษณะของความเป็นพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา และแนวคิดเรื่อง พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยหมายเอาทั้งคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าและศักยภาพที่จะตรัสรู้ธรรมของมนุษย์ทุกคนด้วย ตามที่ปรากฏในพระสูตรแปลและงานนิพนธ์ของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทคนสำคัญ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เกิดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องสามารถวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เกิดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องสามารถวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท
3. มีความรู้และความเข้าใจในหลักคำสอนเรื่อง พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหานิกาย สามารถวิเคราะห์และเปรียบเทียบหลักคำสอนของทั้งสองนิกายได้

การตรวจเอกสาร

จากการตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนของหนังสือ วิทยานิพนธ์ และวารสาร พบว่าการศึกษาเรื่อง พุทธภาวะ มีเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยและนำมาอ้างอิง ดังนี้

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส (2505) กล่าวว่า ในวันที่จะทรงตรัสรู้ในวันเมื่อทรงกำจัดหมู่มารพ่ายแพ้หลบหนีไปแล้ว ครั้นล่วงเวลาเข้าสู่ปฐมยามแห่งราตรีทรงบรรลุนิพพานที่หนึ่ง คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทรงระลึกชาติของพระองค์เองได้ไม่จำกัด ครั้นล่วงถึงมัชฌิมยามทรงบรรลุนิพพานที่สาม คือ ญาณเครื่องรู้การจุติและเกิดของสัตว์โลกทั้งหลาย หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทิพพจักขุญาณ และเมื่อเวลาล่วงเข้าสู่ปัจฉิมยามสมัยใกล้รุ่ง ทรงหยั่งพระญาณลงพิจารณาปัจจุการในปัจจุสมุปบาท คือ ธรรมชาติอันเป็นปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายณะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ ทรงพิจารณาอยู่โดยอนุโลมและปฏิโลม ในขณะนั้นเป็นเวลาแสงทองแห่งอรุณรุ่ง พระบรมโพธิสัตว์ก็ทรงบรรลุอัสวักขญาณสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า

เสถียร โพธิ์นันทะ (2522) กล่าวว่า แต่เดิมมหายานเชื่อในกายทั้งสองของพระพุทธเจ้า คือ นิรมาณกาย (ขั้น 5) และธรรมกายเหมือนในเถรวาท แต่ภายหลังมีการสร้างลัทธิไตรกายขึ้น โดยเพิ่มสัมโภคกายเข้าไปซึ่งเป็นกายของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงให้เห็นปรากฏเฉพาะในหมู่พระโพธิสัตว์มหาสัตว์เป็นทิพยภาวะมีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านไปทั่ว เพราะฉะนั้นแม้กระทั่งบัดนี้ พระโพธิสัตว์ก็ยังสามารถเห็นพระศาสดาได้ในรูปแบบสัมโภคกาย ส่วนธรรมกายเป็นสภาวะอมตะ ไม่มีเบื้องต้นท่ามกลาง ที่สุด มหายานมีมติว่า พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีจำนวนมากมาจุติเมตตารายในภพชาติ ในจักรวาลนี้มีโลกธาตุที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติแสดงธรรมอยู่นับประมาณมิได้ ทั้งในอดีตปัจจุบัน และอนาคต เช่นปัจจุบันโลกเราว่างจากพระพุทธเจ้า แต่ในโลกอื่นๆ ทรงดำรงพระชนม์ตั้งสอนอยู่ โลกที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติบางที่เรียกว่า พุทธเกษตร เป็นสถานที่ที่สรรพสัตว์ควรมุ่งไปเกิดที่โด่งดังและมีชื่อเสียงคือ สุขาวดีพุทธเกษตรของพระอมิตาภะพุทธเจ้า

เสถียร พันธะรังสี (2543: 47) กล่าวว่า นิิกายพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในประเทศเนปาลแต่เดิมมาพระอรหันตศาสดาจารย์แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าตามแบบอย่างเทพเจ้าของลัทธิโซโรอัสเตอร์ (Zoroaster) หรือ ปาร์ซีร์ (Parsi) อันมีผู้นับถือกันอยู่มากในประเทศอิหร่าน ดังนั้นพระพุทธเจ้าในลัทธิมหายานจึงมีมากเท่าหรือมากกว่าพระเจ้าของอิหร่าน ในจำนวนนี้มีพระอมิตาภะพุทธเจ้าเป็นต้นนับถืออย่างกว้างขวาง

กว่าพุทธองค์ใด เมื่อลัทธิมหายานผ่านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ในทิเบต จีน และญี่ปุ่น ถือว่าพระอมิตาภพุทธเจ้าเป็นพระพุทธรูปองค์ที่ 4 ในจำนวน 5 องค์ของชยานิพุทธ พระพุทธรูปเหล่านั้นแม้จะมีพระนามและประวัติแตกต่างกันออกไปก็รวมเรียกพระนามไว้อย่างเดียวกันว่า “ตถาคต” มีแดนเป็นที่ประทับแห่งเดียวกันคือ พุทธเกษตร อันเป็นสถานไฟโรจน์งดงามและพระพุทธรูปเหล่านั้นมีที่อุบัติมาจากแหล่งเดียวกัน คือ จากพระพุทธรูปองค์แรก คือ อาทิพุทธ

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) (2545) กล่าวว่า พระพุทธรูปมี 3 ประเภท แต่ละประเภทก็มีการสร้างบารมียาวนานแตกต่างกัน แต่ธรรมที่ทรงบำเพ็ญนั้นเหมือนกัน มีการบำเพ็ญบารมี 3 ช่วง คือ ช่วงแรกตั้งความปรารถนาไว้ในใจพร้อมสร้างบารมี ช่วงกลางบำเพ็ญบารมีพร้อมเปล่งวาจาแสดงปณิธานด้วย ช่วงท้ายได้แก่การได้รับพุทธพยากรณ์ว่า แน่แน่นอนแล้วจักได้ตรัสรู้จนกระทั่งพระชาติสุดท้ายที่บารมีเต็มเปี่ยมครบทั้ง 30 ทัศ พระพุทธรูปทรงสร้างบารมีโดยการบำเพ็ญพุทธการกรรม คือ ธรรมพิเศษที่กระทำให้ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นธรรมเครื่องบ่มเพาะพระพุทธรูป หรือที่ชาวพุทธเราเข้าใจกันว่า พระบารมี (ธรรมที่นำไปให้ถึงฝั่งโน้น) โดยองค์ธรรมจริงๆ มี 10 ประการ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ไม่ใช่ว่าพระองค์จะบำเพ็ญเพียง 10 – 20 ชาติ เท่านั้น ตามจำนวนชื่อของบารมี แต่พระองค์ทรงสร้างบารมีอย่างซ้ำซากมากมายเป็นเวลาหลายอสงไขยหลายมหากัป บางพระชาติพระบารมีที่ทรงสร้างสูงส่งกว่าธรรมดาสามัญ เรียกว่า บารมีปานกลาง หรือ อุปบารมี บางพระชาติทรงบำเพ็ญอย่างอุกฤษฏ์ เรียกว่า ปรมัตถบารมี รวมเรียกบารมีทั้ง 10 นี้ใน 3 ระดับว่า บารมี 30 ทัศ หรือ พระสมมติสบบารมี หรือ พระบารมี 30 ถ้วน

ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ (2546) กล่าวว่า แต่เดิมพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ครั้นถึงพุทธศาสนาในชั้นหลัง พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่ยืดเวลาการตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปออกไป แม้จะบำเพ็ญบารมีครบบริบูรณ์แล้วก็ตาม ก็จะไม่เข้านิพพาน แต่ลักษณะและอำนาจเป็นราวจะได้ตรัสรู้แล้ว และบางกรณีเช่น กรณีของพระอวโลกิเตศวรกลายเป็นผู้ทำให้เกิดพระพุทธรูป เพราะพระองค์ทรงสั่งสอนให้ผู้อื่นเป็นพระพุทธรูป โดยที่ตนเองยังไม่ยอมเป็นพระพุทธรูป ลักษณะดังกล่าวเป็นเหตุให้พระ-โพธิสัตว์โดยเฉพาะพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ แยกออกจากพระพุทธรูปเป็นเอกเทศ เป็นเทพเจ้าหมวดหนึ่ง แยกจากพระพุทธรูปอื่นๆ ธรรมกายได้รับการทำบุคลาธิษฐานเป็นพระอาทิพุทธ ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับพรหมันในลัทธิพราหมณ์ พระองค์ได้ทรงเข้าชยาน (ฌาน) เกิดชยานิพุทธขึ้น 5 พระองค์ซึ่งเท่ากับภาคสามโลกกาย ต่อจากนั้นพระชยานิพุทธได้ทรงแบ่งภาคลงมาเกิดเป็นมานุญิพุทธ อีก 5 พระองค์ การเป็นพระโพธิสัตว์ของมหายานมีขั้นตอนซับซ้อนขึ้นกว่าทุกนิกายในช่วงแยกเป็นสำนักต่างๆ โดยเพิ่มการบำเพ็ญธรรมก่อนการตั้งปณิธาน และ

การกล่าวถึงเรื่องภูมิของพระโพธิสัตว์อันเป็นผลจากการบำเพ็ญธรรมต่างๆ ซ้ำซ้อนขึ้นอีกมากมาย ลักษณะของขั้นตอนเป็นการเลียนแบบของพระอรหันต์ แล้วนำมาขยายให้เข้ากับความคิดของ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ความคิดดั้งเดิมเรื่องพระโพธิสัตว์ตั้งแต่กัมภีร์ดั้งเดิมจนถึงกัมภีร์มหายาน ค่อยๆเปลี่ยนแปลงไปจากประวัติบุคคล เป็นหมวดหรือประเภทของบุคคลผู้มุ่งหมายไปสู่โพธิและในที่สุดได้กลายเป็นเหล่าเทพเจ้าผู้มีหน้าที่ปกป้องโลกไปในที่สุด

วสิน อินทสระ (2546: 112) กล่าวว่า ชาวพุทธกลุ่มวิชญาณวาทเรียกจิตซึ่งเป็นเสมือน บ้านเรือนที่อาศัยของความนึกคิดต่างๆ ที่แฝงตัวอยู่ว่า อาลยวิญญาน อาลยวิญญานนี้ถือว่าเป็นจิตที่มี ศักยภาพ (Potential Mind) มีแนวโน้มที่จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งได้เมื่อเหตุปัจจัยเหมาะสม เหมือน เมล็ดพืชที่มีศักยภาพของตนเองอยู่ และพร้อมที่จะเจริญเติบโตในสภาพแวดล้อมอันควร เรื่องนี้ได้ช่วย ตอบปัญหาเกี่ยวกับเรื่องวิญญานสากล หรืออาตมันของระบบปรัชญาอื่นๆ อีกด้วย มีความต่างกันแต่ เพียงว่าอาลยวิญญานไม่ใช่เนื้อสารที่เป็นหนึ่ง ไม่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างเช่นวิญญานสากลหรือ อาตมัน แต่มันเป็นกระแสแห่งภาวะที่เปลี่ยนแปลงติดต่อกันไปไม่ขาดสาย โดยอาศัยวัฒนธรรมและ การควบคุมตนเอง อาลยวิญญานหรือจิตที่มีศักยภาพนี้จะค่อยๆ ทำลายสภาพจิตที่เราไม่พึงประสงค์ แล้วพัฒนาไปสู่สภาพอุดมคติ คือ นิพพาน มิฉะนั้นแล้วอาลยวิญญานนี้จะให้แต่ความคิด ความ ต้องการ และความยึดมั่นถือมั่น อันเป็นเหตุผูกพันบุคคลให้ติดอยู่กับ โลภายานอกอันเป็นมายามากขึ้นเรื่อยๆ

ศศิวรรณ กำลังสินเสริม (2546) กล่าวว่า ในพุทธประวัติฝ่ายมหายานแสดงถึงพุทธภาวะไว้ ดังนี้ สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์มีลักษณะแตกต่างไปอย่างชัดเจน พระโพธิสัตว์มีสถานะ เป็นมนุษย์สมบูรณ์เหมือนมนุษย์ เป็นเทพและเป็นผู้ปลดปล่อยทุกข์ของสัตว์โลกไปในขณะเดียวกัน พระพุทธเจ้ามีภาวะเป็นทิพย์ มีภูมิปัญญาตรัสรู้ มีพระชนมายุ และสภาวะทุกอย่างเป็นอนันตะ หลักธรรม บุคคล เหตุการณ์และสภาพแวดล้อมอื่นๆ มีลักษณะผสมกลมกลืนกับสภาพความเป็นจริง ในสังคมยุคนั้น มีเชื่อแนวคิดของทุกลัทธิศาสนาผสมอยู่ด้วย กัมภีร์ลิตติวิสตระจึงเป็นเหมือนจุดหลอม รวมหรือสะพานเชื่อมต่อของหลายลัทธิ อิทธิพลของกัมภีร์ลิตติวิสตระ (พุทธประวัติ-มหายาน) ที่มีต่อ สังคม วัฒนธรรมในยุคต่อมา โดยเฉพาะด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรม เช่น พระมหาเจดีย์โบ โรบูร์ รูปปั้นพระโพธิสัตว์และเจดีย์ในภาคใต้ของประเทศไทย

สฤณ ธารัชชัญญ (2550) กล่าวว่า พุทธานุภาพ หมายถึง อานุภาพ กำลัง อำนาจและ ความสามารถของพระพุทธเจ้า โดยจะเน้นไปที่พระญาณวิเศษต่างๆ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้มาจาก ความเพียรพยายามสั่งสมบารมี นับตั้งแต่เริ่มตั้งจิตอธิษฐานเป็นพระพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์จาก

พระพุทธเจ้า จนได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพุทธานุภาพโดยทางพระญาณวิเศษต่างๆ ได้แก่ ทศพลญาณ จตุเวสารัชชญาณ และอสาธารณญาณ 6 เป็นต้น ผ่านทางพุทธานุภาพ 3 ได้แก่ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์และอนุศาสนิย์ปาฏิหาริย์ การใช้พุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าเพื่อบ่มผลความสำเร็จที่เรียกว่า พุทธจริยา ได้แก่ โลกัตถจริยา คือ พระจริยาที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลก ญัตตถจริยา คือ พระจริยาที่เป็นประโยชน์แก่พระประยูรญาติ และพุทธานุจริยา คือ การบำเพ็ญประโยชน์ในฐานะที่เป็นพระพุทธเจ้า โดยทรงมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์และความสุขของมวลมนุษยชาติ รวมไปถึงสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (2550) กล่าวว่า พุทธศาสนิกชนไม่ได้มองว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับมีความเป็นพุทธะเสร็จสมบูรณ์อยู่แล้วในตัว เพียงแต่มีเชื้อหรือศักยภาพที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นพุทธะได้เท่านั้น ซึ่งเชื่อที่ว่าก็คือสิ่งที่ท่านเรียกว่าจิตเดิมแท้ หรือ จิตประภัสสรนั่นเอง พระมหาสมบุรณ์มองว่าถ้าเราไม่ยึดติดกับถ้อยคำแปลกใหม่ที่ท่านเอามาใช้ เช่น จิตเดิมแท้ หรือ พุทธภาวะ โดยถือเอาเฉพาะสาระสำคัญที่ท่านอธิบายก็ไม่แน่ว่าจะขัดแย้งกับจารีตเดิมของเถรวาท ความจริงแล้วเวลาที่ชาวมหายานพูดถึงธาตุแห่งพุทธะ พวกเขาไม่ได้หมายความว่าเรามีความเป็นพุทธะเสร็จสิ้นสมบูรณ์ในตัว เพียงแต่บอกว่าเรามีธรรมชาติที่จะกลายเป็นพุทธะได้ (พุทธธาตุ) หรือมีหน่ออ่อนที่พัฒนาไปสู่ความเป็นพุทธะได้เท่านั้น (พุทธ โลกตร/ตถาคตรรภ)

วิศิษฐ์ ปิ่นทองวิชัยกุล (2551: 199) กล่าวว่า ในหนังสือเรื่อง The Light of Asia ได้นำเสนอภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ในฐานะมนุษย์ผู้ก่อตัวในแง่จิตวิญญาณ ปัญญาของพระองค์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ผู้คนและสิ่งแวดล้อม ในทัศนคติของพระพุทธเจ้า มนุษย์เป็นศูนย์กลางของความทุกข์และมนุษย์มีศักยภาพที่จะแก้ปัญหาด้วยตัวเอง พระองค์ในฐานะมนุษย์คนหนึ่งจึงได้เสียสละออกเดินทางเพื่อศึกษาเรียนรู้ทางพันทุกข์ นอกจากนี้พระองค์ยังสามารถสั่งสอนผู้คนให้เห็นสัจธรรมในขณะที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ คุณสมบัติดังกล่าวสื่อถึงภาพลักษณ์พระพุทธเจ้าในมโนทัศน์ของ เซอร์ เอ็ดวิน อาร์โนลด์ที่มีความเป็นมนุษย์ผู้วิวัฒน์ในแง่ปัญญาและจิตวิญญาณ

วิธีการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งเอกสารที่ใช้ในการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกและอรรถกถาของพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระสูตรแปลของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
2. เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ เอกสารงานนิพนธ์ของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายานคนสำคัญ

นิยามศัพท์

พุทธภาวะ หมายถึง ภาวะความเป็นพระพุทธเจ้า คุณลักษณะของความเป็นพระพุทธเจ้า ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทหมายเอาพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าและในฝ่ายมหายานหมายเอาคุณลักษณะของความเป็นพระพุทธเจ้า และภาวะความเป็นพุทธะที่มีอยู่ในสรรพสัตว์ หรือ ศักยภาพที่จะตรัสรู้ธรรมได้ของสรรพสัตว์

พระพุทธเจ้า ในที่นี้หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า หมายถึง พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบท่านผู้รู้ดีรู้ชอบด้วยตนเองก่อนแล้วสอนประชุมชนให้ประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจ

พระโพธิสัตว์ หมายถึง ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี 10 ประการ หรือ กำลังบำเพ็ญบารมี 6 หรือ 10 ประการ ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

บารมี หมายถึง ธรรมที่นำไปให้ถึงฝั่งโน้น คือ พระนิพพาน หรือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง มี 10 ประการ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี หรือ อาจเรียกกรรมหมวดนี้ว่า พุทธการกกรรม (กรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า) โพธิปรีชาจนธรรม (ธรรมสำหรับบ่มพระพุทธภูมิ) หรือ พุทธกรณธรรม (ธรรมพิเศษที่กระทำให้ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

เถรวาท หมายถึง วาทะหรือลัทธิของพระเถระ นิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ซึ่งถือตามมติที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา ได้แก่ พระพุทธศาสนาอย่างนี้นับถือแพร่หลายในประเทศไทย พม่า ลังกา ลาว และกัมพูชา

มหายาน หมายถึง ขานใหญ่ ชื่อเรียกพระพุทธศาสนานิกายที่มีผู้นับถือมากในประเทศฝ่ายเหนือของทวีปเอเชีย เช่น จีน เกาหลี ญี่ปุ่น ทิเบต และมองโกเลีย บางทีเรียกอุตตรนิกาย (นิกายฝ่าย

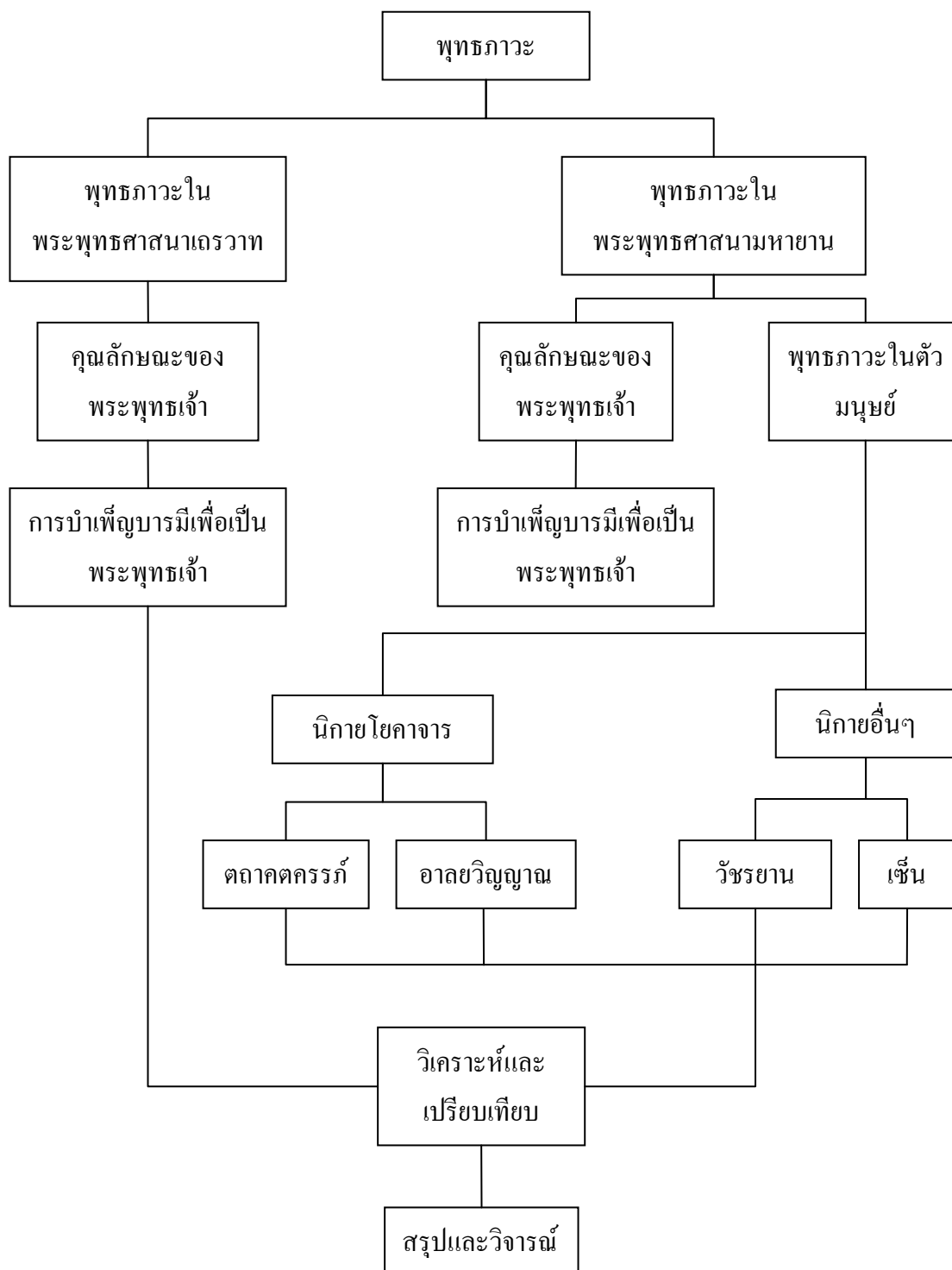
เหนือ) บ้าง อาจารย์วาท (ลัทธิของอาจารย์) บ้าง เป็นคู่กับทักษิณนิกาย (นิกายฝ่ายใต้) คือ เถรวาท ซึ่งฝ่ายมหายานเรียกว่า หินยาน

ธรรมกาย (พรหมกาย หรือ พรหมภูต) หมายถึง **หนึ่ง** ผู้มีธรรมเป็นกาย เป็นพระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า (ตามความใน อคัณณสูตร แห่งทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค) หมายความว่า พระองค์ทรงคิดพุทธพจน์คำสอนด้วยพระหทัยแล้วทรงนำออกเผยแผ่ด้วยพระวาจา เป็นเหตุให้พระองค์คือพระธรรม เพราะทรงเป็นแหล่งที่ประมวลหรือที่ประชุมแห่งพระธรรมอันปรากฏเปิดเผยออกมาแก่ชาวโลก **สอง** กองธรรม หรือ ชุมนุมแห่งธรรม หมายถึง โลกุตตรธรรม 9 หรือ อริยสัจ 4 ในทางมหายานหมายถึง ธรรมกาย ที่เป็น 1 ในกาย 3 ของพระพุทธเจ้า คือ นิรมลกาย สัมโภคกาย และธรรมกาย

ตถาคตตรรก หมายถึง ศัพท์ที่มีใช้กันในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานซึ่งหมายถึงภาวะของความเป็นพุทธะที่มีอยู่ในสรรพสัตว์ ศักยภาพที่มนุษย์ทุกคนสามารถตรัสรู้ธรรมได้ บางครั้งใช้เป็นคำที่มีความหมายตรงกับ พุทธภาวะ ธรรมกาย และอาลัยวิญญาน

อาลัยวิญญาน หมายถึง วิญญานอันเปรียบเสมือนเรือนคลังอันเป็นที่เก็บ ที่ก่อ ที่สั่งสมเมล็ดพันธุ์ทั้งหลายทั้งปวง (สรรพพืช) เมล็ดพันธุ์ดังกล่าวนี้ ก็คือ วาสนา (พฤติกรรมเคยชิน) และวิบากกรรมต่าง ๆ ที่ได้กระทำลงไป ทั้งที่เป็นบุญและบาป กุศลและอกุศล สิ่งต่างๆ ที่ถูกเก็บสะสมไว้ในเรือนคลังแห่งอาลัยวิญญานนี้เปรียบเสมือนเมล็ดพืชนานาพันธุ์พร้อมที่จะพัฒนาไปเป็นไม้แห่งความทุกข์ในสังสารวัฏก็ได้ ไปเป็นไม้แห่งความดับทุกข์คือนิพพานก็ได้ นักวิชาการบางท่านมองว่า อาลัยวิญญานของนิกายโยคจารแท้ที่จริงก็คือ ภวังคจิต ของนิกายเถรวาทนั่นเอง

กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 2

แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า พุทธภาวะ โดยปกติแล้วเป็นคำที่ใช้ในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ส่วนในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้นิยามความหมายของพุทธภาวะ คือ ภาวะ หรือ คุณลักษณะของความเป็นพระพุทธเจ้า ตามความหมายในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ คำว่า พุทธะ หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้รู้หรือผู้รู้สัจ 4 อย่างถ่องแท้ ตามอรรถกถาแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ 1. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ท่านผู้ตรัสรู้เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตาม 2. พระปัจเจกพุทธะ คือ ท่านผู้ตรัสรู้เองจำเพาะผู้เดียว 3. พระอนุพุทธะ คือ ท่านผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สาวกพุทธะ บางแห่งจัดเป็น 4 ประเภท คือ 1. สัพพัญญูพุทธะ 2. ปัจเจกพุทธะ 3. จตุสัจจพุทธะ คือ พระอรหันต์ 4. สุตพุทธะ คือ ผู้เป็นพหูสูต ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะศึกษาเฉพาะในส่วนของภาวะ หรือคุณลักษณะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือ พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเท่านั้น ซึ่งแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ด้าน คือ 1. ความเป็นมาของพุทธภาวะ 2. คุณลักษณะทางพระกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 3. คุณลักษณะทางจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และ พุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นเมื่อบรรลุดังพุทธภาวะแล้ว ดังต่อไปนี้

ความเป็นมาของพุทธภาวะ

พุทธภาวะ หรือ ภาวะความเป็นพระพุทธเจ้า เช่น พระโคตมพุทธเจ้านี้เกิดจากการที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมื่อก่อนพุทธศักราช 45 ปี และจากการตรัสรู้ธรรมของพระองค์ในครั้งนี้เป็นเหตุให้พระองค์ทรงมีพระทัยที่บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิต และทรงถึงพร้อมด้วยพระญาณและพุทธคุณทั้งปวง การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้านั้นในพระพุทธศาสนาเถรวาทแสดงว่าเป็นภาวะที่เกิดขึ้นได้ยากมาก เพราะจำเป็นจะต้องมีการสร้างบารมีอย่างต่อเนื่องยาวนานเป็นเวลาหลายอสงไขยหลายมหากัปจึงจะสามารถตรัสรู้ธรรมได้ ดังแสดงในพระบาลีว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏแห่งบุคคลผู้เฝ้าหาได้ยากในโลก บุคคลผู้เฝ้าเป็นไหน คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏแห่งบุคคลผู้เฝ้านี้แลหาได้ยากในโลก” (อ. เอก. 32/140/181) และอีกพระสูตรหนึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงความยาก 4 อย่างไว้ว่า

1. กิจโน มนุสสปฏิลาโก ความได้อัฏฐภาพเป็นมนุษย์เป็นการยาก
2. กิจนั มจจนชีวิติ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายเป็นอยู่ยาก
3. กิจนั สทฺธมมุตฺตวณิ การฟังพระสัทธรรมเป็นของยาก
4. กิจโน พุทฺธานมุปฺปาติ การอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นการยาก

(พ. ธ. 42/150/329)

จากพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การอุบัติขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้โดยยากและใช้เวลานานมาก และก่อนที่จะกล่าวถึงการสร้างบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราจำเป็นต้องทราบถึงหน่วยการนับระยะเวลาในการสร้างบารมีของพระพุทธเจ้านั้นคือ คำว่า กัป และ คำว่า อสงไขย สำหรับการนับระยะเวลาที่ใช้ในการสร้างบารมีเพื่อบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้นใช้การนับเป็นอสงไขยและกัป ซึ่งพอจะให้คำจำกัดความได้ดังนี้

อสงไขย เป็นระยะเวลาที่ยาวนานมากจนสุดที่จะนับจะประมาณได้ครั้งหนึ่งเรียกว่า 1 อสงไขย อุปมาว่า ฝนตกใหญ่่มโหฬารทั้งกลางวันกลางคืนเป็นเวลานาน 3 ปีติดต่อกันมิได้หยุดมิได้ขาดสายเม็ดฝน จนน้ำฝนเจือนองท่วมทันเต็มขอบเขาจักรวาล อันมีระดับความสูงได้ 84,000 โยชน์ (1 โยชน์ เท่ากับ 16 กิโลเมตร) ถ้าสามารถนับเม็ดฝนและหยาดแห่งเม็ดฝนที่กระจายเป็นฟองฝอยใหญ่น้อยในขณะที่ฝนตกติดต่อกัน 3 ปีนั้นนับได้จำนวนเท่าใด อสงไขยหนึ่งเป็นจำนวนปีเท่ากับเม็ดฝนและหยาดแห่งเม็ดฝนนั้น บางตำรากล่าวว่าเท่ากับ 10^{140} ปี (แสง มนวิทูร, 2517: 172) ส่วนกัปนั้นเปรียบเทียบว่ามีภูเขาหินศิลาแท่งทึบกว้าง ยาว สูง อย่างละ 1 โยชน์ ทุกๆ 100 ปี มีเทวดาเหาะนำเอาผ้าทิพย์ซึ่งบางประจุควันไฟ มาลูบ 1 ครั้ง ทำเช่นนั้นจนกระทั่งภูเขานี้ราบเสมอแผ่นดินนับเป็น 1 กัป (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), 2545: 27-28)

1. พระพุทธเจ้า 3 ประเภท

การแบ่งประเภทของพระพุทธเจ้าออกเป็น 3 ประเภทนี้มีการแบ่งตามอรรถาธิบายของพระโพธิสัตว์ คือ ผู้สร้างบารมี เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงแบ่งสัตว์โลกออกเป็น 4 ประเภทเปรียบเทียบแบบ 4 เหล่า คือ 1. อุคฆฏิตัญญู เปรียบดังบัวพื้ น้ำ มีปัญญามาก 2. วิปจิตัญญู เปรียบดังบัวปริ่มน้ำ มีปัญญาปานกลาง 3. เนยยะ เปรียบดังบัวใต้น้ำ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ มีปัญญาน้อยกว่า 2 ประเภทแรก 4. ปทปรมะ เปรียบดังบัวที่ยังอยู่ในโคลนตม ผู้มีปัญหาหรือมีปัญหาติดบอด พระพุทธองค์ไม่ทรงโปรด

พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิมุ่งสั่งสมบารมีเพื่อกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่คือ ขนถ่ายสัตว์ไปนิพพาน ก็มีอยู่ 3 ประเภทเช่นกันกับบัวสามเหล่าแรก คือ 1. อุคฆฏิตัญญุโพธิสัตว์ หรือ ปัญญาธิกะโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญาคมกล้า สามารถรู้ธรรมได้รวดเร็ว 2. วิปจิตัญญุโพธิสัตว์ หรือ สัทธาธิกะโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญานกลาง สามารถรู้ธรรมได้ไม่เร็วไม่ช้า 3. เนยฺยโพธิสัตว์ หรือ วิริยาธิกะโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญาหย่อน สามารถรู้ธรรมได้ช้ากว่า 2 ประเภทแรก เนื่องจากว่าปัญญาของพระโพธิสัตว์มีมากน้อยแตกต่างกัน ทำให้ระยะเวลาในการสร้างบารมีมีความแตกต่างกันด้วย เมื่อพระโพธิสัตว์แต่ละประเภทได้บำเพ็ญบารมีบริบูรณ์แล้วทั้ง 30 ทศ ก็ จะทรงตรัสรู้ธรรมจึงเกิดเป็นพระพุทธเจ้า 3 ประเภทตามอภิสายของพระโพธิสัตว์ (พระพรหมโมลี, 2545: 21-26) ดังนี้

1.1 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ เป็นพระพุทธเจ้าที่มีอภิสายพระอุคฆฏิตัญญุโพธิสัตว์ มีปัญญามาก จึงทรงใช้เวลาในการสร้างพระบารมีน้อยกว่าพระพุทธเจ้าประเภทอื่น เมื่อจะนับระยะเวลาในการสร้างบารมีตั้งแต่ต้นจนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น เป็นเวลายาวนานสามารถแบ่งได้ 3 ระยะ ดังนี้

1.1.1 พระโพธิสัตว์ทรงตั้งปรารถนาในใจว่า “เราจักเป็นพระพุทธเจ้าสักองค์หนึ่ง” โดยทรงนึกปรารถนาในใจอยู่อย่างเดียว ไม่ได้ออกพระวาจาแต่ประการใด หลังจากตั้งความปรารถนาครั้งแรกแล้วเป็นระยะเวลานานถึง 7 อสงไขย

1.1.2 หลังจากนั้นจึงออกโอรุ์ปรารถนาว่า “เราจักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตภวภาคเบื้องหน้าให้จงได้” แล้วก็ทรงสร้างพระบารมีเพื่อพระโพธิญาณเรื่อยไปเช่นนี้นับเป็นเวลาได้ 9 อสงไขย

1.1.3 เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีมาจนครบ 16 อสงไขยแล้ว และมีธรรมสโมธาน 8 ประการครบบริบูรณ์ ก็จะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่า “จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน” และพระองค์ก็เป็นนิยตโพธิสัตว์ (ผู้เที่ยงแท้ต่อการตรัสรู้) แล้วทรงสร้างพระบารมีต่อไปอีกถึง 4 อสงไขย กับ แสนกัป จึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สรุปลแล้วพระองค์ทรงสร้างพระบารมีมาตั้งแต่เริ่มตั้งความปรารถนาพุทธภูมิจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นระยะเวลายาวนานถึง 20 อสงไขย กับ แสนกัป

1.2 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเภทสัทธาธิกะ เป็นพระพุทธเจ้าที่มีอัคราัยพระวิปจิตัญญุโพธิสัตว์ มีปัญญูปานกลาง แต่ทรงมีศรัทธาแรงกล้า จึงทรงใช้เวลาในการสร้างพระบารมีไม่เร็วไม่ช้า เมื่อจะนับระยะเวลาในการสร้างบารมีตั้งแต่ต้นจนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น เป็นเวลายาวนาน สามารถแบ่งได้ 3 ระยะ ดังนี้

1.2.1 พระโพธิสัตว์ทรงตั้งปรารถนาในใจว่า “เราจักเป็นพระพุทธเจ้าสักองค์หนึ่ง” โดยทรงนึกปรารถนาในใจอยู่อย่างเดียว ไม่ได้ออกพระวาจาแต่ประการใด หลังจากตั้งความปรารถนาครั้งแรกแล้วเป็นระยะเวลายาวนานถึง 14 อสงไขย

1.2.2 หลังจากนั้นจึงออกโอรุ์ปรารถนาว่า “เราจักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตภายภาคเบื้องหน้าให้จงได้” แล้วก็ทรงสร้างพระบารมีเพื่อพระโพธิญาณเรื่อยไปเช่นนี้นับเป็นเวลาได้ 18 อสงไขย

1.2.3 เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีมาจนครบ 32 อสงไขยแล้ว และมีธรรมสโมธาน 8 ประการครบบริบูรณ์ ก็จะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่า “จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน” และพระองค์ก็เป็นนิยตโพธิสัตว์ ผู้เที่ยงแท้ต่อการตรัสรู้แล้วทรงสร้างพระบารมีต่อไปอีกถึง 8 อสงไขย กับ แสนกัป จึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สรุปลแล้วพระองค์ทรงสร้างพระบารมีมาตั้งแต่เริ่มตั้งความปรารถนาพุทธภูมิจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นระยะเวลายาวนานถึง 40 อสงไขย กับ แสนกัป

1.3 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเภทวิริยาธิกะ เป็นพระพุทธเจ้าที่มีอัคราัยพระเนยโพธิสัตว์ มีปัญญาน้อย แต่ทรงมีความเพียรแก่กล้า จึงทรงใช้เวลาในการสร้างพระบารมีมากกว่าพระพุทธเจ้าประเภทอื่น เมื่อจะนับระยะเวลาในการสร้างบารมีตั้งแต่ต้นจนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น เป็นเวลายาวนาน สามารถแบ่งได้ 3 ระยะ ดังนี้

1.3.1 พระโพธิสัตว์ทรงตั้งปรารถนาในใจว่า “เราจักเป็นพระพุทธเจ้าสักองค์หนึ่ง” โดยทรงนึกปรารถนาในใจอยู่อย่างเดียว ไม่ได้ออกพระวาจาแต่ประการใด หลังจากตั้งความปรารถนาครั้งแรกแล้วเป็นระยะเวลายาวนานถึง 28 อสงไขย

1.3.2 หลังจากนั้นจึงออกโอรุ์ปรารถนาว่า “เราจักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

กายภาคเบื้องหน้าให้งดได้” แล้วก็ทรงสร้างพระบารมีเพื่อพระโพธิญาณเรื่อยไปเช่นนี้นับเป็นเวลาได้ 36 อสงไขย

1.3.3 เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีมาจนครบ 64 อสงไขยแล้ว และมีธรรมสโมธาน 8 ประการครบบริบูรณ์ ก็จะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่า “จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน” และพระองค์ก็เป็นนิคโคตโพธิสัตว์ ผู้เที่ยงแท้ต่อการตรัสรู้ แล้วทรงสร้างพระบารมีต่อไปอีกถึง 16 อสงไขย กับ แสนกัป จึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สรุปลแล้ว พระองค์ทรงสร้างพระบารมีมาตั้งแต่เริ่มตั้งความปรารถนาพุทธภูมิจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นระยะเวลายาวนานถึง 80 อสงไขย กับ แสนกัป

2. พุทธการกกรรม หรือ บารมี 10 ประการ

พระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาในพระพุทธภูมิ มุ่งหวังจะนำตนเองและสรรพสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามพ้นจากห้วงวัฏสงสาร จึงทรงได้กระทำพระพุทธานุการ คือ การกระทำอันยิ่งใหญ่เพื่อให้ได้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ นั่นคือ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ย่อมต้องผ่านการบำเพ็ญคุณธรรมพิเศษที่เรียกว่า พุทธการกกรรม หรือ บารมี 10 หรือ ทศบารมี ให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ซึ่งหมายถึง ปฏิบัติอันยอดเยี่ยมหรือ คุณธรรมที่ประเสริฐปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษเพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงส่ง เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า อันได้แก่ 1. ทานบารมี คือ การให้ การบริจาค 2. ศีลบารมี คือ การสำรวมระงับกายวาจาไม่ให้ทำบาปกรรมทั้งหลาย 3. เนกขัมมะบารมี คือ การออกจากกาม การออกบวช การถือบวช 4. ปัญญาบารมี คือ การตั้งสมอบรมจิตให้ประกอบด้วยปัญญาเสมอ 5. วิริยะบารมี คือ ความพากเพียร ความพยายาม 6. ขันติบารมี คือ ความอดทนอดกลั้น 7. สัจจะบารมี คือ ความสัตย์ซื่อตรง 8. อธิษฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่น ความมั่นคงเด็ดเดี่ยวต่อปณิธาน 9. เมตตาบารมี คือ ความเมตตาเมตตาใจใคร่จะให้สรรพสัตว์มีความสุข 10. อุเบกขาบารมี คือ ความวางเฉย เป็นกลางในธรรมทั้งหลาย (ขุ. พุท. 73/153 อรรถกถาพุทธวงศ์) โดยพระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 นี้ให้บริบูรณ์ทั้ง 3 ระดับ คือ 1. ระดับสามัญ เช่น ทานบารมี ได้แก่ การบริจาควัตถุสิ่งของ ทรัพย์สมบัติ 2. ระดับกลาง หรือ อุปบารมี เช่น ทานอุปบารมี ได้แก่ การบริจาคอวัยวะ รวมถึงการบริจาคบุตรภรรยาซึ่งเรารักเสมอด้วยแก้วตาดวงใจด้วย เป็นต้น 3. ระดับอุกฤษฎ์ หรือ ปรมัตถบารมี เช่น ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ การบริจาคชีวิตร่างกายอันเป็นที่รักหวงแหนสูงสุดของสัตว์ทั้งหลายให้เป็นทาน รวมบารมี 10 ประการ 3 ระดับได้เป็น สมดังสบารมี หรือ บารมี 30 ทศ (ครบถ้วน 30 ประการ) ลำดับต่อไปจะได้กล่าวถึงแนวทางการบำเพ็ญบารมีของสมเด็จพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันโดยสังเขปดังนี้

สมเด็จพระสมณโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ สร้างพระบารมีตั้งแต่เริ่มต้นปรารณาพุทธภูมิจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าใช้ระยะเวลาทั้งสิ้น 20 อสงไขยกับ 100,000 กัป ดังจะได้แสดงรายละเอียดโดยสังเขปดังต่อไปนี้

2.1 ปฐมจิตตูปาทกถา: ปฐมชาติที่ทรงเริ่มปรารณาพุทธภูมิ

ย้อนไปเมื่อ 20 อสงไขยกับ 100,000 กัปที่แล้ว พระพุทธเจ้าได้เกิดเป็นคนยากจนคนหนึ่ง เก็บผักหักฟืนจากป่ามาขายเลี้ยงมารดาบิดาซึ่งแก่ชรา พอถึงวัยอันควรบิดามารดาก็ขอให้ลูกชายแต่งงาน แต่เขาคิดว่า เรายากจนเลี้ยงดูจะมีใครอยากแต่งงานด้วย จึงตัดสินใจไม่แต่งงานและจะเลี้ยงดูมารดาบิดาไปตามประสาคนยากนี้จนมารดาบิดาจะหาไม่ ต่อมาบิดาของท่านตายและท่านก็เลี้ยงดูมารดาของท่านต่อมา จนกระทั่งวันหนึ่งท่านกลับจากทำงานเก็บผักหักฟืนจากในป่าแล้วนั่งพักอยู่ใต้ต้นไม้คิดว่า ขณะนี้เรียวแรงของเรายังมีอยู่จึงยังสามารถทำงานหนักได้แต่เมื่อเราแก่ชราไปจะอย่างไร จึงคิดจะหางานอื่นทำและได้ไปสมัครเป็นลูกจ้างบนเรือสำเภาแล้วขอพามารดาไปด้วยเพราะไม่มีใครดูแลท่าน พอเรือแล่นออกทะเลไปได้ 7 วันก็เกิดอับปางลง พระโพธิสัตว์ได้แบกมารดาของตนว่ายน้ำเข้าฝั่ง ส่วนพวกที่เหลือก็พากันจมน้ำตายไปสิ้น ท่านเกิดความสงสารพวกพ้องค้ำนั้นมาก อยากจะช่วย แต่ก็ไม่สามารถจะช่วยให้ ขณะนั้นท้าวสุทธาวิสมหาพรหมอนาคามีได้ดำริว่า กาลเวลาล่วงมาแล้ว 1 อสงไขย จะหาพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาอุบัติสักพระองค์ก็ไม่มี จึงตรวจดูสัตว์โลกว่ามีผู้ใดมีอริยาธัยพอที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้ ได้พบพระโพธิสัตว์กำลังแบกมารดาว่ายน้ำเข้าหาฝั่งอยู่ เห็นว่า เป็นผู้ที่มีความเพียรมั่นคงนัก และมีอริยาธัยชอบช่วยเหลือผู้อื่นจึงได้คลำใจให้พระโพธิสัตว์เกิดความคิดว่า ถ้าตัวเราถึงแก่ชีวิตพินาศขาดสูญลงไปในห้องมหาสมุทรทะเลใหญ่พร้อมมารดา ณ กาลบัดนี้ ขอกุศลที่เราแบกมารดาว่ายน้ำในมหาสมุทรมาด้วยความเหน็ดเหนื่อยนักหนานี้ จงเป็นปัจจัยให้ถึง ซึ่งพระโพธิญาณ ขอเราพึงอานาสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสารให้ข้ามพ้นลึงค์ฝั่งโน้นคืออมตะมหา นิพพาน และเมื่อมหากุศลจิตเกิดขึ้นด้วยอำนาจพรหมบันดาลเช่นนั้นแล้ว ท่านก็ได้ตั้งมโนปณิธานด้วยตัวท่านเองซ้าลงไปว่า “เมื่อเราเปลื้องตนออกจากวัฏสงสารแล้ว ขอเราพึงนำสัตว์ทั้งหลายให้เปลื้องตนพ้นจากวัฏสงสารด้วยเถิด อนึ่งเมื่อเราข้ามจากวัฏสงสารได้แล้ว ขอให้เราพื่อนำสัตว์ทั้งหลายข้ามพ้นจากวัฏสงสารได้ด้วยเถิด” (พระรัตนปัญญาเถระ, 2540:156)

เมื่อตั้งปณิธานแล้วปรากฏว่า กำลังเรียวแรงที่กำลังจะหมดไปก็กลับคืนมา สามารถว่ายน้ำ อยู่ได้ 2 – 3 วัน ก็ถึงฝั่งทั้งนี้เป็นไปด้วยอำนาจของท้าวมหาพรหมช่วยเหลือ เมื่อถึงฝั่งแล้วก็ได้เลี้ยงดูมารดาอยู่จนตลอดชีวิต เมื่อละโลกนี้ไปแล้วก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลก นี่เป็นปฐมจิตตูปาทกถาหรือปฐมชาติที่ทรงเริ่มปรารณาพุทธภูมิ

2.2 การบำเพ็ญพระบารมีเริ่มแรก

หลังจากที่ได้ท่องเที่ยวเสวยสุขในเทวโลกเป็นเวลานานก็ทรงจุติลงมาเป็นมนุษย์เพื่อสร้างบารมีต่อไป โดยทรงสร้างคุณงามความดีคือพระบารมีทั้ง 10 ประการและทรงตั้งมโนปณิธานดำรงอยู่ในใจอย่างเดียวโดยไม่เอ่ยวาจาว่า “เราจักเป็นพระพุทธเจ้าสักองค์หนึ่ง” เช่นนี้เป็นเวลานานถึง 7 อสงไขย โดยทรงเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง สัตว์เดรัจฉานบ้าง และบางพระชาติพระองค์ทรงดูแลอาณาของกามราคะ เกยประพฤติดิพินิกาม จึงทรงต้องไปปรับทุกข์ทรมาน อยู่ในนรกเป็นเวลาถึง 14 กัป เมื่อพ้นจากนรกแล้วเสขกรรมก็ทำให้มาเกิดเป็นลา 500 ชาติ เกิดเป็นโค 500 ชาติ เกิดเป็นคนตาบอดและหูหนวกอีกอย่างละ 500 ชาติ จากนั้นก็ได้กำเนิดเป็นกระเทย 500 ชาติ และเกิดเป็นสตรีอีก 500 ชาติ จากนั้นก็เวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ เพื่อสร้างบารมีต่อไปอีกเป็นระยะเวลายาวนานจนครบ 7 อสงไขย

2.3 การบำเพ็ญพระบารมีตอนกลาง

หลังจากทรงตั้งมโนปณิธานปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าอยู่ในพระหฤทัยมิได้ออกพระวาจาจนครบถ้วน 7 อสงไขยดังกล่าวมาแล้ว พระองค์ยังจะต้องทรงตั้งจิตปณิธาน คือออกพระวาจาปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าพร้อมสร้างบารมีอีกเป็นเวลานานถึง 9 อสงไขย

2.4 การสร้างพระบารมีตอนปลาย

เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีมาได้ถึง 16 อสงไขย คือ ปรารถนาพุทธภูมิทั้งไม่ออกวาจาและและออกวาจาด้วยนั้นแล้ว และพระโพธิสัตว์มีธรรมสโมธาน 8 คือ 1. มนุสสัตถัง เกิดเป็นมนุษย์ 2. ลิงคสัมปตติ เป็นบุรุษเพศ 3. เหตุ มีอุปนิสัยแก่กล้าสามารถบรรลุเป็นพระอรหันตสาวก 4. สัตถุทสสนัง ได้บำเพ็ญมหากุศลในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งและได้กระทำปณิธานตั้งความปรารถนาเฉพาะพระพักตร์ของพระองค์ 5. ปัพพัชชา เป็นนักบวช 6. คุณสัมปตติ เชี่ยวชาญในอภิญญาและฌานสมาบัติ 7. อธิกาโร เกยกระทำอธิการ คือ การเสียสละครั้งยิ่งใหญ่ให้ชีวิตเป็นทานแล้ว 8. ฉันทตา มีความปรารถนาพุทธภูมิอย่างแรงกล้า มีความรักความพอใจในพุทธภูมิเป็นกำลัง (จุ. พุทธ. 73/210 อรรถกถาพุทธวงศ์)

ในระยะเวลา 4 อสงไขยกับ 100,000 กัป นับถอยหลังตั้งแต่กัปนี้ลงไปในพระชาติที่พระองค์ทรงเกิดเป็นสุเมธดาบส พระองค์ทรงมีธรรมสโมธาน 8 ครบบริบูรณ์ พระองค์จึงได้รับพุทธพยากรณ์

จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้าว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเรจงดูชฎิลดาบสผู้รุ่งเรืองนี้ ในกัปอันประมาณมิได้ จากภัทรกัปนี้ไป เขาจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก ดาบสผู้นี้จักอุบัติตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในโลก” (ขุ. พุท. 73/211 อรรถกถาพุทธวงศ์)

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาพระองค์ทรงได้ชื่อว่า เป็นพระนิยตโพธิสัตว์ ผู้เที่ยงแท้ต่อการตรัสรู้ แต่แม้ว่าหากกลับใจก็จักได้บรรลุอรหัตผลเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าในชาตินั้นทันที หลังจากที่พระองค์ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วก็ทรงมุ่งบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 ประการนั้นยิ่งๆ ขึ้นไปและได้บำเพ็ญปัญจมหาบริจาค คือ การบำเพ็ญทานมหาบริจาค 5 ประการอย่างสมบูรณ์คือ 1. บริจาคทรัพย์ 2. บริจาควัวะ 3. บริจาคนบุตร 4. บริจาคนภรรยา 5. บริจาคนชีวิต (ที. สีล. 11/172 อรรถกถาพรหมชาลสูตร) และได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในชาติต่อไปเรื่อยมา จนบารมีทั้ง 30 ทศได้มาครบถ้วนบริบูรณ์ในพระชาติสุดท้ายคือ พระชาติที่ทรงเกิดเป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญทานอุปัชฌายะ ในระยะเวลาอันแสนยาวนานนี้ พระองค์ต้องท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภูมิต่างๆ ด้วยอำนาจแห่งวิญญูสงสาร จนนับพระชาติที่เกิดไม่ถ้วนและทุกๆ ชาติที่เกิดก็ทรงมีพระอุทสาหะสร้างบารมีทุกพระชาติไป โดยที่ทรงมีพระหฤทัยผูกพัน มุ่งมั่นปรารถนาในพระโพธิญาณ พระองค์ทรงบริจาคนโลहितในพระวรกายให้เป็นทาน ถ้าจะเปรียบประมาณก็มากกว่ากระแสน้ำในมหาสมุทร พระองค์ทรงบริจาคนพระมั่งสละ คือ เนื้อในพระวรกายตนให้เป็นทานถ้าจะประมาณก็คงจะมากกว่าแผ่นพื้นมหาปฐพี พระองค์ทรงตัดพระเศียรกับทั้งพระเศกโมลีให้เป็นทาน ถ้าจะรวมกองไว้ก็มีประมาณสูงกว่าสินธุราชบรรพต พระองค์ทรงควักพระเนตรทั้งสองซ้ายขวาให้เป็นทาน ถ้าจะนับประมาณก็มากกว่าดวงดารากรในนภากาศ

บรรดาบารมีที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่างๆ ตั้งแต่ครั้งที่ยังดำรงฐานะเป็นพระบรมโพธิสัตว์เฉพาะ 30 พระชาติซึ่งจัดเป็น สมเด็จพระบารมี คือ พระบารมี 30 ถ้วน อาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

1. ทรงบำเพ็ญทาน	ในพระชาติที่เป็นเวลามพราหมณ์	จัดเป็นทานบารมี
2. ทรงบำเพ็ญศีล	ในพระชาติที่เป็นพญาสีลวฤชราช	จัดเป็นศีลบารมี
3. ทรงบำเพ็ญเนกขัมมะ	ในพระชาติที่เป็นอโยธยราชกุมาร	จัดเป็นเนกขัมมบารมี
4. ทรงบำเพ็ญปัญญา	ในพระชาติที่เป็นสัมภวกุมาร	จัดเป็นปัญญาบารมี
5. ทรงบำเพ็ญวิริยะ	ในพระชาติที่เป็นพญามหากบิราช	จัดเป็นวิริยบารมี
6. ทรงบำเพ็ญขันติ	ในพระชาติที่เป็นพระจุลธรรมบาลราชกุมาร	จัดเป็นขันติบารมี
7. ทรงบำเพ็ญสัจจะ	ในพระชาติที่เป็นสกุณโปคณกลุ่ม	จัดเป็นสัจจบารมี
8. ทรงบำเพ็ญอุทธาน	ในพระชาติที่เป็นพญาอุทกกรราช	จัดเป็นอุทธานบารมี

9. ทรงบำเพ็ญเมตตา	ในพระชาติที่เป็นสุวรรณสามดาบส	จัดเป็นเมตตาบารมี
10. ทรงบำเพ็ญอุเบกขา	ในพระชาติที่เป็นพระยาจักร์บัณฑิต	จัดเป็นอุเบกขาบารมี
11. ทรงบำเพ็ญทาน	ในพระชาติที่เป็นพระยาสิริราช	จัดเป็นทานอุปบารมี
12. ทรงบำเพ็ญศีล	ในพระชาติที่เป็นพญาสุริยวงศาอินทรา	จัดเป็นศีลอุปบารมี
13. ทรงบำเพ็ญเนกขัมมะ	ในพระชาติที่เป็นหัตถิบาลกุมาร	จัดเป็นเนกขัมมอุปบารมี
14. ทรงบำเพ็ญปัญญา	ในพระชาติที่เป็นวิบุรุษบัณฑิต	จัดเป็นปัญญาอุปบารมี
15. ทรงบำเพ็ญวิริยะ	ในพระชาติที่เป็นพระเจ้าสิริอมหาราช	จัดเป็นวิริยอุปบารมี
16. ทรงบำเพ็ญขันติ	ในพระชาติที่เป็นธรรมิกเทพบุตร	จัดเป็นขันติอุปบารมี
17. ทรงบำเพ็ญสัจจะ	ในพระชาติที่เป็นพญามัจฉาปลาซ่อน	จัดเป็นสัจจอุปบารมี
18. ทรงบำเพ็ญอธิษฐาน	ในพระชาติที่เป็นมาตังจักษุบาลบัณฑิต	จัดเป็นอธิษฐานอุปบารมี
19. ทรงบำเพ็ญเมตตา	ในพระชาติที่เป็นกัณหาทิปายนดาบส	จัดเป็นเมตตาอุปบารมี
20. ทรงบำเพ็ญอุเบกขา	ในพระชาติที่เป็นพญามหิสรราช	จัดเป็นอุเบกขาอุปบารมี
21. ทรงบำเพ็ญทาน	ในพระชาติที่เป็นสัสถบัณฑิต	จัดเป็นทานปรมัตตบารมี
22. ทรงบำเพ็ญศีล	ในพระชาติที่เป็นพญาสังขपालนาคราช	จัดเป็นศีลปรมัตตบารมี
23. ทรงบำเพ็ญเนกขัมมะ	ในพระชาติที่เป็นพระเจ้าสุทโธ	จัดเป็นเนกขัมมปรมัตตบารมี
24. ทรงบำเพ็ญปัญญา	ในพระชาติที่เป็นเสนกบัณฑิต	จัดเป็นปัญญาปรมัตตบารมี
25. ทรงบำเพ็ญวิริยะ	ในพระชาติที่เป็นพระมหาชนก	จัดเป็นวิริยปรมัตตบารมี
26. ทรงบำเพ็ญขันติ	ในพระชาติที่เป็นพระขันตีวาทีดาบส	จัดเป็นขันติปรมัตตบารมี
27. ทรงบำเพ็ญสัจจะ	ในพระชาติที่เป็นพระมหาสุทโธ	จัดเป็นสัจจปรมัตตบารมี
28. ทรงบำเพ็ญอธิษฐาน	ในพระชาติที่เป็นพระมุคคักขบัณฑิต	จัดเป็นอธิษฐานปรมัตต-
- บารมี
29. ทรงบำเพ็ญเมตตา	ในพระชาติที่เป็นพระยาเอกราช	จัดเป็นเมตตาปรมัตตบารมี
30. ทรงบำเพ็ญอุเบกขา	ในพระชาติที่เป็นโลมหังสบัณฑิต	จัดเป็นอุเบกขาปรมัตตบารมี
- (กรรมสมเด็จเจ้าพระพรหมญาณสังวร, 2505: 38-40)

แต่ในเมืองไทยเรารู้จักกันดีในนามพระเจ้าสิบชาติ ได้แก่ 1. พระเตมีย์ใบ้ ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี 2. พระมหาชนก ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี 3. พระสุวรรณสาม ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี 4. พระเนมิราช ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี 5. พระมหอสถบัณฑิต ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี 6. พระสุริยวงศา ทรงบำเพ็ญศีลบารมี 7. พระจันทกุมาร ทรงบำเพ็ญขันติบารมี 8. พระนารทพรหม ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี 9. พระวิบุรุษบัณฑิต ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี 10. พระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญทานบารมี ในพระไตรปิฎกเท่าที่พบในชาดกต่างๆ มีปรากฏว่าพระองค์เคยเสวยพระชาติอยู่ในภูมิต่างๆ ถึง 547 เรื่อง

หลังจากที่ได้ทรงสร้างพระบารมีมาทั้งสิ้น 16 อสงไขยจนได้รับพุทธพยากรณ์จากสมเด็จพระ
 ที่ปิงกรพุทธเจ้า จากนั้นก็ทรงสร้างพระบารมีต่อมาอีก 4 อสงไขย กับ 100,000 กัป โดยได้รับพุทธ
 พยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทุกพระองค์จนกระทั่งถึงพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนนี้รวม 24 พระองค์
 ตามลำดับดังนี้ 1. สมเด็จพระที่ปิงกรสัมมาสัมพุทธเจ้า 2. สมเด็จพระโกณฑัญญะสัมมาสัมพุทธเจ้า
 3. สมเด็จพระมังคลสัมมาสัมพุทธเจ้า 4. สมเด็จพระสุมนสัมมาสัมพุทธเจ้า 5. สมเด็จพระเรวต
 สัมมาสัมพุทธเจ้า 6. สมเด็จพระโสภิตสัมมาสัมพุทธเจ้า 7. สมเด็จพระอนิมทัสสัมมาสัมพุทธเจ้า 8.
 สมเด็จพระปทุมสัมมาสัมพุทธเจ้า 9. สมเด็จพระนารทสัมมาสัมพุทธเจ้า 10. สมเด็จพระปทุมุตตร
 สัมมาสัมพุทธเจ้า 11. สมเด็จพระสุเมธสัมมาสัมพุทธเจ้า 12. สมเด็จพระสุชาติพุทธเจ้า 13. สมเด็จพระ
 พระปิยทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า 14. สมเด็จพระอติทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า 15. สมเด็จพระธัมมทัสสี
 สัมมาสัมพุทธเจ้า 16. สมเด็จพระสิทธิทัตตสัมมาสัมพุทธเจ้า 17. สมเด็จพระติสสสัมมาสัมพุทธเจ้า 18.
 สมเด็จพระปุสสสัมมาสัมพุทธเจ้า 19. สมเด็จพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า 20. สมเด็จพระสิขี
 สัมมาสัมพุทธเจ้า 21. สมเด็จพระเวสสสัมมาสัมพุทธเจ้า 22. สมเด็จพระกกุสันธสัมมาสัมพุทธเจ้า
 23. สมเด็จพระโกนาคมน์สัมมาสัมพุทธเจ้า 24. สมเด็จพระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากได้รับ
 พุทธพยากรณ์ครั้งสุดท้ายจากสำนักของสมเด็จพระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ก็ทรงสร้าง
 พระบารมีต่อไปอีกอย่างไม่หยุดยั้ง นับตั้งแต่พระชาติแรกที่เริ่มปรารถนาพุทธภูมิจนกระทั่งถึงพระ
 ชาติที่ทรงเกิดเป็นพระเวสสันดรกระทำทานอุปบารมีเป็นพระชาติสุดท้าย รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 20
 อสงไขย กับ 100,000 กัป บารมีครบถ้วนทั้ง 30 ทศพodic หลังจากพระชาติสุดท้ายเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว
 ก็ไปอุบัติเสวยทิพย์สุขในดุสิตพิภพ เป็นท้าวสันดุสิตเทพบุตร กำหนดอายุถึง 57 โภกฏ กับ 60 แสนปี
 มนุษย์ นับเป็นปีในชั้นดุสิตได้ 4,000 ปีทิพย์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส,
 2540: 22) ตามธรรมเนียมของพระมหาโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย เพื่อรอเวลาแห่งการจุติในโลกมนุษย์และ
 ตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าต่อไป

เมื่อถึงเวลาอันสมควร คือ พระโพธิสัตว์ทรงเกิดปัญญาพนมิต ได้แก่ ดอกไม้ทิพย์ที่ประดับ
 พระกายเขียวแห่งและเครื่องทรงมีสีเสerahอมอง มีเหงื่อไหลออกจากรักแร้ พระสรีระกายมีการชรา
 ปราภฏ และมีพระทัยกระสันเป็นทุกข์เบื่อหน่ายในเทวโลก เทวดาในหมื่นจักรวาลประชุมกันเพื่อทูล
 อารธนาให้ทรงจุติเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาปัญจมหาวิโลกนะ คือ ความ
 เหมาะสมของสถานการณ์ในโลกมนุษย์ 5 ประการ คือ อายุมนุษย์อยู่ระหว่าง 100-100,000 ปี ทวีปที่
 จะอุบัติ คือ ชมพูทวีป ประเทศ คือ กรุงกบิลพัสดุ์ ตระกูล คือ ตระกูลกษัตริย์ และทรงกำหนดอายุของ
 พุทธมารดา เมื่อทรงพิจารณาครบถ้วนแล้วจึงทรงรับอารธนาเหล่าทวยเทพ เสด็จจุติจากทิพยนันทวัน
 อุทยานในดุสิตเทวโลก ปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายาราชเทวี อัครมเหสีของพระเจ้า
 สุทโธทนะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อทรงเจริญพระชันษามาตามลำดับจนถึงพระชนมายุได้ 29 พรรษา

ทรงได้พบเห็นเทวทูต 4 ได้แก่ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงคิดเบื่อหน่ายในโลภีวิสัยตั้งพระทัยจะออกผนวชเพื่อหาทางพ้นทุกข์ โดยทรงเสด็จออกมหาภิเนษกรรม (การเสียดละที่ยิ่งใหญ่นามถึง การออกผนวช) แล้วทรงไปศึกษาในสำนักอาฬารดาบส กาลามโคตร และ อุทกดาบส รามบุตร ทรงสำเร็จสมาบัติ 7 และสมาบัติ 8 ตามลำดับ แต่ก็ไม่ทรงพบทางพ้นทุกข์ จึงทรงหันไปบำเพ็ญทุกรกิริยา คือ การทรมานตนให้ลำบากแทนรวมเป็นเวลาถึง 6 ปี จึงทรงเปลี่ยนมาเป็นการบำเพ็ญเพียรแบบทางสายกลางคือไม่ตึงไม่หย่อนเกินไป โดยทรงกลับมาเสวยพระกระยาหารตามปกติและบำเพ็ญเพียรทางจิต จนกระทั่งถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนวิสาขะ (เดือน 6) ในปีทีพระชนมายุได้ 35 พรรษา คือนั้นในยามคืนทรงได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติของพระองค์เองได้อย่างไม่จำกัด และในยามกลางวันทรงได้จุตูปปาตญาณ รู้เห็นการจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ตลอดจนความเป็นไปต่างๆ ของทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งในอดีตปัจจุบันและอนาคต ทรงหยั่งพระญาณลงในปัจจุกาล ทรงรู้แจ้งในธรรมหมวดต่างๆ ทั้งที่เป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกัน ทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ (พระรัตนปัญญาเถระ, 2540: 199) ดังนี้

อวิชชา	เป็นปัจจัยให้เกิด	สังขาร
สังขาร	เป็นปัจจัยให้เกิด	วิญญาน
วิญญาน	เป็นปัจจัยให้เกิด	นามรูป
นามรูป	เป็นปัจจัยให้เกิด	อายตนะหก
อายตนะหก	เป็นปัจจัยให้เกิด	ผัสสะ
ผัสสะ	เป็นปัจจัยให้เกิด	เวทนา
เวทนา	เป็นปัจจัยให้เกิด	ตัณหา
ตัณหา	เป็นปัจจัยให้เกิด	อุปาทาน
อุปาทาน	เป็นปัจจัยให้เกิด	ภพ
ภพ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ชาติ
ชาติ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส

เมื่อเวลาปัจจุสมัย ทรงกระทำจตุตถฌานมีอานาปานสติเป็นที่ตั้งให้เกิดขึ้น ทรงทำจตุตถฌานนั้นให้เป็นภาคพื้นแล้วเจริญวิปัสสนา กำจัดกิเลสด้วยมรรค 4 ตามลำดับมรรคคือ โสดาปัตติมรรค สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และ อรหัตมรรค ตรัสรู้สัพพัญญุตญาณประดับด้วยพุทธคุณทั้งปวงในเวลาอรุณขึ้น สมดังมโนรปปรารถนาที่ทรงบากบั่นบำเพ็ญบารมีมานับได้ 20 อสงไขยกับแสนกัปถ้วน จึงทรงปรมาภิเษกเป็นสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

คุณลักษณะทางพระกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลทั่วไปหลายประการ สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ 1. กำลังพระกาย 2. ลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ และ 3. อนุพยัญชนะ 80 ประการ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. กำลังพระกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระกายของพระพุทธเจ้ามีกำลังที่มากกว่าบุคคลทั่วไป โดยในพระไตรปิฎกได้แสดงถึงกำลังพระกายของพระพุทธเจ้าไว้ว่า

กำลังของพระตถาคตมีสองอย่างคือ กายพละ (กำลังพระกาย) 1 ญาณพละ (กำลังพระญาณ) 1 ในพระกำลังเหล่านั้น พึงทราบกำลังพระกายด้วยระลึกถึงตระกูลช้าง โบราณจารย์กล่าวไว้ดังนี้ว่า ตระกูลช้าง 10 ตระกูล คือตระกูลช้างกาฬวณะ 1 กังเคยยะ 1 ปันฑระ 1 ตัมพะ 1 ปิงคละ 1 คันธะ 1 มังคละ 1 เหมะ 1 อุโปสถะ 1 ฉัททันตะ 1 กำลังของช้างพันโกฏิด้วยจำนวนช้างปกติ ของบุรุษหมื่นโกฏิด้วยจำนวนบุรุษ นี่เป็นกำลังพระกายของพระตถาคต (ขุ. จู. 67/350 อรรถกถาไปสาธมาณวกปัญหานิทเทศที่ 14)

ในอีกพระสูตรหนึ่งมีอธิบายเรื่องกำลังพระกายของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

พละของตถาคตเท่านั้น ไม่ทั่วไปกับบุคคลเหล่านี้ คือ พละของพระพุทธเจ้าในปางก่อนทั้งหลาย ซึ่งมาด้วยบุญสมบัติและอิสริยยสมบัติ. ในพละเหล่านั้น พละของตถาคตมี 2 อย่าง คือ กายพละ 1 ญาณพละ 1 ในพละเหล่านั้น กายพละ พึงทราบโดยทำนองแห่งตระกูลช้าง สมดังคาถาประพันธ์ที่โบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า

ตระกูลช้าง 10 ตระกูล นี่คือ กาฬวณะ 1 กังเคยยะ 1 ปันฑระ 1 ตัมพะ 1

ปิงคละ 1 คันธะ 1 มังคละ 1 เหมะ อุโปสถ 1 ฉัททันตะ 1

ก็ตระกูลแห่งช้าง ๑๐ ตระกูลเหล่านี้ ในตระกูลช้างเหล่านั้น พึงเห็นตระกูลช้างธรรมดาว่า กาฬวณะ กำลังกายของบุรุษ 10 คน เท่ากับ กำลังช้างกาฬวณะ 1 เชือก.

กำลังของช้างกาฬวณะ 10 เชือก เท่ากับ กำลังช้างกังเคยยะ 1 เชือก.

กำลังช้างกังเคยยะ 10 เชือก เท่ากับ กำลังช้างปันฑระ 1 เชือก.

กำลังช้างปันฑระ 10 เชือก เท่ากับ กำลังช้างตัมพะ 1 เชือก.

กำลังช้างตัมพะ 10 เชือก เท่ากับ กำลังช้างปิงคละ 1 เชือก.

กำลังช้างปิงคละ 10 เชือก เท่ากับ กำลังช้างคันธะ 1 เชือก.

กำลังช้างคันธะ 10 เชือก เท่ากับ กำลังช้างมั่งคละ 1 เชือก.
 กำลังช้างมั่งคละ 10 เชือก เท่ากับ กำลังช้างเหมวัต 1 เชือก.
 กำลังช้างเหมวัต 10 เชือก เท่ากับ กำลังช้างอุโบสถ 1 เชือก.
 กำลังช้างอุโบสถ 10 เชือก เท่ากับ กำลังช้างฉัททันตะ 1 เชือก.
 กำลังช้างฉัททันตะ 10 เชือก เท่ากับ กำลังพระตถาคต 1 พระองค์.

ตถาคตพละนั้นนี้เกี่ยวเรียกว่ากำลังรวมของพระนารายณ์บ้าง กำลังนั้นนี้เป็นกำลัง
 ช้างพันโกฏิ ด้วยการนับช้างธรรมดา เป็นกำลังบุรุษสิบพันโกฏิ ด้วยการนับบุรุษนี้เป็นกำลัง
 กายของพระตถาคต (ม. มู. 18/73-74 อรรถกถาหาสีหนาทสูตร)

จากอรรถกถาหาสีหนาทสูตรสรุปได้ว่า กำลังพระกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่ากับ
 กำลังของช้างธรรมดาพันโกฏิเชือก หรือ กำลังบุรุษ 10 พันโกฏิคน (1 โกฏิ เท่ากับ 10 ล้าน) นั่นเอง

2. ลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ

เจ้าชายสิทธัตถะทรงมีมหาปุริสลักษณะ คือ ลักษณะแห่งมหาบุรุษผู้มีบุญบารมีมาก มีลักษณะ
 ทางร่างกายต่างจากมนุษย์ทั่วไป ตรงตามศาสตร์ที่ว่าด้วยบุคคลผู้ที่จะมาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ เหล่านี้
 ย่อมมีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรง
 ธรรม เป็นธรรมราชามีมหาสมุทร 4 เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีอาณาจักรมั่นคง
 ประกอบด้วย รัตนะ 7 ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว
 ปริณายกแก้ว เป็นที่ 7 พระราชบุตรของพระองค์มีกว่าหนึ่งพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงเป็นวีร
 กษัตริย์ สามารถย่ำยีเสนาของข้าศึกได้. พระองค์ทรงชนะโดยธรรม โดยเสมอ มิต้องใช้
 อาชญา มิต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดิน มีสาครเป็นขอบเขต มิได้มีเสนาเขื่อน ไม่มีนิมิต
 ไม่มีเสียงนหานาม มั่งคั่งแพร่หลาย มีความเกษมสำราญ ไม่มีเสนียด ถ้าเสด็จออกบวชเป็น
 บรรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาพุทธเจ้า ผู้มีหลังคา คือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาปุริสลักษณะ 32 ประการนั้นเป็นไฉน ซึ่งพระมหาบุรุษประกอบ
 แล้วย่อมมีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
 หนึ่ง ถ้าพระมหาบุรุษนั้นเสด็จออกผนวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีหลังคา
 คือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก (ที. ปา. 16/130/1)

จากพุทธพจน์นี้แสดงว่า ลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการนี้เป็นลักษณะเฉพาะของผู้มีบุญบารมีมากเท่านั้น ซึ่งถ้าลักษณะนี้เกิดกับบุคคลใดแล้วสามารถพยากรณ์ได้เลยว่า ถ้าบุคคลผู้นั้นอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และถ้าออกบวชจักได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงรายละเอียดของลักษณะมหาบุรุษทั้ง 32 ประการนี้ไว้ดังนี้ 1. มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี (มีฝ่าพระบาทเสมอกัน) 2. พื้นภายใต้ฝ่าพระบาทของพระมหาบุรุษ มีจักรเกิดขึ้นมีซี่ก้าข้างละพัน มีกง มีคม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง 3. มีสันพระบาทยาว 4. มีพระองค์ยาว 5. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม 6. มีฝ่าพระหัตถ์ฝ่าพระบาทมีลายประหนึ่งตาข่าย 7. มีข้อพระบาทลอยอยู่เบื้องบน 8. มีพระขงฆ์เรียวคุดแข็งเนื้อทราย 9. เสด็จยืนมิได้น้อมพระวรกายลงเอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองลูบคลำได้ถึงพระขนาบทั้งสอง 10. มีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก 11. มีพระฉวีวรรณดุจดวงคำ คือมีพระตะจะประคุดหุ้มด้วยทอง 12. มีพระฉวีละเอียด เพราะพระฉวีละเอียดดุจสีของจึงมิได้ติดอยู่ในพระวรกาย 13. มีพระโลหมาขุมละเส้นเสมอไปทุกขุมขน 14. มีพระโลหามีปลายซ้อนขึ้นข้างบน มีสีเขียวเหมือนสีดอกอัญชัญ ขดเป็นกนกทลทักษิณา วรต 15. มีพระวรกายตรงเหมือนกายพรหม 16. มีพระมังสะเต็มในที่ 7 สถาน คือ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง จงอยพระอังสาทั้งสอง และ พระศอ 17. มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของสีหะ 18. มีระหว่างพระอังสาเต็ม 19. มีปริมณฑลดุจไม้โคธ วาของพระองค์เท่ากับพระวรกายของพระองค์ พระวรกายของพระองค์เท่ากับวาของพระองค์ 20. มีฝ่าพระศอกกลมเท่ากัน 21. มีปลายเส้นประสาทสำหรับนารสอาหารอันดี 22. มีพระหนุดุจจางราชสีห์ 23. มีพระทนต์ 40 ซี่ 24. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน 25. มีพระทนต์ไม่ห่าง 26. มีพระทนต์ขาวงาม (เขียวพระทนต์) 27. มีพระชีวหาใหญ่ 28. มีพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม ตรัสมีน้ำเสียงดังกการะเวก 29. มีพระเนตรดำสนิท 30. มีดวงพระเนตรดุจตาโค 31. มีพระอุณาโลมบังเกิด ณ ระหว่างพระโขนงมีสีขาวอ่อนควรเปรียบด้วยนุ่น 32. มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ (ที. ปา. 16/130/2-4) และพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงเหตุแห่งการได้มาซึ่งลักษณะมหาบุรุษทั้ง 32 ประการนี้ว่าล้วนได้มาจากการบำเพ็ญคุณงามความดีในอดีตชาติทั้งสิ้นดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาปุริสลักษณะ 32 ประการนี้แล ที่พระมหาบุรุษประกอบแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้มีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ อนึ่ง ถ้าพระมหาบุรุษเสด็จออกผนวชจะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคา คือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก

ภิกษุทั้งหลาย พวกฤๅษีแม้เป็นภายนอก ย่อมทรงจามหาปุริสลักษณะของพระมหาบุรุษ 32 เหล่านี้ได้ แต่ฤๅษีเหล่านั้นย่อมไม่ทราบว่าเป็นอย่างไรแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เพราะกรรมที่ตนทำ สังคม พอกพูน ไพบูลย์ไว้ สัตว์ที่บำเพ็ญกุศลกรรมนั้นย่อมครอบงำเทวดาทั้งหลายอื่นในโลกสวรรค์โดยสถาน 10 คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ ความสุข

ทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นอธิปัตติพิสัย รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ และโณภูมิติพย์
 ครั้นจุติจากโลกสวรรค์ นั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้มหาปุริสลักษณะนี้ (ที. ปา.

16/130/4)

3. อนุพยัญชนะ 80 ประการ

อนุพยัญชนะ คือ พระลักษณะข้อปลีกย่อยของพระมหานุรุษ (นอกเหนือจากลักษณะมหานุรุษ
 32 ประการ) นิยมเรียกว่า อสิตยานุพยัญชนะ 80 ประการ คือ 1. มีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทอัน
 เหลืองงาม 2. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวออกไป โดยลำดับแต่ต้นจนปลาย 3. นิ้วพระหัตถ์ แล
 นิ้วพระบาทกลมคุดนัยช่างกลึงเป็นอันดี 4. พระนขาทั้ง 20 มีสีอันแดง 5. พระนขาทั้ง 20 นั้นงอน
 งามซ้อนขึ้นเบื่องบนมิได้ค้อมลงเบื่องต่ำ คุดเล็บแห่งสามัญชนทั้งปวง 6. พระนขานั้นมีพรรณอัน
 เกลี้ยงกลม สนิทมิได้เป็นริ้วรอย 7. ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะ มิได้สูงขึ้น
 ปรากฏออกมาภายนอก 8. พระบาททั้งสองเสมอกัน มิได้ย่อมใหญ่กว่ากัน มาตรฐานเท่าเมตลีงา 9. พระ
 ดำเนินงามดุจอาการเดินแห่งกฤษราช 10. พระดำเนินงามดุจสีหราช 11. พระดำเนินงามดุจดำเนิน
 แห่งหงส์ 12. พระดำเนินงามดุจอุสภราชดำเนิน 13. ขณะเมื่อยืนจะย่างดำเนินนั้น ยกพระบาทเบื่อง
 ขว้างไปก่อน พระกายเอียงไปข้างเบื่องขวาก่อน 14. พระชานุมณฑลเกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์ บ่มิได้
 เห็นอัฐิสะบ้าปรากฏออกมาภายนอก 15. มีนุรุษพยัญชนะบริบูรณ์ คือมิได้มีกิริยามารยาทคล้ายสตรี
 16. พระนาภิมิได้บกพร่อง กลมงามมิได้วิกลในทีใดที่หนึ่ง 17. พระอุทรมีสัณฐานอันลึก 18. ภายใน
 พระอุทรมีรอยเวียนเป็นทักษิณาวฏ์ 19. ถ้าพระเพลาทั้งสองกลมงามดุจล้าสุวรรณกัททลี 20. ถ้าพระ
 กรทั้งสองงามดุจวงแหแห่งเอราวัณเทพยหัตถี 21. พระองคัพพใหญ่ น้อยทั้งปวงจำแนกเป็นอันดี คือ
 งามพร้อมทุกสิ่งหาที่ตำหนิมิได้ 22. พระมังสะที่ควรจะหนาก็หนา ที่ควรจะบางก็บางตามที่ทั่วทั้ง
 สรีระกาย 23. พระมังสะมิได้หตุในทีใดที่หนึ่ง

24. พระสรีระกายทั้งปวงปราศจากต่อมและไฝปาน มูลเมถวันมิได้มีในทีใดที่หนึ่ง
 25. พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสมกันโดยตามลำดับทั้งเบื่องบนแลเบื่องล่าง 26. พระกายงามบริสุทธิ์
 พร้อมสิ้นปราศจากมลทินทั้งปวง 27. ทรงพระกำลังมาก เสมอด้วยกำลังแห่งกฤษราช ประมาณถึง
 พันโกฏิช้าง ถ้าจะประมาณด้วยกำลังนุรุษก็ได้ถึงแสนโกฏิบุรุษ 28. มีพระนาสิกอันสูง 29. สัณฐาน
 นาสิกงามแลลัม 30. มีพระโอษฐ์เบื่องบนเบื่องต่ำมิได้เข้าออกกว่ากัน เสมอเป็นอันดี มีพรรณแดงงาม
 ดุจสีผลคำลึงสุก 31. พระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมูลมลทิน 32. พระทนต์ขาวดุจดังสีสังข์ 33. พระ
 ทนต์เกลี้ยงสนิทมิได้เป็นริ้วรอย 34. พระอินทรีย์ทั้ง 5 มีจักขุนทรีย์เป็นอาทิงามบริสุทธิ์ทั้งสิ้น 35.
 พระเขี้ยวทั้ง 4 กลมบริบูรณ์ 36. ดวงพระพักตร์มีสัณฐานยาวสวย 37. พระปรางค์ทั้งสองคู่เปล่งงาม

เสมอกัน 38. ลายพระหัตถ์มีรอยอันลึก 39. ลายพระหัตถ์มีรอยอันยาว 40. ลายพระหัตถ์มีรอยอันตรง
 บมีได้คือมคค 41. ลายพระหัตถ์มีรอยอันแดงรุ่งเรือง 42. รัศมีพระกายโอภาสเป็นปริมณฑลโดยรอบ
 43. กระพุ่มพระปรางค์ทั้งสองเครื่องประดับบริบูรณ์ 44. กระบอกพระเนตรกว้างแลยาวงามพอสวมกัน 45.
 ดวงพระเนตรก่อปรด้วยประสาททั้ง 5 มีขาวเป็นอาทิผ่องใสบริสุทธิ์ทั้งสิ้น 46. ปลายเส้นพระโลมา
 ทั้งหลายมิได้งอมิได้คค 47. พระชีวหามีฐานอันงาม 48. พระชีวหาอ่อนบมีได้กระด้างมีพรรณอัน
 แดงเข้ม 49. พระกรรมทั้งสองมีฐานอันยาวดุจกลีบปทุมชาติ 50. ช่องพระกรรมมีฐานอัน
 กลมงาม 51. ระเบียบพระเส้นทั้งปวงนั้นสละสลวยบมีได้หุดหู่ในที่อันใดอันหนึ่ง 52. แฉกพระเส้น
 ทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมังสะทั้งสิ้น บมีได้เป็นคลื่นฟูขึ้นเหมือนสามัญชนทั้งปวง 53. พระเศียรมี
 ฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว 54. ปริมณฑลพระนลาฏโดยกว้างยาวพอสวมกัน 55. พระนลาฏมี
 ฐานอันงาม 56. พระโขนงมีฐานงามดุจคันธนูอันงอไว้

57. พระโลมาที่พระโขนงมีเส้นอันละเอียด 58. เส้นพระโลมาที่พระโขนงงอกขึ้นแล้วล้ม
 ราบไปโดยลำดับ 59. พระโขนงนั้นใหญ่ 60. พระโขนงนั้นยาวสุดหางพระเนตร 61. ผิวพระมังสะ
 ละเอียดทั่วทั้งพระกาย 62. พระสรีรกายรุ่งเรืองไปด้วยสิริ 63. พระสรีรกายมิได้มีหมอง ผ่องใสอยู่
 เป็นนิตย์ 64. พระสรีรกายสดชื่นดุจดวงดอกลีปทุมชาติ 65. พระสรีรสัมผัสอ่อนนุ่มสนิท บมีได้
 กระด้างทั่วทั้งพระกาย 66. กลิ่นพระกายหอมฟุ้งดุจกลิ่นสุคนธ์กฤษณา 67. พระโลมามีเส้นเสมอกัน
 ทั้งสิ้น 68. พระโลมามีเส้นละเอียดทั่วทั้งพระกาย 69. ลมอัสสาสะและปัสสาสะลมหายพระทัยเข้า
 ออกก็เดินละเอียด 70. พระโอษฐ์มีฐานอันงามดุจเขี้ยว 71. กลิ่นพระโอษฐ์หอมดุจกลิ่นอุบล 72.
 พระเกศาดำเป็นแสง 73. กลิ่นพระเกศาหอมฟุ้งจรดลบ 74. พระเกศาหอมดุจกลิ่นโกมลบุปผชาติ
 75. พระเกศา มีฐานเส้นกลมสลวยทุกเส้น 76. พระเกศาดำสนิททั้งสิ้น 77. พระเกศาก่อปรด้วย
 เส้นอันละเอียด 78. เส้นพระเกศา มิได้ยุ่งเหยิง 79. เส้นพระเกศาเวียนเป็นทักษิณาวฏ์ทุกๆ เส้น 80.
 วิจิตรไปด้วยระเบียบพระเกตุมาลา กล่าวคือถ้องแถวแห่งพระรัศมีอันโชติการขึ้น ณ เบื้องบนพระ
 อุดมังกสิโรตม์ฯ (พระธรรมปิฎก, 2546: 314-316)

คุณลักษณะทางจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

การศึกษาคุณลักษณะทางจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในที่นี้หมายถึงกำลังพระญาณของ
 พระองค์หลังจากที่ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เนื่องจากพระพุทธเจ้าและพระอรหันต
 สาวกล้วนแต่เป็นผู้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสเหมือนกัน แต่ข้อแตกต่างกันของพระสาวกกับพระศาสดา
 คือ พระพุทธองค์ทรงมีพระคุณสมบัติในส่วนที่เป็นพุทธคุณหลายประการ รวมเรียกว่ากำลังพระญาณ
 ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในขุททกนิกาย พุททวงศ์ ได้แสดงว่า พระพุทธานุญาต คือ คำสั่งพระญาณของพระพุทธเจ้า มี 14 อย่าง คือ มรรคญาณ-ผลญาณ 8 อสาศารณญาณ 6 ชื่อว่าพุทธานุญาตของพระพุทธเจ้า รวมถึงปฏิสัมภิทาญาณ 4 เวสาร์ชชญาณ 4 ญาณกำหนดกำเนิด 4 ญาณกำหนดคติ 5 ทศพลญาณ ย่อมรวมลงในพระพุทธานุญาตทั้งสิ้น (ขุ. พุทท. 73/449 อรรถกถาพุททวงศ์) และ “พระญาณพันหนึ่งเป็นอันมากแม่เหล่าอื่นอย่างนี้ คือ ญาณ 73” (ม. มู 18/160)

1. พระพุทธานุญาต 14 และพระญาณ 73

ความหมายของพระพุทธานุญาต 14 แสดงไว้ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ดังนี้

พระพุทธานุญาต 14 คือ ญาณในทุกข์ 1 ญาณในทุกขสมุทัย 1
 ญาณในทุกขนิโรธ 1 ญาณในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา 1
 ญาณในอรรถปฏิสัมภิทา 1 ญาณในธรรมปฏิสัมภิทา 1
 ญาณในนิรุตติปฏิสัมภิทา 1 ญาณในปฏิภาณปฏิสัมภิทา 1
 ญาณในความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ 1 ญาณในจันตะเป็น
 ที่มานอนและกิลเลศอันนอนเนื่องของสัตว์ทั้งหลาย 1
 ญาณในยมกปาฏิหาริย์ 1 ญาณในมหากรุณาสมบัติ 1
 สัพพัญญุตญาณ 1 อนาวรณญาณ 1
 บรรดาพระพุทธานุญาต 14 ประการนี้พระญาณ 8 ข้างต้นเป็นญาณทั่วไป
 ด้วยพระสาวก ส่วนพระญาณ 6 ข้อท้ายไม่ทั่วไปด้วยพระสาวก (ขุ. ปฏิ. 68/292/1157)

สำหรับญาณ 73 นั้นแสดงไว้ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถา ดังนี้ 1. ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว เป็นสุตมยญาณ 2. ปัญญาในการฟังธรรมแล้วสังวรไว้ เป็นสิลมยญาณ 3. ปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ดี เป็นภาวนามยญาณ 4. ปัญญาในการกำหนดปัจจัย เป็นธรรมวิดิญาณ 5. ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลาย ทั้งอดีต, อนาคต และปัจจุบันแล้วกำหนดไว้เป็นสัมมสนญาณ 6. ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรปรวนแห่งธรรมส่วนปัจจุบัน เป็นอุทัพพยญาณ 7. ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความแตกไป เป็นวิปัสสนาญาณ 8. ปัญญาในการปรากฏโดยความเป็นภัย เป็นอาทีนญาณ 9. ปัญญาในความปรารถนาจะพ้นไปทั้งพิจารณาและวางเฉยอยู่เป็นสังขารุเปกขาญาณ 10. ปัญญาในการออกและหลีกไปจากสังขารนิมิตภายนอก เป็นโคตรภูญาณ 11. ปัญญาในการออกและหลีกไปจากกิเลส ชั้น และ สังขารนิมิตภายนอกทั้งสอง เป็นมรรคญาณ 12. ปัญญาในการระงับปโยคะ เป็นผลญาณ 13. ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสนั้น ๆ อัน

อริยมรรคนั้น ๆ ตัดเสียแล้ว เป็นวิมุตติญาณ 14. ปัญญาในการพิจารณาเห็นธรรมที่เข้ามาประชุมใน
ขณะนั้น เป็นปัจจุเวกขณญาณ 15. ปัญญาในการกำหนดธรรมภายใน เป็นวัตถุนานัตตญาณ 16.
ปัญญาในการกำหนดธรรมภายนอก เป็นโคจรานัตตญาณ 17. ปัญญาในการกำหนดจริยา เป็นจริยา
นานัตตญาณ 18. ปัญญาในการกำหนดธรรม 4 เป็นภูมินานัตตญาณ 19. ปัญญาในการกำหนดธรรม 9
เป็นธรรมนานัตตญาณ 20. ปัญญาที่รู้ยิ่ง เป็นญาตัญญูญาณ 21. ปัญญาเครื่องกำหนดรู้ เป็นติริณัญญ
ญาณ 22. ปัญญาในการละ เป็นปริจจาคัญญญาณ 23. ปัญญาเครื่องเจริญ เป็นเอกรสัญญญาณ 24.
ปัญญาเครื่องทำให้แจ้ง เป็นผัสสนัญญญาณ 25. ปัญญาในความต่างแห่งอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทา
ญาณ 26. ปัญญาในความต่างแห่งธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ 27. ปัญญาในความต่างแห่งนิรุตติ
เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ 28. ปัญญาในความต่างแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ 29.
ปัญญาในความต่างแห่งวิหารธรรม เป็นวิหารรัฐญาณ

30. ปัญญาในความต่างแห่งสมาบัติ เป็นสมาปัตตัญญญาณ 31. ปัญญาในความต่างแห่งวิหาร
สมาบัติ เป็นวิหารสมาปัตตัญญญาณ 32. ปัญญาในการตัดอาสวะขาดเพราะความบริสุทธิ์แห่งสมาธิอัน
เป็นเหตุให้ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นอนันตริกสมาธิญาณ 33. ทักษณปิไต่ย ทักษณมีความเป็นอธิบดีวิหาราธิ
คม คุณเครื่องบรรลุคือวิหารธรรมอันสงบ และปัญญาในความที่จิตเป็นธรรมชาติโน้มไปในสมาบัติ
อันประณีต เป็นอรรถวิหารญาณ 34. ปัญญาในความเป็นผู้มีปัญญาด้วยความเป็นผู้ประกอบด้วย
พละ 2 ด้วยความระงับสังขาร 3 ด้วยญาณจริยา 16 และด้วยสมาธิจริยา 9 เป็นนิโรธสมาปัตติญาณ 35.
ปัญญาในความสิ้นไปแห่งความเป็นไปแห่งกิเลสและขั้นของบุคคลผู้รู้สีกตัว เป็นปรินิพพานญาณ
36. ปัญญาในความไม่ปรากฏแห่งธรรมทั้งปวงในการตัดขาดโดยชอบและในนิโรธ เป็นสมมตัญญ
ญาณ 37. ปัญญาในความสิ้นไปแห่งกิเลสอันหนาสาภาพต่าง ๆ และเดช เป็นสัลเลขัญญญาณ 38.
ปัญญาในความประคองไว้ซึ่งจิตอันไม่หวั่นและจิตที่ส่งไป เป็นวิริยารัมภญาณ 39. ปัญญาในการ
ประกาศธรรมต่าง ๆ เป็นอรรถสันทัสสนญาณ 40. ปัญญาในการสงเคราะห์ธรรมทั้งปวงเป็นหมวด
เดียวกันในการแทงตลอดธรรมต่างกันและธรรมเป็นอันเดียวกัน เป็นทัสสนวิสสุตติญาณ 41. ปัญญา
ในความที่ธรรมปรากฏโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น เป็นขันติญาณ 42. ปัญญาในความถูกต้อง
ธรรม เป็นปริโยคานญาณ 43. ปัญญาในการรวมธรรม เป็นปเทศวิหารญาณ 44. ปัญญาในความมี
กุศลธรรมเป็นอธิบดี เป็นสัจญญาวิวัฏฏญาณ 45. ปัญญาในธรรมเป็นเหตุละความเป็นต่าง ๆ เป็นเจโต
วิวัฏฏญาณ 46. ปัญญาในการอธิษฐาน เป็นจิตตวิวัฏฏญาณ 47. ปัญญาในธรรมอันว่างเปล่า เป็นญาณ
วิวัฏฏญาณ 48. ปัญญาในความสลัดออก เป็นวิโมกขวิวัฏฏญาณ 49. ปัญญาในความว่าธรรมจริง เป็น
ตัจจวิวัฏฏญาณ 50. ปัญญาในความสำเร็จด้วยการกำหนดกายและจิตเข้าด้วยกัน และด้วยสามารถแห่ง
ความตั้งไว้ซึ่งสุขสัญญาและทุกข์สัญญา เป็นอิทธิวิธญาณ

51. ปัญหาในการกำหนดเสียงเป็นนิมิตหลายอย่างหรืออย่างเดียวด้วยสามารถการแผ่วิคไป เป็นโศตราควิสุทธิญาณ 52. ปัญหาในการกำหนดครियाคือวิญาณหลายอย่างหรืออย่างเดียว ด้วย ความแผ่ไปแห่งจิต 3 ประเภท อย่างเดียวสามารถแห่งความแผ่ไปแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นเจโตปริย ญาณ 53. ปัญหาในการกำหนดธรรมทั้งหลายอันเป็นไปตามปัจจัย ด้วยสามารถแห่งความแผ่ไปแห่ง กรรมหลายอย่างหรืออย่างเดียว เป็นบุพเพนิวาสานุสสติญาณ 54. ปัญหาในความเห็นรูปนิมิตหลาย อย่างหรืออย่างเดียว ด้วยสามารถแห่งแสงสว่าง เป็นทิจจักขุญาณ 55. ปัญหาในความเป็นผู้มีความ ชำนาญในอินทรีย์ 3 ประการโดยอาการ 64 เป็นอัสวักขญาณ 56. ปัญหาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควร กำหนดรู้ เป็นทุกขญาณ 57. ปัญหาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรละ เป็นสมุทธานุญาณ 58. ปัญหาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรกระทำให้แจ้ง เป็นนิโรธญาณ 59. ปัญหาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรเจริญ เป็นมรรคญาณ 60. ทุกขญาณ 61. ทุกขสมุทธานุญาณ 62. ทุกขนิโรธญาณ 63. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ 64. อรรถ ปฏิสัมภิตาญาณ 65. ธรรมปฏิสัมภิตาญาณ 66. นิรุตติปฏิสัมภิตาญาณ 67. ปฏิภาณปฏิสัมภิตาญาณ 68. อินทริยปโรปริยัตตญาณ 69. อาสยานุสยญาณ 70. ยมกปาฏิหาริยญาณ 71. มหากรุณาสมาปัตติ ญาณ 72. สัพพัญญุตญาณ 73. อนาวรณญาณ. ในญาณ 73 นี้ ญาณ 67 เบื้องต้นทั่วไปแก่พระสาวก ส่วนญาณ 6 เบื้องปลายไม่ทั่วไปแก่สาวกและเป็นญาณเฉพาะพระตถาคตเท่านั้น” (จุ. ปฎิ. 68/1/1-8)

2. การจำแนกพระญาณออกเป็นหมวดธรรมต่างๆ

จากคุณลักษณะทางจิตหรือพระญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แสดงไว้ในพระสูตรต่างๆ ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น มีทั้งในส่วนที่ทั่วไปแก่พระสาวกและในส่วนที่เป็นพระญาณเฉพาะของ พระพุทธเจ้าไม่ทั่วไปแก่พระสาวกซึ่งสามารถจำแนกรายละเอียดเป็นหมวดธรรมได้ดังนี้

2.1 ทศพลญาณ

ทศพลญาณ (นิยมเขียนว่า ทศพลญาณ) คือ พระญาณเป็นกำลังของพระพุทธเจ้ามี 10 ประการ เรียกตามบาลีว่า ตถาคตพลญาณ (ญาณเป็นกำลังของพระตถาคต) 10 คือ

2.1.1 ฐานาฐานญาณ หมายถึง ปริชากำหนดรู้ฐานะ คือสิ่งที่เป็นไปได้ เช่น ทำดีได้ ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น และอฐานะ คือสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เช่น ทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี เป็นต้น

2.1.2 กรรมวิปากญาณ คือ ปริชาหยั่งรู้ผลของกรรม แม้จะมีกรรมต่างๆ ให้ผลอยู่ มากมายซับซ้อน ก็สามารถแยกแยะ ล่วงรู้ได้ว่าอันใดเป็นผลของกรรมใด

2.1.3 สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ หมายถึง ปรินิพพานยังรู้ทางที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง คือ ทั้งสุคติ ทุกคติ และทางแห่งนิพพาน

2.1.4 นานาธาตุญาณ หมายถึง ปรินิพพานยังรู้ธาตุต่างๆ คือ รู้จักแยกแยะสมมติออกเป็น ชั้นๆ อย่างตระหนักรู้ต่างๆ

2.1.5 นานาธมฺมุตตคฺคญาณ หมายถึง ปรินิพพานยังรู้ธรรมาศัยของสัตว์ ที่โน้มเอียง เชื้อถือ สนใจ พอใจต่างๆ กัน

2.1.6 อินทริยปโรปริยัตตญาณ หมายถึง ปรินิพพานยังรู้ความหย่อนและยิ่งแห่งอินทริย์ของ สัตว์ทั้งหลาย คือรู้ว่า สัตว์พวกไหนมีอินทริย์ คือสัตว์ ๖ เป็นต้นอ่อน พวกไหนมีอินทริย์แก่กล้า พวก ไหนมีจิตมีอริยาศัย เป็นต้น อย่างไรๆ พวกไหนสอนยาก พวกไหนสอนง่าย ดังนี้ เป็นต้น

2.1.7 ฌานาภิสังกเลสาทิญาณ คือ ปรินิพพานรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว และ การออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ตามความเป็นจริง

2.1.8 ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ความรู้ที่ได้ระลึกชาติได้ “ตถาคตย่อมระลึกถึง ชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสน ชาติบ้างตลอดสังวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์เป็นมากบ้าง ว่าในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีอาหารอย่าง นั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดใน ภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้ ตถาคตย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก” (ม. มุ. 18/166/42)

2.1.9 จุตูปปาตญาณ คือ ปรินิพพานรู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย, มีจักขุทิพย์มองเห็น สัตว์กำลังจุติบ้าง กำลังเกิดบ้าง มีอาการดีบ้าง เลวบ้าง เป็นต้น ตามกรรมของตน เรียกอีกอย่างว่า ทิพพ จักขุ

2.1.10 อาสวักขยญาณ คือ ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ, ญาณยังรู้ในธรรมเป็นที่สิ้น

ไปแห่งอาสวะทั้งหลาย, ความตรัสรู้ (เป็นความรู้ที่พระพุทธเจ้าได้ในยามสุดท้ายแห่งราตรีวันตรัสรู้ (ม. มู. 18/166/40-44)

2.2 เวสัชชญาณ 4

เวสัชชญาณ คือ พระปริชาญาณอันทำให้พระพุทธเจ้าทรงมีความแกล้วกล้าไม่ครั่นคร้าม ด้วยไม่ทรงเห็นว่าจะมีใครท้วงพระองค์ได้โดยชอบธรรม ในฐานะทั้ง 4 คือ

2.2.1 ท่านปฎิญาณว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ ท่านยังไม่รู้แล้ว

2.2.2 ท่านปฎิญาณว่าเป็นจีณาสพ อาสวะนี้ของท่านยังไม่สิ้นแล้ว

2.2.3 ท่านกล่าวธรรมใดว่าทำอันตราย ธรรมเหล่านั้น ไม่อาจทำอันตรายแก่ผู้
ต้องเสพอัจฉริย

2.2.4 ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้นไม่เป็นทางนำ
ผู้ทำตามให้ถึงความสิ้นทุกข์ โดยชอบได้จริง (ม. มู. 18/166/44-45)

2.3 ญาณไม่ทรงครั่นคร้ามในบริษัท 8 (อภัมปนญาณในบริษัท 8)

พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงความเป็นผู้ที่ประกอบด้วยญาณทำความกล้าหาญ 4 ประการ ไม่
เกรงกลัวในการเสด็จเข้าไปหาบริษัท 8 ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสกับท่านพระสารีบุตรที่แสดงนี้

ดูก่อนสารีบุตร บริษัท 8 จำพวกเหล่านี้แล 8 จำพวกเป็นไฉน

คือ ขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คฤหบดีบริษัท สมณบริษัท

จาตุมหาราชิกบริษัท ดาวดึงส์บริษัท มารบริษัท และพรหมบริษัท

ดูก่อนสารีบุตร บริษัท 8 จำพวกเหล่านี้แล ดูก่อนสารีบุตร ตถาคต

ประกอบด้วยเวสัชชธรรม 4 ประการเหล่านี้แล ย่อมเข้าไปหา ย่อมหยั่งลงสู่
บริษัท 8 จำพวกเหล่านี้

ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมเข้าใจ เข้าไปหาขัตติยบริษัทหลาย ๆ ร้อย

แม้ในขัตติยบริษัทนั้น เราเคยนั่งใกล้ เคยทักทายปราศรัย เคยสนทนากัน

ดูก่อนสารีบุตร เราไม่เห็นเหตุนี้ว่า ความกลัวหรือความสะทกสะท้าน
จักกล้ำกลายเราในขัตติยบริษัทนั้นเลย เมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็คือเป็นผู้ถึงความ
ปลอดภัย ถึงความไม่มีภัย ถึงความเป็นผู้แกล้วกล้าอยู่

ดูก่อนสารีบุตร อนึ่งเราย่อมเข้าใจเข้าไปหาพราหมณบริษัทหลาย ๆ ร้อย

กฤหบดีบริษัท สมณบริษัท จาตุมาหาราชิกบริษัท ดาวดึงส์บริษัท พรหมบริษัท
จำพวกกละหลาย ๆ ร้อย แม้ในบริษัทนั้น ๆ เราเคยนั่งใกล้ เคยทักทายปราศรัย
เคยสนทนากัน

ดูก่อนสารีบุตร เราไม่เห็นเหตุนี้ว่า ความกลัว หรือความสะทกสะท้านจักกล้า
กลายเราในบริษัทนั้น ๆ เลย เมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็คือเป็นผู้ถึงความปลอดภัย
ถึงความไม่มีภัย ถึงความเป็นผู้แก่แล้วกล้าอยู่ (ม. มู. 18/168/45-46)

2.4 ญาณกำหนดกำเนิด 4 (จตุโยนิปริจเจทญาณ)

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้รู้ผู้เห็นด้วยญาณทัสสนะในกำเนิด 4 ประการของสรรพสัตว์
ทั้งหลาย ดังพุทธพจน์ที่ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า

ดูก่อนสารีบุตร กำเนิด ๔ ประการเหล่านี้แล ๔ ประการเป็นไฉน
คือ อันทะกำเนิด ชลาพุชะกำเนิด สัมภเวชะกำเนิด โอปปาติกะกำเนิด

ดูก่อนสารีบุตร ก็อันทะกำเนิดเป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นใด
ชำแรกเปลือกแห่งฟองเกิด นี้เราเรียกว่า อันทะกำเนิด

ดูก่อนสารีบุตร ชลาพุชะกำเนิดเป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นใด
ชำแรกไข่ [มดลูก] เกิด นี้เราเรียกว่า ชลาพุชะกำเนิด

ดูก่อนสารีบุตร สัมภเวชะกำเนิดเป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นใด
ย่อมเกิดในปลาเน่า ในซากศพเน่า ในขนมมุดหรือในน้ำคร่ำ ในถ้ำไคล [ของสกปรก]
นี้เราเรียกว่า สัมภเวชะกำเนิด

ดูก่อนสารีบุตร โอปปาติกะกำเนิดเป็นไฉน เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก
และเปรตบางจำพวก นี้เราเรียกว่า โอปปาติกะกำเนิด

ดูก่อนสารีบุตร กำเนิด ๔ ประการเหล่านี้แล (ม. มู. 18/169/46-47)

2.5 ญาณกำหนดคติ 5

ญาณกำหนดคติ 5 หรือ ปัญจคติปริจเจทญาณ คือ ญาณ (ความรู้) ในคติ 5 คือ นรก เปรต
เดรัจฉาน มนุษย์ และเทวดา พร้อมทั้งทรงทราบหนทางและข้อปฏิบัติที่จะทำให้ไปเกิดในที่นั้นๆ
นอกจากนั้นยังทรงทราบนิพพาน อันเป็นสภาพที่ดับเย็น ปราศจากกิเลสและความทุกข์ พร้อมทั้ง
หนทางและข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงพระนิพพาน ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสดังนี้

ดูก่อนสารีบุตร คติ 5 ประการเหล่านี้แล 5 ประการเป็นไฉน

คือ นรก กำเนิดดิรัจฉาน เปตวิสัย มนุษย์ เทวดา

ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งนรก ทางยังสัตว์ให้ถึงนรก และปฏิบัติทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงนรกอนึ่ง สัตว์ผู้ดำเนินประการใด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย

ดูก่อนสารีบุตรเราย่อมรู้ชัดซึ่งกำเนิดดิรัจฉาน ทางยังสัตว์ให้ถึงกำเนิดดิรัจฉาน ปฏิบัติทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงกำเนิดดิรัจฉาน อนึ่ง สัตว์ผู้ดำเนินประการใด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงกำเนิดดิรัจฉาน เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย

ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งเปตวิสัย ทางไปสู่เปตวิสัย และปฏิบัติทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงเปตวิสัย อนึ่ง สัตว์ผู้ดำเนินประการใด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงเปตวิสัย เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย

ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งเหล่ามนุษย์ ทางอันยังสัตว์ให้ถึงมนุษย์โลก และปฏิบัติทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงมนุษย์โลก อนึ่ง สัตว์ผู้ปฏิบัติประการใด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมอุบัติในหมู่มนุษย์ เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย

ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งเทวดาทั้งหลาย ทางอันยังสัตว์ให้ถึงเทวโลก และปฏิบัติทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงเทวโลก อนึ่ง สัตว์ผู้ปฏิบัติประการใด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย

ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งพระนิพพาน ทางอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน และปฏิบัติทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน อนึ่ง สัตว์ผู้ปฏิบัติประการใด ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย (ม. มู. 18/170/47-48)

2.6 อสาธารณญาณ 6

อสาธารณญาณ 6 คือ ญาณ 6 ประการที่มีเฉพาะในพระพุทธเจ้า ไม่ทั่วไปแก่สาวก คือ

2.6.1 อินทริยปโรปริยัตตญาณ หมายถึง ปรีชาหยั่งรู้ความหย่อนและยิ่งแห่งอินทริย์ของสัตว์ทั้งหลาย

2.6.2 อาสยานุสยญาณ คือ ญาณหยั่งรู้อาสัย คือ ความโน้มใจไปทั้งทางดีทางชั่ว และอนุสัยคือกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน มีกามราคะเป็นเบื้องต้น มีอวิชชาเป็นที่สุด

2.6.3 ขมกปาฏิหาริยญาณ คือ ญาณอันทำให้สามารถแสดงปาฏิหาริย์ได้ คือ ปาฏิหาริย์เนื่องด้วยธาตุน้ำและธาตุไฟ

2.6.4 มหากรุณาสมาปัตติญาณ คือ ญาณในการเข้าสมาบัติ มีมหากรุณาเป็นอารมณ์

2.6.5 สัพพัญญุตญาณ คือ ญาณหยั่งรู้สิ่งทั้งปวง

2.6.6 อนาวรญาณ คือ ญาณอันไม่มีความข้องขัด ไม่มีเครื่องกั้น (ขุ. ปฏิ. 68/293/1058-1172)

2.7 ปฏิสัมภิตา 4

ปฏิสัมภิตา 4 คือ ความแตกฉาน, ความรู้แตกฉาน, ปัญญาแตกฉาน มี 4 คือ

2.7.1 อตถปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉานในอรรถ ความแตกฉานสามารถอธิบายเนื้อความย่อของภายิตโดยพิสดาร และความเข้าใจที่สามารถคาดหมายผลข้างหน้า อันจะเกิดสืบเนื่องไปจากเหตุ

2.7.2 ัมมปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉานในธรรม เห็นคำอธิบายพิสดารก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นหัวข้อได้ เห็นผลก็สืบสาวไปหาเหตุได้

2.7.3 นิรุติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ คือ ภาษา คือ เข้าใจภาษา รู้จักใช้ถ้อยคำให้คนเข้าใจ ตลอดทั้งรู้ภาษาต่างประเทศ

2.7.4 ปฏิภาณปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ความแตกฉานในปฏิภาณ ได้แก่ ไหวพริบ คือ ได้ตอบปัญหาเฉพาะหน้าได้ทันทั่วทั้งที่ หรือ แก้ไขเหตุการณ์ฉุกเฉินได้ฉับพลันทันการ พระญาณทั้งแตกฉานทั้ง 4 นี้ทำให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมและตอบปัญหาได้อย่างไม่ติดขัด (ขุ. ปฏิ. 68/268/1054-1056)

2.8 วิชชา 3

วิชชา 3 คือ ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ 3 ประการ คือ 1. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ความรู้ที่ได้ระลึกชาติได้ 2. จุตูปปาตญาณ คือ ความรู้จุดและอุบัตินของสัตว์ทั้งหลาย 3. อาสวักขยญาณ คือ ความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น (ที. ปา. 16/228/176-177)

2.9 วิชา 8

วิชา 8 คือ ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ 8 ประการ ได้แก่ 1. วิปัสสนาญาณ คือ ญาณในวิปัสสนา 2. มโนมยิทธิ คือ ฤทธิ์ทางใจ 3. อิทธิวิธี คือ แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ 4. ทิพพโสด คือ หูทิพย์ 5. เจโตปริยญาณ คือ รู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้ 6. ปุพเพนิวาสานุสสติ คือ ระลึกชาติได้ 7. ทิพพจักขุ ตาทิพย์ (หรือ จุตูปปาตญาณ) คือ ตาทิพย์ 8. อาสวักขยญาณ คือ ญาณที่ทำให้อาสวะให้สิ้นไป (ที. สิล. 11/131-138/326-335)

2.10 อภิญญา 6

อภิญญา คือ ความรู้ยิ่ง, ความรู้เจาะตรงขบถยัง, ความรู้ชั้นสูง มี 6 อย่างคือ 1. อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ 2. ทิพพโสด หูทิพย์ 3. เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้ทายใจคนอื่นได้ 4. ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ 5. ทิพพจักขุ ตาทิพย์ 6. อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป 5 อย่างแรกเป็นโลกียอภิญญา ข้อสุดท้ายเป็นโลกุตตรอภิญญา (ที. ปา. 16/431/423-425)

2.11 จักขุ 5

จักขุ คือ ตาของพระพุทธเจ้า มี 5 คือ มังสจักขุ ทิพพจักขุ ปัญญาจักขุ พุทธจักขุ สมันตจักขุ ได้แก่

2.11.1 มังสจักขุ จักขุคือดวงตา เป็นคุณสมบัติพิเศษของพระพุทธเจ้า คือ มีพระเนตรที่งาม แจ่มใส ไว และเห็นได้ชัดเจน แม้ในระยะไกล

2.11.2 ทิพพจักขุ คือ จักขุทิพย์, ตาทิพย์, ญาณพิเศษของพระพุทธเจ้า และท่านผู้ได้อภิญญาทั้งหลาย ทำให้สามารถเล็งเห็นหมู่สัตว์ที่เป็นไปต่างๆ กันเพราะอำนาจกรรม เรียกอีกอย่างว่า จุตูปปาตญาณ

2.11.3 ปัญญาจักขุ, จักขุคือปัญญา, ตาปัญญา; เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยปัญญาจักขุ

2.11.4 พุทธจักขุ คือ จักขุของพระพุทธเจ้า ได้แก่ ญาณที่หยั่งรู้ธรรมาศัย อุปนิสสัย และอินทรีย์ที่ยิ่งหย่อนต่างๆ กันของเวไนยสัตว์

2.11.5 สมันตจักขุ คือ จักขุรอบคอบ, ตาเห็นรอบ ได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณ อันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ เป็นคุณสมบัติพิเศษของพระพุทธเจ้า

2.12 พระคุณ 2 พระคุณ 3 และพระคุณ 9

พุทธคุณ คือ คุณของพระพุทธเจ้า มี 9 คือ 1. อรหํ เป็นพระอรหันต์ 2. สมมาสมพุทฺโธ ตรัสรู้เองโดยชอบ 3. วิชชาจรณสมบุณฺโน ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ 4. สุกโต เสด็จไปดีแล้ว 5. โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก 6. อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ เป็นสารถีฝึกคนที่ฝึกได้ไม่มีใครยิ่งกว่า 7. สตุถา เทวมนุสฺสานํ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย 8. พุทฺโธ เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว 9. ภควา เป็นผู้มิใช่โชค (ม. นุ. 17/95/434-435)

พุทธคุณทั้งหมดนั้น โดยย่อ มี 2 คือ 1. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา 2. พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทย ย่อเป็น 3 คือ 1. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา 2. พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ 3. พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา

2.13 ปาฏิหาริย์ 3

พระพุทธเจ้าผู้ทรงพระญาณและพระคุณทั้งปวงนั้น ทรงแสดงพุทธานุภาพเพื่อการสอนพระธรรมแก่มหาชนผ่านทางพุทธปาฏิหาริย์ 3 คือ อิทธิปาฏิหาริย์ ฤทธิ์เป็นอสังขรย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ ดักใจเป็นอสังขรย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำสอนเป็นอสังขรย์ (อ. ดิก. 34/500/255-256)

บทที่ 3

แนวคิดเรื่อง พระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาทนี้เริ่มปรากฏชัดเจนเมื่อราวกลางพุทธศตวรรษที่ 5 ก่อนหน้านี้มีพระพุทธศาสนาแบบต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย นิกายเหล่านี้บางส่วนก็สูญสลายไปในระยะเวลาไม่นาน บางส่วนก็ยืนหยัดมาได้จนกระทั่งทุกวันนี้ ในปัจจุบันนิกายเถรวาทเป็นที่ยึดถือกันมากในประเทศไทย จีน เกาหลี ทิเบต ญี่ปุ่น เป็นต้น นิกายนี้มีแนวคิดที่แตกต่างจากนิกายเถรวาทอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท

ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท พระพุทธเจ้ามีสถานภาพที่พิเศษแตกต่างไปจากสถานภาพของพระพุทธเจ้าตามแบบเถรวาท กล่าวคือ จากการศึกษาข้อมูลในบทที่ 2 จะพบว่า ก่อนพระพุทธเจ้าจะตรัสรู้นั้น พระองค์ทรงเป็นมนุษย์ธรรมดาที่ชื่อว่า เจ้าชายสิทธัตถะ มีเลือดเนื้อ ร่างกายเหมือนกับปุถุชนทั่วไป เพียงแต่อาจจะมีดวงมรรคาและพลังต่างกับเท่านั้น แต่โดยองค์ประกอบแล้วก็ทรงมีสิ่งที่เรียกว่า อากาโร 32 เช่นเดียวกับบุคคลทั่วไป สามารถที่จะแก่ชราและตายได้เหมือนคนทั่วไป ส่วนด้านจิตใจนั้นพระองค์ทรงมีพระทัยที่บริสุทธิ์จากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงและทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยพุทธคุณทั้งปวง ซึ่งร่างกายของพระองค์นั้นเรียกว่า กายเนื้อ หรือ นิรมลกาย (ตามแบบของเถรวาท) ส่วนพระคุณธรรมของพระองค์นั้นเรียกว่า กายธรรม หรือ ธรรมกาย (ที. ปา. 15/55/150) ส่วนในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีทัศนะต่อพระพุทธเจ้าแตกต่างออกไปจากเดิม กล่าวคือ ชาวพุทธเถรวาทมองว่า พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีมามากมายเป็นเวลานานหลายอสงไขยหลายมหากัปคงไม่ใช่เพื่อที่จะมาโปรดสัตว์เพียง 45 ปีแล้วก็เสด็จดับขันธปรินิพพานไปไม่เหลืออะไรไว้เลยนอกจากพระคุณธรรมทั้งหลายสำหรับเอาไว้ให้ชาวพุทธระลึกถึงพระองค์ แต่พระองค์ทรงมีพระพุทธานุภาพสูงส่ง ทรงมีพระกายพิเศษที่เกิดขึ้นจากอำนาจสมาบัติของพระองค์ เรียกว่า กายทิพย์ หรือ สัมโภคกาย ซึ่งปัจจุบันพระองค์ก็ทรงพระชนม์อยู่ในรูปกายทิพย์นี้ และหลักการเรื่องนิรมลกายและธรรมกายก็ได้รับการอธิบายที่แตกต่างออกไปจากเดิมด้วย ดังรายละเอียดในเรื่องหลักไตรลักษณ์

1. หลักทรีกาย

Griffiths (1994) กล่าวว่า คำสอนของมหายานแสดงว่า พระพุทธเจ้ามีองค์ประกอบของพระกายอยู่ 3 ชนิด องค์ประกอบดังกล่าวคือ ธรรมกาย หรือ สวภาวะกาย (the dharmakaya or svabhavakaya) เป็นพระกายที่แท้จริง (the real body) ของพระพุทธเจ้า สัมโภคกาย (the sambhoga kaya) เป็นพระกายแห่งความเพลิดเพลินและความสุขของมหาชน (the body of communal enjoyment) และนิรมาณกาย (the nirmanakaya) เป็นพระกายแห่งการเปลี่ยนรูปร่างอย่างมหัศจรรย์ (the body of magical transformation)

จากเรื่องราวของพระพุทธเจ้าตามที่เสนอของพระพุทธศาสนามหายานดังกล่าวข้างต้นนี้ สามารถจำแนกและอธิบายได้ดังนี้

1.1 นิรมาณกาย (Nirmanakaya) หมายถึง กายที่เปลี่ยนแปลงได้ ตามสภาพของสังขารในฐานที่เป็นมนุษย์พระศาสดาผู้ท่องเที่ยวอยู่ในโลก สอนธรรมแก่สาวกของพระองค์ ดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุ 80 พรรษา ซึ่งกายนี้เป็นที่ยอมรับตรงกันทั้ง 2 นิกาย แต่ในพระพุทธศาสนามหายานมีความเชื่อว่า ร่างกายนี้เป็นเพียงกายที่เนรมิตขึ้น ที่เรียกว่า นิรมาณกาย เพราะพระพุทธเจ้าที่แท้จริงพระองค์ทรงมีสภาวะที่นิรันดร์ ทรงตรัสรู้ธรรมมานานแล้วจนไม่อาจที่จะนับจะประมาณได้ และพระชนมายุของพระองค์ก็ทรงยาวนานมากจนไม่อาจจะนับได้เช่นกัน เมื่อพระองค์ทรงมีพระประสงค์จะโปรดมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์ก็จะทรงแบ่งภาค หรือเนรมิตร่างกายที่เป็นมนุษย์นี้ขึ้นและตรัสรู้ธรรมสั่งสอนสัตว์โลกจนได้ระยะเวลาพอสมควรแล้วพระองค์ก็จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไป แต่ที่ปรากฏแก่เราว่า พระวรกายของพระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงไปจากเด็กเติบโตเป็นผู้ใหญ่และตรัสรู้ธรรมสั่งสอนสัตว์จากนั้นก็ทรงชราและปรินิพพานไป ทั้งหมดเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เป็นภพมายุที่พระองค์เนรมิตขึ้นเพื่อเป็นอุบายในการสอนธรรมะของพระองค์นั่นเอง แนวคิดนี้ปรากฏอย่างชัดเจนในในสังคหสูตรปิณฑะสูตรบทที่ 14 ชื่อว่า พระโพธิสัตว์อุบัติขึ้นจากรอยแยกในพื้นพิภพ และบทที่ 15 ชื่อว่า พระชนมายุกาลของพระตถาคตเจ้าได้กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์จำนวนมากมายถึง 8 ร้อยพันหมื่นโกฏิพระองค์ได้มาเข้าเฝ้าถวายสักการะพระพุทธเจ้าและได้ถามถึงพระสุภาพพลานามัยของพระองค์ จากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า พระองค์ทรงเป็นครูของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายนี้ ทำให้พระโพธิสัตว์บางพระองค์เกิดความสงสัยว่า พระองค์เพียงจะตรัสรู้ธรรมเมื่อไม่นานมานี้ ทำไมจึงมีสาวกมากมายถึงเพียงนี้ พระพุทธองค์จึงทรงตรัสเล่าถึงสภาวะอันเป็นอนันต์ของพระองค์ไว้ดังนี้

...กัลบุตรทั้งหลาย โลกนี้ รวมทั้งเทวดา มนุษย์ ยักษ์ ยอมรับว่า พระศาสดาศากยมนีเจ้า เมื่อได้เสด็จออกจากสากยวงศ์แล้ว ได้ตรัสรู้ในพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ บนลานแห่งการตรัสรู้ในเมืองกยา แต่กัลบุตรทั้งหลาย ความจริงนั้นมีอยู่ว่า ตถาคตได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณมาแล้วก่อนหน้านั้น เป็นเวลาหลายร้อยพันหมื่นโกฏิกัลป์...ทรงโปรดสรรพสัตว์ด้วยธรรมบรรยายต่างๆ ในวิธีที่ต่างกัน เรื่องเป็นเช่นนี้ กัลบุตรทั้งหลาย ตถาคตประกาศแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีระดับจิตต่างกัน...ภิกษุทั้งหลายจึงดูเหมือนว่า ตถาคตยังหนุ่มแน่นอยู่ ...และเพ็งจะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ อย่างไรก็ตาม พระตถาคตเจ้านั้นได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณมานานแล้ว แต่ประกาศพระองค์ว่าเพ็งได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณเมื่อไม่นานมานี้ พระองค์ทรงกระทำเช่นนี้ก็เพื่อทรงนำสรรพสัตว์ให้ถึงพร้อมในความสุกงอม และก้าวเข้าไป (ฉัตตสมัลลย์ กบิลสิงห์, 2537: 244-245)

พระพุทธเจ้าได้ประกาศว่าพระองค์มิได้เพ็งบรรลุพุทธภาวะเป็นครั้งแรกได้ค้นโพธิ์ที่พุทธคยาตามที่ทุกคนเคยเข้าใจกัน ตรงกันข้ามพระองค์ได้เป็นพระพุทธะมาแล้วตั้งแต่อดีตกาลอันนานไกล เหลือที่จะคาดคิดได้ เรียกการเปิดเผยนี้ว่า การเปิดโกล์เพื่อให้เห็นโกล และการสลัดทิ้งของชั่วคราว เพื่อให้เห็นของแท้

พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไปว่า ถึงแม้ความเป็นพระพุทธะของพระองค์จะเป็นอมตะ แต่ถ้าสรรพสัตว์เห็นพระตถาคตอยู่ในโลกตลอดเวลา พวกเขาจะถือเอาการมีพระพุทธะเป็นเรื่องธรรมดา ไม่ตระหนักถึงความยากของการที่จะได้พบพระพุทธเจ้า พวกเขาจะไม่คิดเข้าหาพระองค์ด้วยจิตเคารพนับถือ ในที่สุดจะเกิดความเย่อหยิ่งละเลยไม่ใส่ใจในการปฏิบัติพุทธธรรม เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสบอกพวกเขาว่า พระองค์จะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน โดยการใช้การตายของพระองค์เองให้เป็นวิธีที่จะปลุกจิตแสวงหาของพวกเขาให้ตื่น ดังนั้นแนวคิดนี้จึงเป็นพื้นฐานของแนวคิดเรื่องนิรมาณกาย หรือกายอันเกิดจากการเนรมิต ตามทศนะของพระพุทธศาสนาหายาน

1.2 สัมโภคกาย (Sambhogakaya) หรือ พระกายแห่งความเพลิดเพลินและความสุขของมหาชน (the body of communal enjoyment) หมายถึง พระกายที่เกิดขึ้นจากพระพุทธานุภาพ หรือเกิดจากอำนาจมานสมาบัติของพระพุทธองค์ เป็นพระกายพิเศษที่ทรงเนรมิตขึ้นเพื่อทำหน้าที่โปรดเหล่าพระโพธิสัตว์ มีสถานะเป็นทิพย์ สถิตอยู่ที่สวรรค์ สามารถมองเห็นได้เฉพาะพระโพธิสัตว์ผู้ซึ่งปรารถนาพุทธภูมิเท่านั้น ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาหายานพระพุทธเจ้าของเราขณะนี้ก็ยังดำรงพระชนม์อยู่ในรูปกายทิพย์ที่เรียกว่า สัมโภคกายนี้

1.3 ธรรมกาย หรือ สวภาวะกาย (Dharmakaya or Svabhavakaya) เป็นพระกายที่แท้จริง (the real body) ของพระพุทธเจ้า หมายถึง กายอันเกิดจากธรรม ในฐานะเป็นสภาพสูงสุด เป็นหลักแห่งความรู้ความกรุณาและความสมบูรณ์ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548: 11) ธรรมกายในทัศนะของฝ่ายมหายาน หมายถึงหนึ่งซึ่งดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ สิ่งนี้เป็นสิ่งไร้รูป ปราศจากตัวตนให้สัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส เราไม่อาจสาวหาที่มาของธรรมกายได้ เพราะธรรมกายไม่มีเบื้องต้น ไม่มีจุดกำเนิด ไม่มีผู้สร้าง ธรรมกายเกิดมีและดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง แม้ว่าจักรวาลนี้จะว่างเปล่า ไม่มีมีอะไรเลย ไม่มีดวงดาว ไม่มีโลก ไม่มีวัตถุ ไม่มีมนุษย์ ไม่มีสัตว์และพืช ไม่มีแสงสว่าง ในภาวะเช่นนั้นธรรมกายก็ยังคงดำรงอยู่ และจะดำรงอยู่เช่นนั้นเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด (ธรรมกายนี้มีผู้แสดงความคิดเห็นว่าคล้ายกับปรมาตมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หรือพระเจ้าในศาสนาคริสต์ หรือ เต๋าในปรัชญาของเล่าจื๊อ)

สมภาร พรหมทา (2540) ได้อธิบายความสัมพันธ์กันของกายทั้ง 3 ของพระพุทธเจ้าว่า ธรรมกายเป็นสภาวะสูงสุด ไร้รูปร่าง แต่ทรงไว้ด้วยความสมบูรณ์ ความรู้ และความกรุณา เมื่อธรรมกายประสงค์จะโปรดสรรพสัตว์ก็จะทรงแบ่งภาคหรืออวตารสู่ภาคมีรูปมาเป็นสามโลกกายบนสวรรค์โปรดเหล่าพระโพธิสัตว์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย เมื่อทรงประสงค์จะโปรดมนุษย์ก็จะทรงแบ่งภาคจากสามโลกกายลงมาเกิดเป็นมนุษย์และตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในโลก กล่าวโดยสรุปคือการแสดงตัวของธรรมกาย จากสิ่งไร้รูปมาเป็นสิ่งมีรูป พระพุทธเจ้าลี้ลับดลก็หาใช่อะไรไม่ หากแต่คือธรรมกายนั่นเอง ธรรมกายประสงค์จะช่วยสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นวัฏสงสารจึงแสดงตัวเป็นสามโลกกายบนสวรรค์ จากนั้นสามโลกกายก็จะแบ่งภาคหรืออวตารลงมาเป็นนิรมานกายทำหน้าที่โปรดสรรพสัตว์ดังปรากฏในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาแล้วนั้น ดังแผนภาพ

ธรรมกาย	→	สามโลกกาย	→	นิรมานกาย
---------	---	-----------	---	-----------

นอกจากการอธิบายพุทธภาวะในรูปของตรีกายแล้ว ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามหายานยังมีแนวคิดสำคัญเรื่อง พระอาทิพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์แรกและเป็นที่มาของพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ด้วย ทั้งในรูปของพระพุทธเจ้าที่เป็นสามโลกกาย หรือพระพุทธเจ้าที่เป็นกายทิพย์ และพระพุทธเจ้าที่เป็นนิรมานกาย หรือพระพุทธเจ้าที่เป็นมนุษย์ด้วย รวมถึงพระโพธิสัตว์ต่างๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2. พระอากิพุทธ

ตามคติของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเชื่อว่า พระอากิพุทธเป็นพระพุทธเจ้าที่ทรงอุบัติมาพร้อมกับโลกและประจำโลกอยู่ชั่วนิรันดร์ เท่ากับเป็นผู้สร้างหรือเป็นแหล่งกำเนิดของพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั่วทั้งจักรวาล เช่นเดียวกับมหาพรหมของศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งปวง โดยคำอธิบายนี้จึงนิยามได้ว่า อรรถกถาจารย์ฝ่ายมหายานสร้างอากิพุทธขึ้นเพื่อให้แบ่งภาคมาเป็นพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์เพื่อจะสู้กับมหาพรหมของพราหมณ์ซึ่งเฟื่องฟูอยู่ในสมัยแรกแห่งลัทธิของตน พระอากิพุทธนี้มีที่ประทับอยู่บนสวรรค์หรือพรหมโลกชั้นที่ 13 ที่เรียกว่า อกนิษฐภานา (อกนิษฐพรหม) อันเป็นสภาพทิพย์และสามารถเปรียบเทียบได้กับที่ประทับของมหาพรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และบรรดาพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ที่มีอยู่ในเทวโลก หรือ อยู่ในมนุษย์โลก ล้วนเป็นพุทธอวตารของพระอากิพุทธทั้งสิ้น เช่นเดียวกับแนวคิดอวตารของพระวิษณุ มหายานเชื่อว่า พระธยานิพุทธซึ่งเป็นอวตารของพระอากิพุทธนั้น คงประทับอยู่บนสถานทิพย์บนสวรรค์ ไม่เคยเสด็จลงสู่โลกเลย พระอากิพุทธมีพระนามเรียกอีกหลายอย่าง เช่น ในนิกายไอศวาริก ในประเทศเนปาล เรียกว่า อิศวระ นิกายสทวาริก เรียกว่า สวาทาเว นิกายหลังนี้ภายหลังนิยมนับถือกันมากในเมืองจีน บางครั้งพระอากิพุทธถูกขนานพระนามว่า พระไวโรจนะ วัชรปราณี วัชรราชาร และ วัชรสัตว์ ในคัมภีร์บางแห่งเรียกพระนามว่า มัญจุศรีก็มี ไม่ว่าพระอากิพุทธจะปรากฏอยู่ในพระรูปใดก็ตาม มักทรงเครื่องประดับอย่างงดงาม มีลีลาศใหญ่แสดงความเป็นพระผู้ยิ่งใหญ่และมีพระเทวีหรือศักดิ์ (ธรรมที่ทรงแสดง) คู่เคียง เรียกว่า อาภิธรรม หรือ อาภิปรัชญา ดังภาพ

ภาพที่ 1 พระอาทิตย์พุทธคู่กับพระอาทิตย์ปรัญญา
ที่มา: ริโวเซ่ ธรรมสถาน (2551)

3. ฌยานิพุทธ

พระฌยานิพุทธเป็นพระพุทธรูปเจ้าที่เกิดมาจากการอวตารหรือแบ่งภาคของพระอาทิตย์พุทธ โดย
สำเร็จความเป็นพระพุทธรูปเจ้าด้วยอำนาจของพระอาทิตย์พุทธ พระฌยานิพุทธประทับอยู่บนสวรรค์
ชั้นอรุณธาตุ โดยลักษณะแห่งพระนามอันบริสุทธิ์สมบูรณ์ แต่โดยพระกายอันเป็นพระรูปตามหลักตรี
กาย ทรงเป็นธรรมกาย หรือพระกายแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธรูปเจ้า และพระฌยานิพุทธนี้มี
ความสำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะในพระพุทธศาสนาเถรวาทในทิเบตส่วนของนิกายตันตระ จะต้องมี
การใช้มนต์เพื่อการอภิเษก พระฌยานิพุทธทั้ง 5 พระองค์ จะได้รับการกล่าวถึงอย่างมากเพราะ
จะต้องสถิตอยู่ในมณฑลที่นิยมใช้ในการทำพิธี และพระฌยานิพุทธองค์สำคัญมีอยู่ 5 พระองค์ คือ

3.1 พระไวโรจนะพุทธเจ้า เป็นพระชนานิพุทธองค์แรก ในนิภายวัชรยานอธิบายว่า ไวโรจนะ หมายถึง มหาสุริยะพุทธะ ทรงเป็นประธานแห่งพระชนานิพุทธะทั้ง 5 พระองค์ ซึ่งหมายถึง พระปัญญาอันสูงสุด พระปัญญาของพระองค์เป็นพื้นฐานและเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาของพระพุทธรองค์อื่นๆ พระองค์ประทับอยู่กึ่งกลางพุทธมณฑล มีพระวรกายเป็นแสงสว่างอันเป็นที่รวมแห่งทุกแสงสี

3.2 พระรัตนสัมภวะพุทธเจ้า เป็นพระชนานิพุทธะที่สำคัญ 1 ใน 5 พระองค์ในนิภายวัชรยาน พระนามตามศัพท์แปลว่า พระผู้เป็นต้นกำเนิดแห่งสิ่งมีค่าทั้งปวง ประทับอยู่ทางทิศใต้ มีพระวรกายสีเหลืองทอง ทรงเป็นธรรมาธิษฐานแห่งพระรัตนตรัยอันเป็นสรณะของชาวพุทธ

3.3 พระอักโษภยะพุทธเจ้า เป็นพระชนานิพุทธะที่สำคัญ 1 ใน 5 พระองค์ พระนามตามศัพท์แปลว่า ไม่หวั่นไหว ทรงเป็นธรรมาธิษฐานแห่งโพธิจิตซึ่งมีอยู่ในสรรพสัตว์ สะท้อนให้เห็นถึงธรรมชาติแห่งธรรมะอันมั่นคงไม่สั่นคลอน และบุคคลผู้หยั่งรู้ในธรรมะย่อมเป็นผู้นำที่ไม่หวั่นไหว ทรงมีพระวรกายเป็นสีน้ำเงิน ประทับอยู่ทางทิศตะวันออก

3.4 พระอมิตาภะพุทธเจ้า ในวัชรยานพระอมิตาภะเป็นพระชนานิพุทธะที่สำคัญ 1 ใน 5 พระองค์ ประทับอยู่ทางทิศตะวันตก มีพระกายสีแดงก่ำ ทรงมีดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ กล่าวกันว่า ในสุชาวดีพุทธเกษตร มีดอกบัวขนาดใหญ่อยู่เป็นจำนวนมาก ผู้ที่ศรัทธาในพระองค์จะได้จุติบนดอกบัวเหล่านี้

3.5 พระอโมฆสิทธิพุทธเจ้า เป็นพระชนานิพุทธะที่สำคัญ 1 ใน 5 พระองค์ในนิภายวัชรยาน พระนามตามศัพท์แปลว่า ผู้มีความสำเร็จอันสมบูรณ์ ประทับอยู่ทางทิศเหนือ มีพระกายสีเขียว ทรงมีความกล้าลึกดูพระพระอาทิตย์ตอนเที่ยงคืน ทรงเป็นตัวแทนแห่งพลังมของจิตวิญญาณ ที่จะผลักดันให้มนุษย์ไปสู่ความหลุดพ้น

และนอกจากนี้ด้วยอำนาจของพระชนานิพุทธ ทำให้เกิดพระชนานิโพธิสัตว์อีก 5 พระองค์ คือ พระสมันตภัทร โพธิสัตว์ พระวัชรปราณีโพธิสัตว์ พระรัตนปราณีโพธิสัตว์ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ พระวิศวรปราณีโพธิสัตว์

ตามหลักศรียกถือว่าพระโพธิสัตว์ทั้งห้านี้เป็นสัมภอกกาย อันเป็นกายแห่งความบันเทิง หรือกายทิพย์ มีรัศมีรุ่งเรืองอันพระพุทธรเจ้าประทานให้เห็น ได้มีหน้าที่ช่วยพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์โปรดสรรพสัตว์อีกต่อหนึ่ง

สำหรับรูปของพระธยานิพุทธโดยทั่วไปทำเป็นรูปพระนั่งขัดสมาธิเพชร โดยขัดพระบาท หายขึ้นบนพระเพลา ครองผ้าพระอังสะข้างขวาปล่อย มีพระอุณาโลมบนพระนลาต พระกรรณย่อย ยาว พระเกศาม้วนเป็นรูปพระอุณหิสและมักมีรูปเปลว ดังภาพ

ภาพที่ 2 พระธยานิพุทธเจ้า 5 พระองค์
ที่มา: ริโวเซ่ ธรรมสถาน (2551)

ภาพที่ 3 พระอมิตาภะพุทธเจ้า พระอวโลกิเตศวร และพระมหาสถามปราบต์โพธิสัตว์
ที่มา: สำนักงานเลขาธิการสมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา (2552)

สำหรับพระอวโลกิเตศวรเป็นพระโพธิสัตว์ชั้นแนวหน้า มีความสำคัญที่สุดพระองค์หนึ่งในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เป็นพระโพธิสัตว์คู่พระบารมีของพระอมิตาภะพุทธเจ้า ทรงประกอบด้วยพระมหาเมตตาและพระมหากรุณาธิคุณ คอยช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ยากโดยเฉพาะในการเดินทาง หรือ เวลาประสบอัคคีภัย เป็นต้น พระอวโลกิเตศวรปางผู้หญิงเป็นที่รู้จักกันดีกว่าปางผู้ชาย คือ เจ้าแม่กวนอิม เป็นพระโพธิสัตว์ที่พุทธศาสนิกชนในจีน เกาหลี และญี่ปุ่นเคารพยกย่องมาก ในทิเบตถือว่า ทะไลลามะ เป็นอวตารปางหนึ่งของพระอวโลกิเตศวร แต่ในธิเบตนิยมบูชาพระนางตาราซึ่งเป็นพระชายาของพระอวโลกิเตศวรมากกว่าเจ้าแม่กวนอิมซึ่งเป็นภาคผู้หญิง

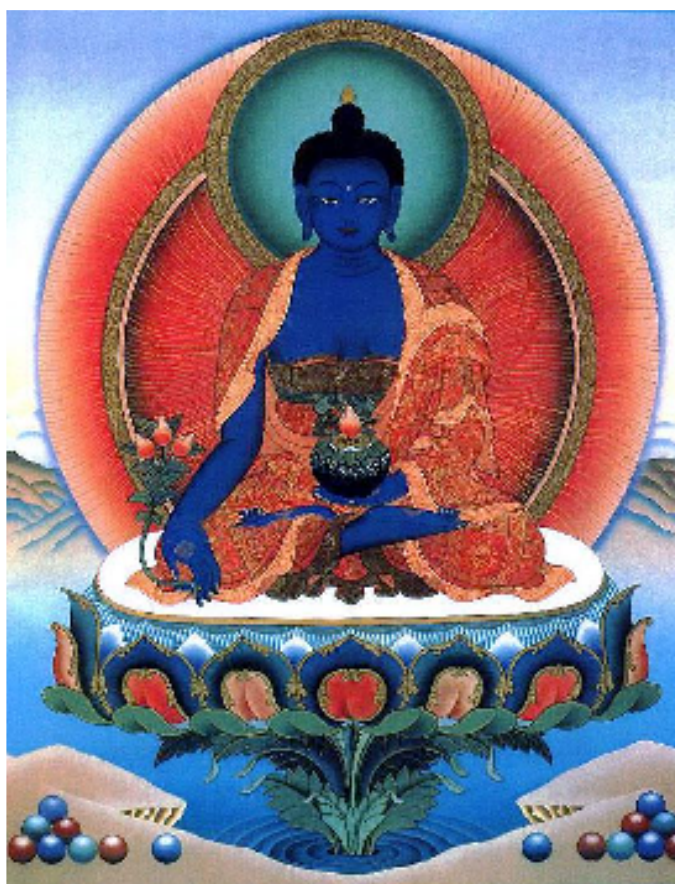
นอกจากนี้มหายานในประเทศทิเบตและเนปาลยังอธิบายว่า อำนาจมานของพระอาทิพุทธได้ก่อให้เกิดธรรม คือ ธรรมะที่เกิดกับมโน (ความรู้แจ้งซึ่งธรรม) อันเป็นหนึ่งในหมวดอายตนะภายนอก

6 (หรือ อารมณ์ 6) ส่วนอายตนะภายนอกอีก 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ เกิดจากมานของ พระขยานิโพธิสัตว์ อีก 5 พระองค์ นอกจากนั้นยังกล่าวว่า ธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม (และอีกหนึ่ง คือ อากาศธาตุ) อันประชุมประกอบเข้าเป็นกายของสรรพสัตว์เกิดขึ้นจากอำนาจของพระขยานิพุทธ ทั้ง 5 ส่วนธรรมชาติในตัวคนที่เรียกว่า วิญญาณ หรือ มโน นั้นเกิดจากอำนาจของพระอาทิตย์พุทธ โดยตรง ซึ่งมีลักษณะของคำสอนที่พยายามอธิบายกำเนิดของมนุษย์และโลก คล้ายกับการอธิบาย กำเนิดโลกของพราหมณ์ที่พรหมเป็นผู้สร้างเทพและสรรพสิ่งและอาดมันอันเป็นจิตวิญญาณมนุษย์ เป็นสิ่งที่มาจากพรหมันโดยตรงเช่นกัน

4. มานุสสพุทธ

มหายานมีความเชื่อในพระมานุสสพุทธ คือ พระพุทธเจ้าที่เป็นมนุษย์ว่า เป็นผู้อวตารมาจาก พระอาทิตย์พุทธ อุบัติมาในรูปมนุษย์ผู้ประเสริฐในแต่ละยุค แต่ละสมัย และแต่ละประเทศ แล้วก็มีง บำเพ็ญเพียรบารมีในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ตรัสรู้ซึ่งความจริง คือ การเข้าถึงพระโพธิญาณ ต่อจากนั้นก็จะได้นามว่า ตถาคต หรือก็คือพระพุทธเจ้าที่ทรงอวตารลงมาในรูปนิรมาณกายตรัสรู้สั่งสอนในโลกมนุษย์นั่นเอง การนิพพานของพระองค์ก็คือ การเข้าถึงซึ่งนิพพาน ซึ่งถือว่าในระยะนั้นคือการเข้าไปอยู่ร่วมกับพระอาทิตย์พุทธ เปรียบเทียบได้กับผู้กระทำความดีชั้นยอด เมื่อตายไปจะได้เข้าไปอยู่ร่วมกับมหาพรหมตามลัทธิพราหมณ์ มหายานบางนิกายอธิบายว่า พระมานุสสพุทธเป็นแต่เพียง ภาพอันแสดงออกจากพระขยานิพุทธอีกต่อหนึ่ง หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตรีกาย คือ การแสดง ออกเป็นกาย 3 ของพระพุทธเจ้านั่นเอง และเป็นที่น่าสังเกตว่า มีความคล้ายคลึงกันในเรื่องจำนวนกาย ที่แสดงออกของสิ่งสูงสุดในศาสนาพุทธมหายาน ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาคริสต์ โดยพุทธ ศาสนามหายานมีลัทธิตรีกาย คือ นิรมาณกาย สัมโภคกาย และธรรมกาย ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พรหมนั้นก็แสดงออกเป็น 3 ภาค คือ พระพรหม พระนารายณ์ และพระศิวะ ส่วนพระเจ้าในศาสนา คริสต์ก็แสดงออกเป็น 3 คือ พระบิดา พระบุตร และพระจิต

มานุสสพุทธมีหลายกลุ่มแต่ที่รู้จักกันมากมี 5 พระองค์ คือ พระทิปังกรพุทธเจ้า พระกัสสปะ พุทธเจ้า พระโคตมะพุทธเจ้า พระเมตไตรยพุทธเจ้า พระโภชชยคุรุไวฑูรย์พุทธเจ้า (นิรมล เศษปะณิต, 2546: 19-20) ดังภาพ

ภาพที่ 4 พระโภชชยุรไวฑูรย์พุทธเจ้า 1 ใน 5 พระมานุสสพุทธ
ที่มา: วัดธรรมปัญญาารามบางม่วง (2552)

5. ลักษณะเทวนิยมของพระพุทธศาสนาหายาน

คัมภีร์พุทธประวัติในพระพุทธศาสนาหายาน เช่น คัมภีร์มหาวัตถุและคัมภีร์ลลิตวิสตระ ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าให้เด่นในทางอิทธิฤทธิ์ต่างๆ โดยเฉพาะในคัมภีร์สังฆกรรมปุณฑริกสูตร ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในแง่ปาฏิหาริย์ต่างๆ จนทำให้พระพุทธเจ้าอยู่ในฐานะผู้มีฤทธิ์ปาฏิหาริย์สูง และมีศักยภาพในการชนปวงสัตว์ให้เข้าสู่โลกของสุขาวดีเป็นหน้าที่หลัก พระพุทธเจ้าในทัศนะของหายานจึงมีลักษณะผิดแปลกไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง และได้กล่าวถึงลักษณะของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

พระพุทธองค์เปรียบเหมือนก้อนเมฆที่ปรากฏเหนือโลกและปกคลุมแผ่นดินทั้งหมดให้มีมิด...และเปรียบเสมือนหนึ่งก้อนมหาเมฆเต็มไปด้วยห้วงน้ำฝน มีสายฟ้าฟาดเสียงก้องลอยวนอยู่บนท้องฟ้า และให้ความปิติยินดีแก่มหาชนทั่วไป เมื่อมหาเมฆหลังน้ำฝนลงสู่พื้นดินทั่วทุกแห่งหน ทำให้ฝูงชนทั้งปวงมีแต่ความสุขและสดชื่น จันใดก็ดี พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติใน

โลกก็ทรงนำฝูงชนให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ตามหลักแห่งสัมมาทิฐิ พระองค์ทรงได้รับการเคารพบูชาทั้งปวงเทวดาและมนุษย์ และทรงยืนยันว่าเราเป็นสัมมาสัมพุทธะ ผู้ประเสริฐในมวลมนุษย์ และผู้ล้าเลิศในมวลชน และอุบัติเพื่อความสุขของโลกทั้งปวง เราตถาคตต้องการสร้างความสดชื่นให้ปวงสัตว์ในโลกทั้ง 3 (มนุษย์ สวรรค์ และ พรหมโลก) ผู้ประสงคฺจะหนีจากห้วงทุกข์และเข้าไปสู่ห้วงแห่งสุขาวดี เราจะให้ความสมหวังและให้ความสมปรารถนาทุกประการแก่พวกสัตว์ทุกหมู่เหล่า

ปวงเทพและมนุษย์ทั้งหลาย จงตั้งใจฟังและเข้ามาหาเราตถาคตอย่างใกล้ชิด เราเป็นสัมมาสัมพุทธะผู้บริสุทธิ์และสูงสุด เราอุบัติขึ้นในโลกเพื่อปลดปล่อยสัตว์ทั้งปวงออกจากห้วงทุกข์ทั้งสิ้น

เราตถาคตได้ประกาศธรรมะ ให้ปวงสัตว์ทั้งหลายเข้าถึงสภาวะแห่งนิพพานตลอดมา เรามิได้สูญหายและมีได้ดับสลาย หากแต่ดำรงอยู่ในโลกนี้เพื่อประกาศธรรมอยู่นิรันดร์ (Schumann, 1973: 98-99 อ้างใน บุญย นิลเกษ, 2526: 92)

จากข้อความที่กล่าวมาจะเห็นว่า พระพุทธเจ้าในนิคายมหายานเปรียบเสมือนผู้มีอิทธิฤทธิ์ที่ปกคลุมโลกและทรงมีอำนาจอันยิ่งใหญ่ที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ เพียงแต่ให้สรรพสัตว์เข้าไปใกล้ชิดพระองค์เท่านั้น และพระพุทธเจ้าไม่ใช่มนุษย์ธรรมดาอย่างที่เรารู้จักกัน แต่เป็นผู้วิเศษผู้มีภาวะนิรันดร์ ไม่ดับขันธ และขณะนี้พระองค์ก็ยังคงประกาศธรรมอยู่ตลอดเวลา

มหายานได้เพิ่มเติมจำนวนพระพุทธเจ้าขึ้นมากมาย แต่ละพระองค์มีเอกลักษณ์และความวิเศษเฉพาะของตัวเอง จนทำให้เมื่อมองอย่างผิวเผินแล้วจะเห็นว่าพระพุทธเจ้าเหล่านั้นกลายเป็นพระเจ้าในศาสนาของเทวนิยม หรือคล้ายกับมหาเทพในศาสนาฮินดู เพราะพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีอิทธิฤทธิ์ไม่เหมือนกันและมีศักดิ์ หรือ เทวอยู่ด้วย

6. พระอมิตาภะพุทธเจ้ากับสุขาวดีพุทธเกษตร

คติฝ่ายมหายานเชื่อว่า จักรวาลนี้ประกอบด้วยอาณาจักรหรือดินแดนย่อยๆ จำนวนมหาศาล ในแต่ละอาณาจักรจะมีพระพุทธเจ้าคอยทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์อยู่ 1 พระองค์ อาณาเขตภายใต้การปกครองของพระพุทธเจ้า 1 พระองค์นี้เรียกว่า พุทธเกษตร พระพุทธเจ้าในแต่ละพุทธเกษตรไม่ว่าจะอยู่ในภาคสามโลกกาย หรือ นิรมลกาย ทั้งหมดล้วนแตกขยายมาจากธรรมกายอันเดียวที่เรียกว่า พระอากิพุทธ ทั้งสิ้น

พุทธเกษตรเป็นแนวคิดที่สอนในพระพุทธศาสนานิกายหนึ่งในเอเชียตะวันออก ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาในฝ่ายมหายาน หลักคำสอนเน้นเรื่องความศรัทธาในพระอมิตาภะพุทธเจ้า (Amitabha Buddha) โดยการทำสมาธิภาวนาระลึกถึงพระนามของพระองค์และตั้งความปรารถนาที่จะไปเกิดในดินแดนแห่งความบริสุทธิ์ หรือ ที่เรียกว่า พุทธเกษตร หรือ สวรรค์ทางทิศตะวันตก (Cleary, 1994: iii)

ความเป็นมาของพระอมิตาภะพุทธเจ้านี้มีความขัดแย้งกันบ้าง กล่าวคือ ตามหลักของมหายานบางนิกายและตามแบบวัชรยานในทิเบตนั้น พระอมิตาภะพุทธเจ้าเป็นพระพุทธรูปที่เป็นกายทิพย์ (รุธา นิพุทธ) ทรงกำเนิดขึ้นจากอำนาจของพระอาทิพุทธเจ้าดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น ส่วนตามหลักคำสอนของนิกายสุขาวดีนั้น ในมหาสุขาวดีวุหสูตร (The Large Sukhavativyuha-sutra) 1 ใน 5 ของพระสูตรสำคัญของนิกายสุขาวดี แสดงว่า พระอมิตาภะพุทธเจ้านั้นในอดีตทรงเคยเกิดเป็นพระภิกษุชื่อ ธรรมกร (Dharmakara) ในสมัยของพระโลกेश্বরราชพุทธเจ้าซึ่งทรงอุบัติขึ้นเมื่อ 10 กัปที่แล้ว พระภิกษุธรรมกรได้ปฏิบัติธรรมและบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวด และที่สำคัญท่านได้ตั้งมหาปณิธานจำนวน 48 ข้อต่อพระพักตร์ของพระโลกेश্বরราชพุทธเจ้าพระองค์นั้นเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ภายหลังจากที่พระองค์ได้บรรลุพุทธภูมิแล้ว หากไม่ปฏิบัติตามมหาปณิธานนี้พระองค์จะไม่ขอบรรลุพุทธภาวะ พระโลกेश্বরราชพุทธเจ้าเมื่อทรงสดับมหาปณิธานนี้แล้วก็ทรงพยากรณ์ว่าจะสำเร็จสมความปรารถนาทุกประการ ด้วยมหาปณิธานของพระภิกษุธรรมกรเมื่อได้สำเร็จเป็นพระพุทธรูปพระนามว่า อมิตาภะ แล้วจึงบังเกิดเป็นสุขาวดีพุทธเกษตรอันวิจิตรยิ่งขึ้น ทางทิศตะวันตกของโลกเรานี้ห่างจากโลกนี้ไปแสนโกฏิพุทธเกษตร ในมหาสุขาวดีวุหสูตรได้พรรณาถึงลักษณะของสุขาวดีพุทธเกษตรว่า

...โลกธาตุแห่งพระพุทธโลกนาถที่นั่น มีรัตนพลุกษ์อยู่เป็นอันมาก บ้างเป็นรุกขชาติทองคำบริสุทธิ์ บ้างเป็นรุกขชาติเงินบริสุทธิ์ เป็นไวฑูรย์ แก้วผลึก อำพัน หยก โมรา ที่ประกอบสำเร็จขึ้นด้วยรัตนะประการเดียวมิเจือปนด้วยรัตนะอื่นก็มี บ้างก็มีรัตนะสองประการบ้าง สามประการบ้าง จนถึงเจ็ดประการผลัดเวียนกันสำเร็จขึ้น...รัตนพลุกษ์บางต้นมีทองคำเป็นราก มีเงินเป็นลำต้น มีไวฑูรย์เป็นกิ่งก้าน มีแก้วผลึกเป็นยอด มีอำพันเป็นใบ มีหยกเป็นดอก มีโมราเป็นผล...ขึ้นอยู่กันเป็นทิวแถวของตน แต่ละแถวเรียงเป็นแนวยาว มีวรรณะสดไสงดงาม เมื่อกระแสดมไชยมากระทบ จักเกิดเสียงห้าประการ ไพเราะจับใจ ประดุจสังคีตแห่งราชสำนักที่ประสานกันเป็นธรรมชาติ ... (พระวิสุทธิกัฏฐ์ เชื้อเกียก, 2551: 48)

นอกจากนี้ที่สุขาวดีพุทธเกษตรยังมีต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นหนึ่งซึ่งมีลักษณะพิเศษหลายประการดังนี้

...โพธิพฤกษ์สูงสี่ร้อยหมื่นลี้ โคนต้นมีปริมาตรโดยรอบห้าพันโยชน์ กิ่งและใบแผ่ออกไปสี่แขนงกว้างยี่สิบหมื่นลี้ มีธรรมชาติสำเร็จด้วยมณีรัตนะนันทนาการ ดอกผลก็ผลิบานสะพรั่งส่องแสงสดใสเรืองรองทั่วบริเวณ...บรรดาแก้วอัญมณีมาประชุมกันประดับตกแต่งหมู่เสารัตนะ กังสดาลแลกระดิ่งทองคำมีแขวนระย้าอยู่ระหว่างเสาโดยรอบ รัตนชาละที่ถักทอเป็นข่ายแห่ที่วิจิตรก็บรรจุกลุ่มอยู่บนนั้น...เพียงกระแสลมโชนมากระทบกิ่งก้านและใบเบาๆ ก็บังเกิดเป็นเสียงพระสัทธรรมประมาณจำนวนมิได้...หากมีสรรพสัตว์ผู้ใดยลโพธิพฤกษ์ได้ ยินเสียง ได้สูดกลิ่น ได้ลิ้มรสผลไม้ นั้น ได้สัมผัสรัศมีนั้น ถ้าได้ระลึกถึงคุณแห่งโพธิพฤกษ์แล้ว ก็จักบรรลुถึงความวิสุทธิแห่งสพาศณะ ปราศจากเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง ตั้งอยู่ในความไม่เสื่อมถอยจนได้บรรลุพระพุทธรมรรคในที่สุด... (พระวิสุทธิกัฏฐ์ เชื้อเกียก, 2551: 49-50)

โดยใจความของวรรคนี้ก็คือ คุณวิเศษของพระศรีมหาโพธิ์ในพุทธเกษตรที่มีความวิจิตรงดงามและเมื่อต้องกับลมแล้วก็จะเกิดเสียงพระสัทธรรมก้องไปในพุทธเกษตร ผู้ที่ได้ยินได้ฟังแล้วก็จะสามารถบรรลุธรรมได้

จากมหาปณิธานของพระอมิตาภะพุทธเจ้าจะส่งผลให้บุคคลที่ได้มาเกิดในพุทธเกษตรไม่ต้องกลับไปเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกเลย และเมื่อมาเกิดที่นี่แล้วทุกคนจะมีรูปร่างที่สวยงามประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ สามารถระลึกชาติได้ มีดาตัพย์ หนูทิพย์ รู้วาระจิตผู้อื่นได้ บรรลุถึงอิทธิฤทธิ์ทั้งหลายสามารถเหาะไปนมัสการพระพุทธเจ้าในพุทธเกษตรอื่นๆ ได้เป็นจำนวนมากโดยง่ายดาย มีอายุขัยอันประมาณมิได้ มีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขทุกอย่าง ปราศจากสิ่งใดที่จะได้สิ่งนั้นทุกประการ ภายในสุขาวดีพุทธเกษตรอันวิจิตรนี้ เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์แล้วก็จะพัฒนาตนเองไปเรื่อยๆ จนกระทั่งสามารถบรรลุถึงพระโพธิญาณ เมื่อบรรลุธรรมแล้วจะกลับไปช่วยเหลือสรรพสัตว์ในโลกอื่นๆ ก็สามารถที่จะไปได้

ในอมิตายุทธยานสูตร ได้กล่าวถึงการจัดแบ่งระดับขั้นของผู้ที่จะไปอุบัติในสุขาวดีพุทธเกษตรเป็น 9 ขั้น แบ่งเป็น 3 ระดับ โดยระดับสูงคือขั้นที่ 1-3 สำหรับผู้ที่มีจิตใจสูง มีจิตโน้มไปในโพธิสัตถุยาน ระดับกลางคือขั้นที่ 4-6 สำหรับบุคคลประเภทกลางๆ ผู้ที่มีจิตโน้มไปในทางสาวกยาน และระดับล่างคือขั้นที่ 7-9 สำหรับบุคคลที่มีมิจฉาทิฐิ ประกอบอกุศลกรรมไว้ โดยบุคคลที่จะมาเกิด

ในสุขาวดีพุทธเกษตรจะอุบัติในดอกบัวและระยะเวลาที่ดอกบัวจะบานออกในแต่ละระดับจะไม่เท่ากัน ตามแต่กรรมของผู้ที่มาอุบัติ หากสร้างกุศลกรรมไว้มากดอกบัวก็จะบานเร็ว ผู้ที่สร้างอกุศลกรรมไว้มากดอกบัวก็จะบานช้า เช่นคนที่มาอุบัติในดอกบัวระดับสูง ชั้นที่ 1 ดอกบัวจะบานทันที ส่วนบุคคลที่มาอุบัติในดอกบัวระดับล่างในชั้นที่ 9 ดอกบัวจะบานเมื่อเวลาผ่านไปนานถึง 12 มหากัปเลยทีเดียว เมื่อดอกบัวบานแล้วทุกคนจะได้รับการสั่งสอนธรรมจากพระอมิตาภะพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์แล้วจะเกิดปีติและบรรลुสุโพธิญาณสูงสุดได้

สำหรับวิธีการปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่สุขาวดีพุทธเกษตรนั้น ในพระสูตรหลัก 3 ฉบับของนิกายสุขาวดี คือ มหาสุขาวดีวุทสุตฺร จุลสุขาวดีวุทสุตฺร และอมิตายุรชยานสูตร ได้กล่าวถึงวิธีการที่จะไปสู่แดนสุขาวดีนี้แตกต่างกัน วิธีที่ง่ายที่สุดมาจากจุลสุขาวดีวุทสุตฺร ที่เน้นเพียงการสวดพระนามของพระอมิตาภะพุทธเจ้าด้วยจิตตั้งมั่นและศรัทธา ส่วนพระสูตรอีก 2 ฉบับที่เหลืกล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ควบคู่ไปกับการตั้งจิตอธิษฐานและสวดพระนามพระอมิตาภะพุทธเจ้า เช่นในอมิตายุรชยานสูตร กล่าวถึงสิ่งที่จะต้องบำเพ็ญควบคู่ไปกับการสวดพระนาม เช่น ตั้งตนอยู่ในกุศลกรรมบถ มีจิตตั้งมั่นในพระรัตนตรัย รักษาศีล เชื้อกฐนแห่งกรรม ท่องพระสูตรมหายาน และมุ่งจิตสู่พระโพธิญาณ เป็นต้น แต่สิ่งที่ตรงกันของทุกพระสูตรและง่ายสำหรับการปฏิบัติของทุกๆ คน ดังที่ปรากฏในมหาสุขาวดีวุทสุตฺรว่า “...ทุกทิวาราตรีระลึกปรารภนาไปอุบัติยังวิสุทธประเทศของพระอมิตายุสอรหัตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นเนืองนิตย์ตลอดสิบทิวาราตรีจนถึงหนึ่งทิวาราตรี หากระลึกถึงมิขาดหายแล้วไซ้ร เมื่อเพลาสิ้นชีพแล้วจักได้อุบัติในโลกธาตุแห่งนั้น...” (พระวิสุทฺถร เชื้อกัณ, 2551: 69) นั่นก็คืออย่างน้อยที่สุดผู้ที่ไม่ได้ทำคุณงามความดีอะไรเป็นพิเศษ หรือ ได้ประกอบอกุศลกรรมมามาก หากตั้งใจสวดพระนามด้วยความศรัทธาตลอด 1-7 วันก็จะได้มีโอกาสไปเกิดยังแดนสุขาวดีได้ (มหาปณิธานข้อที่ 18) โดยพระอมิตาภะพุทธเจ้าและปวงพระโพธิสัตว์จะเสด็จมารับบุคคลนั้นด้วยพระองค์เอง ทั้งนี้เป็นไปด้วยมหาปณิธานข้อที่ 20 ของพระองค์นั่นเอง นอกจากนี้ยังเชื่อว่า ผู้ที่ภาวนาพระนามของพระองค์แล้ว จะสามารถช่วยล้างกรรมที่เคยทำมาตลอด 80 กัปได้อีกด้วย

ณ แดนสุขาวดีนั้นนอกจากจะมีพระอมิตาภะพุทธเจ้า (Buddha Amitabha) แล้วยังทรงมีอัครสาวกที่สำคัญ 2 พระองค์ คือ พระอวโลกิตेशวรโพธิสัตว์ (Avalokitesvara) และพระมหาสาธามปราชิตโพธิสัตว์ (Mahasathamaprapta) พระอวโลกิตेशวรโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความเมตตากรุณาอยู่เสมอ พร้อมทั้งจะไปทุกหนทุกแห่งเพื่อนำบุคคลที่มีความเชื่อมั่นศรัทธาไปสู่แดนสุขาวดีแห่งความสุขและความบริสุทธิ์นั้น ส่วนพระมหาสาธามปราชิตโพธิสัตว์นั้นเป็นพระโพธิสัตว์แห่งสติปัญญาอันยิ่งใหญ่ สิ่งที่เป็นไปเพื่อที่จะไปเกิด ณ แดนสุขาวดีก็คือ ให้มีความเชื่อมั่นศรัทธาและ

อุทิศชีวิตต่อพระพุทธเจ้าอมิตาภะ และท่องบ่นคาถาที่ว่า “นโม อมิตาภะ” หรือ “นำโม ออ นิ ถ่อ สุก” ซึ่งแปลว่า ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าอมิตาภะ

โดยสรุปแล้ว สุขาวดีพุทธเกษตร เป็นพุทธเกษตรที่เกิดจากการอธิษฐานและเป็นที่พักพิงของพระอมิตาภะพุทธเจ้า เป็นสถานที่ที่พุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานโดยเฉพาะนิกายสุขาวดีปรารถนาที่จะไปเกิดมากที่สุดเพราะเป็นดินแดนแห่งความสุข และมีพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ และจะช่วยเหลือเราให้บรรลุธรรมเข้าสู่นิพพานได้ โดยใช้วิธีการง่ายๆ คือ การสวดมนต์เอ่ยพระนามของพระอมิตาภะพุทธเจ้า เท่านั้น ซึ่งความเชื่อเหล่านี้เกิดจากอิทธิพลในคำสอนในพระสูตรมหายานหลายพระสูตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมหาสุขาวดีอุทฺตมสูตร ซึ่งมีสาระสำคัญมุ่งแสดงถึงประวัติของพระอมิตาภะพุทธเจ้าในขณะที่ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์นามว่า พระภิกษุธรรมกร และได้แสดงมหาปณิธาน 48 ข้อ ต่อหน้าพระโลกेश্বরราชพุทธเจ้า ซึ่งสามารถกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ 1. ไร้อบายภูมิ 2. ไม่ล่วงสู่อบายภูมิ 3. รูปร่างดังทองชมพู 4. มีมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ 5. รูปร่างมีต่างกัน 6. มีฤทธิ์หยั่งรู้เหตุการณ์ในอดีต คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ 7. มีฤทธิ์ทางตา คือ ทิพยจักขุ 8. มีฤทธิ์ทางหู คือ ทิพยโสต 9. มีฤทธิ์รู้กำหนดใจผู้อื่น คือ เจโตปริยญาณ 10. บรรลุอิทธิพลและปารมีตาทั้งสิ้น 11. สามารถไปถวายสักการะพระพุทธเจ้าทั้งปวง 12. เทียงแท้ต่อการตรัสรู้ (คำอธิษฐานสำหรับพระองค์) 13. มีรัศมีพันประมาณ 14. เมื่อสรรพสัตว์ต้องรัศมีนี้แล้วย่อมเป็นสุข 15. มีอายุขัยพันประมาณ 16. มีสาวกจำนวนมิถวน 17. ปวงพระพุทธะล้วนสดุดี (คำอธิษฐานสำหรับสรรพสัตว์) 18. ภาวนาระลึกถึงพระองค์ (พระอมิตาภะพุทธเจ้า) 19. วาระแล้วย่อมได้อุบัติในสุขาวดีพุทธเกษตรนี้แน่นอน 19. สดับนามแล้วย่อมเกิดจิตปณิธาน 20. จักเสด็จมารับเมื่อวายุขนม์ 21. เมื่อได้สดับพระนามแล้วจักสำนึกบาปได้เองแล้วได้อุบัติยังสุขาวดีพุทธเกษตร 22. ในโลกธาตุไร้สตรี 23. เกิดความหมายร่างสตรีและได้ร่างบุรุษเมื่อมาเกิดยังสุขาวดีพุทธ-เกษตร 24. เวลาเกิดย่อมอุบัติในดอกปทุมมालย์ 25. เทพแลมนุษย์คารวะ 26. สดับพระนามแล้วจักได้บรรลุวาสนา 27. ได้บำเพ็ญมรรคอันประเสริฐ 28. ในโลกธาตุไร้สิ่งชั่ว 29. มีจิตตั้งมั่นในสมาธิ 30. มีสุขดังพระชินาสวะ 31. มีหงวแหสนในกายา 32. มีนารายณกาย มีพละแข็งแกร่ง 33. มีรัศมีปัญญาและปฏิภาณ 34. แสดงอรรถธรรมได้ชำชอง 35. ข้องด้วยการเกิดอีกชาติเดียว 36. สั่งสอนสัตว์ได้ตั้งใจ 37. อารมณ์เครื่องบริโภคนเกิดขึ้นเอง 38. ทรงพิจารณาและรับสักการะ 39. สรรพสิ่งในโลกธาตุอลงการมีสิ้นสุด 40. วรรณรูกษชาติสูงใหญ่พันประมาณ 41. สรรพสัตว์ปรารถนาเห็นพุทธเกษตรก็จักมีภาพปรากฏขึ้นที่พฤกษา 42. ขอให้เกิดทอแสงประกายยังทศทิศ 43. รัตนและสุคนธากำจายไป 44. สำเร็จสมาธิ 45. สามารถถวายพุทธบูชาต่อพระพุทธเจ้าจำนวนมิถวนได้ในสมาธิ 46. ได้บรรลุธารณี 47. สดับนามแล้วได้บรรลุธรรมกษานติ 48. บรรลุถึงความมิเสื่อมถอยในธรรม (พระวิศวกัทร เข็ญเกียก, 2551: 17-31) ดังภาพ

ภาพที่ 5 พุทธเกษตร

ที่มา: Chin Fung Lai (2009)

7. พระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน

หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน คือ หลักแห่งพระโพธิสัตว์ภูมิซึ่งเป็นหลักที่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแต่ละนิกายยอมรับนับถือ ทุกๆ นิกายย่อมมุ่งหมายโพธิสัตว์ภูมิซึ่งเป็นเหตุที่ทำให้บังเกิดพุทธภูมิ บุคคลหนึ่งบุคคลใดจะบรรลุถึงพุทธภูมิได้ ก็ต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มาก่อน เพราะฉะนั้นจึงถือว่า โพธิสัตว์ภูมิเป็นเหตุ พุทธภูมิเป็นผล หลักพระโพธิสัตว์ยานนั้นถือว่า จะต้องโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นทุกข์เสียก่อนแล้วตัวเราก็อพยพพ้นทุกข์ทีหลัง คือจะต้องชักพาให้สัตว์โลกอื่นๆ ให้พ้นไปเสียก่อน ส่วนตัวเราเป็นคนสุดท้ายที่จะหลุดพ้นไปนี่เป็นหลักแห่งโพธิสัตว์ยาน ส่วนโพธิสัตว์จริยา ข้อที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญ คือ บารมี 6 อปัมัญญา 4 และมหาปณิธาน 4 ดังนี้

7.1 บารมีเบื้องต้น 6 ประการและบารมี 10 ประการ

ตามคัมภีร์จรัลมารคภูมิสูตร ได้กล่าวถึงการดำเนินชีวิตพระโพธิสัตว์หลังจากที่ได้ตั้งปณิธานให้แก่ตนเองแล้ว จะต้องบำเพ็ญบารมีเบื้องต้น 6 ประการ ดังนี้

1. ทานบารมี การให้บริจาคเสียสละสิ่งของหรือแม้กระทั่งชีวิตในคราวจำเป็น
2. ศีลบารมี การดำเนินชีวิตตามบทบัญญัติของศีลทั่วไปและศีลพระโพธิสัตว์
3. ขันติบารมี ความสามารถในการอดทนต่อการใช้อารมณ์ร้ายต่อผู้อื่น
4. วิริยะบารมี ความสามารถและความเข้มแข็งทางร่างกายและจิตใจ
5. ฌยานบารมี การบำเพ็ญสมาธิภาวนาจนได้ฌานระดับสูง
6. ปัญญาบารมี ปัญญาในการหยั่งรู้ถึงความเป็นสุญญตาของสิ่งทั้งหลาย

โดยทานบารมีและศีลบารมี ใช้แก้ความโลภ ขันติบารมีและวิริยะบารมี ใช้แก้ความโกรธ ฌยานบารมีและปัญญาบารมี ใช้แก้ความหลง และในคัมภีร์ทศภูมิสูตรได้เพิ่มหลักบารมีขึ้นอีก 4 ประการ เพื่อให้จำนวนครบพอดีกับภูมิธรรม 10 ประการดังนี้

7. อุपाเยบารมี ความเฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหาโดยชอบด้วยธรรม
8. ปณิธานบารมี ความตั้งใจแน่วแน่ต่อหลักการหรืออุดมการณ์
9. พลบารมี ความสามารถพิเศษต่างๆ ทางจิตและปัญญา
10. ชญาณบารมี ปัญญาในระดับสูง (บุณย์ นิลเกษ, 2526: 68)

7.2 อปมัญญาภาวนา 4

นอกจากหลักบารมีแล้ว พระโพธิสัตว์ยังต้องมีอปมัญญาภาวนาอีก 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เรียกอีกนัยหนึ่งว่า อปมมาณเหตุภัย อีกด้วย

7.3 มหาปณิธาน 4 ประการ

นอกจากที่กล่าวมาแล้วพระโพธิสัตว์ยังต้องมีมหาปณิธานอีก 4 ประการ คือ

1. เราจักโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หมดสิ้น
2. เราจะทำลายกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น
3. เราจะต้องศึกษาธรรมทั้งหลายให้เจนจบ
4. เราจะต้องบรรลุปุทธภูมิให้จงได้

7.4 ภูมิธรรมพระโพธิสัตว์

คัมภีร์มหาวิศัลยสูตรกล่าวถึงแนวการดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์ไว้ 4 ระดับ คือ

1. ระดับปกติ หมายถึง การถือไตรสรณคมน์ตามปกติ ยังมีได้ลั่นวาจาที่จะเป็นพระพุทธเจ้า
2. ระดับตั้งปณิธาน หมายถึง การเปล่งวาจาเพื่อโลกภายนอกทราบความตั้งใจของตัวเองว่าต้องการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต
3. ระดับการปฏิบัติ หมายถึง การดำเนินชีวิตตามระดับขั้นตอน (ภูมิธรรม) ทั้ง 10 ระดับ
4. ระดับบรรลุผลซึ่งไม่เปลี่ยนแปลงเป็นขั้นสุดท้าย

7.5 ระดับขั้นแห่งภูมิธรรม 10 ประการ

ระดับขั้นแห่งภูมิธรรมซึ่งพระโพธิสัตว์ปฏิบัติไปตามลำดับจนถึงขั้นสุดท้ายและบรรลุเป้าหมาย ในคัมภีร์มหาวิศัลยสูตรได้กล่าวไว้ 10 ประการ ซึ่งคล้ายกับแนวคิดของฝ่ายเถรวาท ต่อมายุคหลังเมื่อมีการปรับปรุงตัวเองให้เป็นระบบยิ่งขึ้น ภูมิธรรมทั้ง 10 ประการก็ได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับระบบคำสอนมหายานมากขึ้น ดังแสดงไว้ในคัมภีร์ทศภูมิสูตรดังนี้

7.5.1 ประมุทิตา (Pramudita) แปลว่า ความยินดี หรือ ความปลาบปลื้มเป็นสุข (Delight or joy) หมายถึง ระดับความปีติยินดีที่พระโพธิสัตว์ได้มาจากการบำเพ็ญทานบารมีด้วยตัวเอง เช่นเดียวกับการรู้แจ้งในความเป็นอนิจจังและอนัตตาของสรรพสิ่งทั้งหลาย

7.5.2 วิมลา (Vimala) แปลว่า ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน (Freedom from defilement) หมายถึง ระดับความปีติยินดีที่พระโพธิสัตว์ได้มาจากการบำเพ็ญศีลบารมีให้บริสุทธิ์จนเป็นพื้นฐานการปฏิบัติสมาธิต่อไป

7.5.3 ประภากะรี (Prabhakari) แปลว่า ความสว่าง (Brightness) หมายถึง ระดับแห่งความเปล่งปลั่งทางร่างกายและความมีสง่าราศีตลอดจนความโชติช่วงแห่งจิตวิญญาณของผู้ที่ได้บรรลุฌานทั้ง 8 ประการและอภิฌาน 6 ประการ

7.5.4 อจิสมติ (Arcismati or inflammation) หมายถึง การบำเพ็ญกิริยาบารมีที่สร้างความเข้มแข็งทางร่างกายและจิตใจรวมทั้งปัญญาด้วย ซึ่งทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งจิตอย่างหนักไปสู่หลักที่ช่วยให้บรรลุพุทธภาวะ (โพธิปักขิยธรรม) อย่างเต็มที่

7.5.5 สุทุรชยะ (Sudurjaya) แปลว่า มีความยากมากที่จะทำให้พ่ายแพ้ (Very difficult to conquer) หมายถึง ระดับที่พระโพธิสัตว์ยกกระแสน้ำเข้าสู่การปฏิบัติสมาธิและภาวนาจนได้สร้างปัญญาที่เข้าใจในอริยสัจทั้ง 4 ประการ และสังขารมทั้งที่เป็นสมมติและปรมาตถ์

7.5.6 อภิมุขี (Abhimukhi) แปลว่า การแสดงออกของปัญญา (The presentation of intelligence) หมายถึง ระดับที่พระโพธิสัตว์มีจิตมุ่งต่อพุทธภาวะ จิตยกสู่ระดับการหยั่งรู้ในสภาวะแห่งสุญญตา

7.5.7 ทูรังกมา (Durangama) แปลว่า ก้าวไปอย่างไม่หยุดยั้ง (Going far away) หมายถึง สภาพจิตที่พัฒนาก้าวไปตามระดับขั้นตอนอีกต่อไปดังนี้

7.5.7.1 การสั่งสมความกรุณาปราณี

7.5.7.2 การเข้าใจในชีวิตที่ประกอบด้วยธาตุ 6

7.5.7.3 กำลังใจที่ก้าวไปสู่โพธิภาวะ

7.5.7.4 การท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏแสนนาน

7.5.7.5 สร้างวิริยะบารมีอย่างหนัก

7.5.7.6 หันความคิดจากฝ่ายสาวกยานไปสู่โพธิสัตว์ยาน

7.5.7.7 จิตก้าวไปสู่พุทธภาวะ

7.5.8 อจลา (Acala) แปลว่า ความมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลง (Immovable) หมายถึง สภาพจิตทอดก้าวไปสู่ระดับความมั่นใจต่อพุทธภาวะที่ได้จากการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ต่างๆ

7.5.9 สาธุมตี (Sadhumati) แปลว่า ปัญญาอันเลิศ (good intelligence) หมายถึง สภาพจิตประกอบญาณหรือความรู้พิเศษ ได้แก่ ทศพลญาณ โดยกำลังพลบารมี จนทำให้พระโพธิสัตว์พร้อมที่จะรื้อขนสัตว์เข้ามตนิพพานไปให้หมด

7.5.10 ธรรมเมฆ (Dharmamegha or clouds of dharma) หมายถึง สภาพจิตของพระโพธิสัตว์ที่บรรลุปุริชาตอันสมบูรณ์ด้วยญาณบารมี โดยรับการอภิเษก หรือ ยอมรับจากพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งปวงยกท่านออกจากภาวะแห่งโพธิสัตว์เข้าสู่พุทธภาวะที่แท้จริง (Suzuki, 1963: 311-327)

7.6 ศีลพระโพธิสัตว์

ในทางปฏิบัติภิกษุและพุทธศาสนิกชนในนิกายมหายานนอกจากจะมีการปฏิบัติตามศีลทั่วไปที่นิกายเถรวาทปฏิบัติแล้วยังมีการถือศีลพระโพธิสัตว์อีกด้วย ศีลพระโพธิสัตว์ 58 ข้อ ซึ่งแบ่งเป็นครุกาบัติ คือ อาบัติหนัก 10 ข้อ และลหุกาบัติ คือ อาบัติเบา 48 ข้อ ได้จำแนกไว้ดังนี้

ครุกาบัติ 10 ข้อ

1. ผู้ฆ่าชีวิตมนุษย์ให้ตายด้วยมือตนเอง ใช้ผู้อื่นกระทำหรือเป็นใจสมรู้ ตลอดจนฆ่าชีวิตสัตว์เล็กใหญ่ให้ตาย ต้องสถานโทษหนัก
2. ผู้ถือเอาของผู้อื่น มีราคา 5 มาสก ตลอดจนลักเอาของไม่มีค่าที่เจ้าของไม่อนุญาตด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก

3. ผู้เสพเมถุนนำนิมิตลวงเข้าไปในทวารหนัก ทวารเบา หรือทางปากของผู้ชายหรือผู้หญิง ตลอดจนสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย ต้องสถานโทษหนัก
4. ผู้อุตริมนุสกรรม อวดรู้ฉันทรรคผลที่ไม่มีในตน ตลอดจนพุดมสาวาทที่ไม่ใช่ความจริง กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก
5. ผู้ผลิตสุราเมรัยน้ำเมา ตลอดจนยาตองสุราที่ไม่ใช่รักษาโรคโดยตรง กระทำหรือผลิตเอง หรือใช้คนอื่นกระทำหรือผลิต ต้องโทษสถานหนัก
6. ผู้กล่าวร้ายบริษัท 4 ใสร้ายอาบัติชั่ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ตลอดจนศิษยานุสา (สิกขมานา) สามเณรและสามเณรี โดยไม่มีมูล ด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก
7. ผู้ยกตนข่มท่าน ดิเคียนนินทาภิกษุอื่น ขกย่องตนเองเพื่อลากด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก
8. ผู้ตระหนี่เหนียวแน่น ไม่มีมุกิตาจิต ตลอดจนไม่เอื้อเฟื้อต่อผู้ยากจนขอทาน กลับขับไล่ไสส่ง กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก
9. ผู้มูทะลุจนเจียว ตลอดจนก่อการวิวาท ไข่มัด ไข่มั ไข่มือทุบตีภิกษุอื่น กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก
10. ผู้ประทุษร้ายต่อพระรัตนตรัย กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษหนัก

ลหุกาบัติ 48 ข้อ

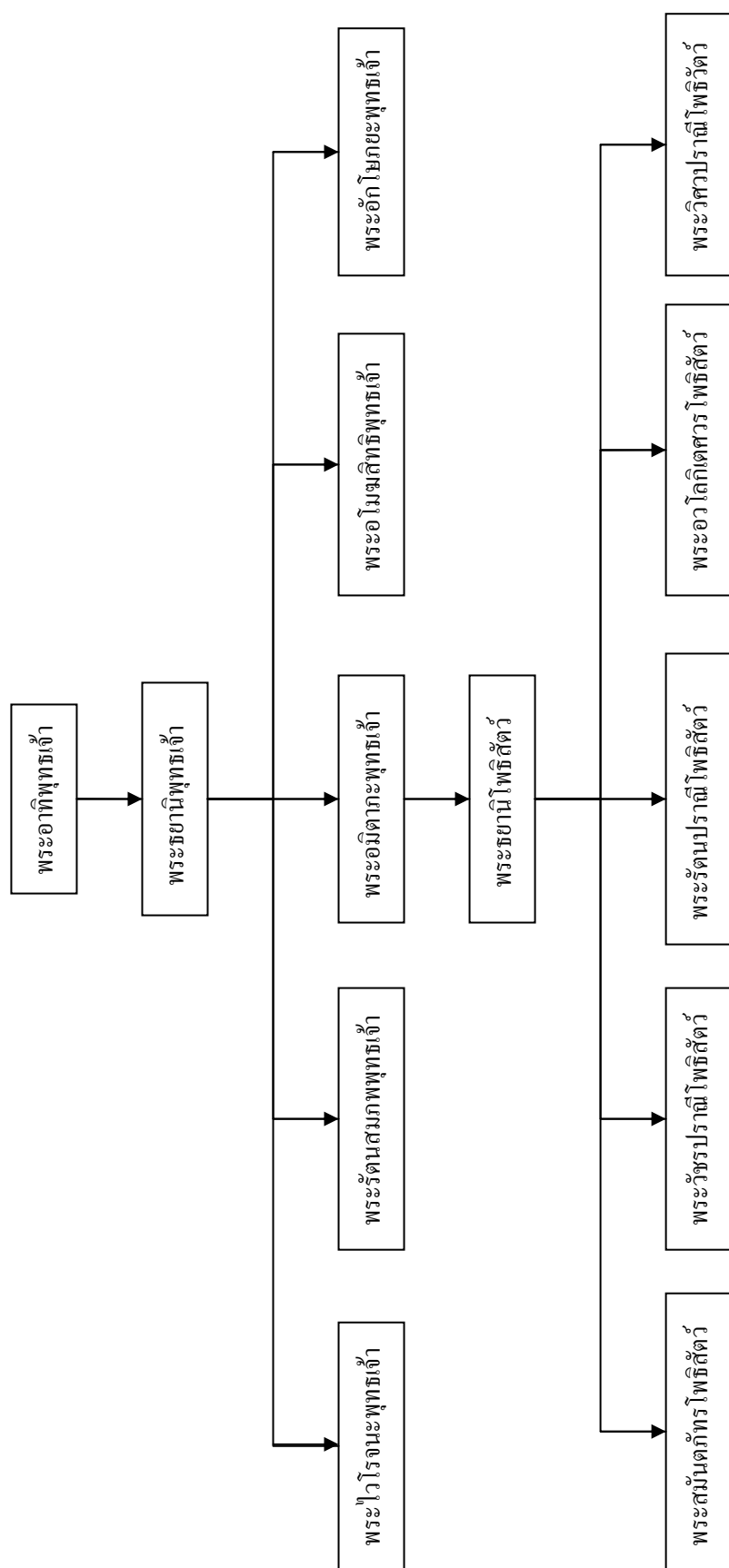
1. ผู้ไม่เคารพผู้อาวุโส ชั้นอาจารย์ของตน 2. ผู้ดื่มสุราเมรัย 3. ผู้บริโภคโภชนาหารปลาและเนื้อ 4. ผู้บริโภคผักมีกลิ่นฉุนแรง ให้โทษเกิดโรค 5 ชนิด คือ 1. หอม 2. กระเทียม 3. กุยช่าย 4. หลักเกียว (กระเทียมเล็ก) 5. เสงกือ (ไม่มีในประเทศไทย) 5. ผู้ไม่ตัดเดือนผู้ต้องอาบัติให้แสดงอาบัติ 6. ผู้ไม่บริภคสังฆทานแก่ธรรมกถึก (ผู้กล่าวธรรม, นักเทศน์) 7. ผู้ไม่ไปฟังการสอน

ธรรม 8. ผู้คัดค้านพระพุทธศาสนาในมหายานนิกาย 9. ผู้ไม่ช่วยเหลือคนป่วย 10. ผู้เก็บอาวุธ
 สำหรับฆ่ามนุษย์หรือสัตว์ไว้ในครอบครอง 11. ผู้เป็นทูตสื่อสารในทางการเมือง 12. ผู้ค้ามนุษย์ไป
 เป็นทาส ขายสัตว์ไปให้เขาฆ่าหรือใช้งาน 13. ผู้พุดนินทาใส่ร้ายผู้อื่น 14. ผู้วางเพลิงเผาป่า 15. ผู้พุด
 บิดเบือนข้อความพระธรรมให้เสื่อมเสีย 16. ผู้พุดอุบายเพื่อประโยชน์ตน 17. ผู้ประพฤติดมขี้นับกับ
 เขาให้ทานวัตถุ 18. ผู้อวดอ้างตนเป็นอาจารย์เมื่อตนยังเขลาอยู่ 19. ผู้พุดกลับกลอกสองลิ้น 20. ผู้ไม่
 ช่วยสัตว์ เมื่อเห็นสัตว์นั้นตกอยู่ในภยันตราย 21. ผู้ผูกพยาบาท คัดค้าน 22. ผู้ทะนงตน ไม่ชวนชาย
 ศึกษาธรรม 23. ผู้เย่อหยิ่ง กระจ่างก้าวร้าว 24. ผู้ไม่ศึกษาพระธรรม 25. ผู้ไม่ระงับการวิวาทเมื่อ
 สามารถสงบได้ 26. ผู้ละโมภเห็นแก่ตัว 27. ผู้น้อมลากที่เขาถวายสงฆ์อื่นมาเพื่อตน 28. ผู้น้อม
 ลากที่เขาจะถวายสงฆ์ไปตามชอบใจ 29. ผู้ทำเสน่ห์ยาแฝดฤทธิ์เวท ให้คนคลั่งไคล้ 30. ผู้ชักสื่อให้
 ชายหญิงเป็นคู่เมียกัน 31. ผู้ไม่ช่วยเหลือไถ่ค่าตัวคนให้พ้นจากเป็นทาสเมื่อสามารถ 32. ผู้ซื้อขาย
 อาวุธสำหรับฆ่ามนุษย์หรือสัตว์ 33. ผู้ไปดูกระบวนทัพ มหรสพและฟังขับร้อง 34. ผู้ไม่มีขันติ อดทน
 สมาทานต่อศีล 35. ผู้ปราศจากกตัญญู ต่อบิดามารดา อุปัชฌายาจารย์ 36. ผู้ปราศจากสัจจต่อคำ
 ปฏิญาณ จะตั้งอยู่ในพรหมจรรย์ 37. ผู้ปฏิบัติชดชวตรในถิ่นที่มีภยันตราย 38. ผู้ไม่มีคารวะ ไม่รู้จัก
 สูงต่ำ 39. ผู้ไม่มีกุศลจิต ไม่สร้างบุญ สร้างกุศล ทำทาน 40. ผู้มีฉันทาคติ ลำเอียงการให้บรรพชาและ
 อุปสมบท 41. ผู้เป็นอาจารย์สอนด้วยการเห็นแก่ลาภ 42. ผู้กระทำสังฆกรรมแก่ผู้มีมิชฌามรรยา 43. ผู้
 มีเจตนาฝ่าฝืนวินัย 44. ผู้ไม่เคารพสมุคพระธรรมคำภีร์ 45. ผู้ไม่สงเคราะห์โปรดเวไนยสัตว์ 46. ยืน
 หรือนั่งที่ต่ำแสดงธรรม 47. ผู้ยอมจำนนต่ออำนาจธรรมโรธิ (อำนาจที่ผิดธรรม) 48. ผู้ล่วงละเมิด
 ธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา (ประยงค์ แสนบุราณ, 2548: 49-51)

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ทั้ง 2 นิกาย

พระโพธิสัตว์ฝ่ายเถรวาท	พระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน
1. ทรงอยู่ในลำดับที่ต่ำกว่าพระอรหันต์	ทรงอยู่ในลำดับที่สูงกว่าพระอรหันต์รองลงมา แต่เฉพาะองค์พระพุทธรูปเท่านั้น หากเป็นมหาโพธิสัตว์อาจจัดให้เทียบเท่าพระพุทธรูป
2. ไม่ได้หมายถึงอริยบุคคล แต่เป็นการค่อยๆ สังสมบารมีจนครบแล้วตรัสรู้	พระโพธิสัตว์สมัยต้นเกิดจากอำนาจยานิพุทธรูป เป็นทิพยภาวะ เกิดมาพร้อมปณิธานที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ ไม่ต้องบำเพ็ญบารมี
3. ไม่ได้กำหนดตายตัวว่าต้องมีศักดิ์หรือนางตาราหรือทวยเทพ และมีปางเดียว	ทุกพระองค์มีศักดิ์และนางตารา พร้อมเหล่าทวยเทพช่วยเหลือ และมีหลายปาง
4. หลังจากสะสมบารมีครบแล้วจะต้องตรัสรู้เผยแผ่ธรรมแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานอย่างเดียว	พระโพธิสัตว์สมัยต้นเกิดจากอำนาจยานิพุทธรูป ทรงตรัสรู้แล้ว สามารถหลีกเลียงหรือปฏิเสธการเป็นพระพุทธรูปได้ รวมทั้งไม่ยอมดับขันธปรินิพพานด้วย
5. จัดลำดับความสำคัญตามกำลังบารมีที่สะสมได้	วัดจากแรงศรัทธาที่เกิดจากผลงานของแต่ละพระองค์ที่มีต่อสรรพสัตว์
6. ไม่มีข้อบังคับว่าจะต้องบำเพ็ญบารมีธรรมจนครบทั้ง 10 ภูมิในชาติเดียว แต่บำเพ็ญเพียงแต่ละข้อ ข้อใดข้อหนึ่งจนถึงที่สุด	พระโพธิสัตว์ของฝ่ายมหายานเป็นผู้บรรลุอรหัตผล ตรัสรู้โพธิญาณแล้วทั้งสิ้น แต่ยังไม่ต้องเสด็จดับขันธปรินิพพาน จนกว่าจะเสร็จสิ้นภารกิจที่ตั้งปณิธาน

ที่มา: สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์ (2547: 24-25)

บทที่ 4

แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า พุทธภาวะ ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏใช้ใน 2 ความหมายคือ 1. พุทธภาวะ หมายถึง คุณลักษณะของพระพุทธเจ้าซึ่งได้อธิบายไปในบทที่ 3 แล้ว 2. พุทธภาวะ หมายถึง ภาวะ หรือ ความสามารถในการตรัสรู้ธรรมที่มีอยู่ในสรรพสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมนุษย์ ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาแนวคิดเรื่อง พุทธภาวะในฐานะเป็นความสามารถในการตรัสรู้ธรรมที่มีอยู่ในสรรพสัตว์

แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะ หรือ ตถาคตตรรก ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่เป็นพื้นฐานในการอธิบายถึงความบริสุทธิ์ของจิตตามธรรมชาติและมีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมได้ของมนุษย์ ซึ่งปรากฏเป็นคำสอนหลักในหลายนิกาย เช่น แนวคิดเรื่องพุทธภาวะหรือตถาคตตรรกในพระพุทธศาสนานิกายโยคจาร แนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ในพระพุทธศาสนานิกายเซ็น และแนวคิดเรื่องพุทธภาวะในพุทธศาสนาแบบตันตระ และยังปรากฏในหลักคำสอนนิกายอื่นๆ อีกหลายนิกาย ดังจะได้แสดงสาระสำคัญของหลักคำสอนเกี่ยวกับพุทธภาวะของนิกายต่างๆ ดังนี้

แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะ หรือ ตถาคตตรรกในพระพุทธศาสนานิกายโยคจาร

พระพุทธศาสนานิกายโยคจารเป็นนิกายสำคัญที่เกิดขึ้นที่ประเทศอินเดียตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 8 โดยท่านไมเตรยะ หรือ ไมตรีนาถ แต่เดิมมีชื่อเสียงเด่นชัดในช่วงท่านอสังคะ และวสุพัฑฐ (ค.ศ. 410-500) นิกายนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิชญาณวาท หรือ ในจีนเรียกว่านิกายธรรมลักษณะ (ฮวบเซียงจง) นิกายนี้มีลักษณะของคำสอนทั้งหลักธรรมและการปฏิบัติที่ใกล้เคียงกับฝ่ายสาวกยานมาก กล่าวกันว่าเป็นปรัชญาอภิธรรมของฝ่ายมหายานเลยทีเดียว ปรัชญาโยคจารได้สอนเน้นหนักไปทางลัทธิมโนภาพนิยม หรือ จิตนิยม (Idealism) โดยมีหลักคำสอนสำคัญว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสังขตะ อสังขตะ ล้วนแต่ออกจากจิตทั้งสิ้น จิตนี้เรียกว่า อาลยวิชญาณ หรือ อาลยวิญญาน (วิญญานนี้ตรงกับหลักคำสอนเรื่อง ภาวะจิต ในพระอภิธรรมปิฎกฝ่ายเถรวาท) เป็นจิตที่เกิดดับอยู่ทุกขณะ สืบภพสืบชาติและรับอารมณ์ เสวยวิบากอยู่เรื่อยไปจนกว่าจะเข้าถึงอนุปปาทเสสนิพพานธาตุ จิตนี้จึงดับอย่างสมบูรณ์ มूलการณะ (กำเนิดหรือที่มา) ของสรรพสิ่งอยู่ที่อาลยวิญญานนี้ๆ เป็นปทัฏฐาน ถ้าไร้อาลยวิญญาน สรรพสิ่งก็ไม่มี เพราะสรรพสิ่งเป็นเงาสะท้อนหรือพฤติกรรมของอาลยวิญญานนั่นเอง ดังคาถาโคลงในอภิธรรมสูตรว่า

อนาทิกาลโก ธาตุ สรวรรณสมาศุระ
 ตสุมินฺ สติ คติ สรวา นิรวาณาธิคโมปี วา
 ธาตุที่ไม่มีกาลเบื้องต้น (คืออาลยวิญญาน) เป็นที่
 อาศัยแห่งธรรมทั้งปวง เมื่อธาตุนั้นมี ก็มีคติทั้งปวง กับทั้ง
 การบรรลुพระนิรวาณด้วย (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2519: 109)

คำว่า จิต ในที่นี้มีความหมายอยู่ 3 ประเด็น กล่าวคือ 1. อาลยวิญญาน (Alayavijñāna) หรือ เรือนคลังของจิต (storehouse of consciousness) (Brown, 1994: 247) 2. มโน หรือ มนัส 3. วิญญาน 6 ประการซึ่งรับรู้โลกภายนอกทั้งหมด ในขณะเดียวกัน วิญญานวาทีนถือว่า ฐานะของอาลยวิญญานนั้น เหนือกว่า วิญญานทั้ง 7 อย่างข้างต้น (วิญญาน 6 และมนัส) เพราะว่าสถานภาพแห่งวิญญานอื่นๆ เป็น เพียงคลื่นแห่งอาลยวิญญานเท่านั้นเอง สิ่งทั้งหลายทั้งรูปธรรมและนามธรรม ทั้งหมดปรากฏ เนื่องมาจากสิ่งที่เรียกว่า อาลยวิญญาน นั่นเอง เรามีความรู้สึกรับรู้โลกภายนอกทั้งหมด ก็เพราะความ เคยชินต่อสภาพเช่นนี้มาก่อน ลัทธิโยคจารเรียกสภาวะแห่งประสบการณ์เช่นนี้ว่า วาสนา หมายถึง ประสบการณ์ที่สั่งสมมาก่อนแล้ว และฝังตัวอยู่ในอาลยวิญญานมานานจนหาจุดเริ่มต้นมิได้นั่นเอง เมื่อภาวการณ์เช่นนี้หมดสภาพไป จิตก็เปลี่ยนฐานะเป็นนิพพานจิต ไปในวาระสุดท้าย

คัมภีร์ลัทธิกาวตารสูตรถือว่า สภาวะแห่งอาลยวิญญานนี้มีสภาพเป็นอันเดียวกับตถาคตภาวะ หรือ ตถาคตครรภ (The Tathagatagarbha or embryo of the Tathagata) คำว่า ตถาคตครรภนี้หมายถึง พุทธภาวะ หรือ ตถาคตธาตุนั่นเอง สภาวะดังกล่าวเป็นต้นกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่าง รวมทั้งความดี และความชั่วด้วย เมื่อเราเข้าใจในตัวปรมาตม์แล้ว สัญญาณทุกๆ ประการดังกล่าวก็หมดสภาพไปที่จะ มองเห็นความแตกต่างของสิ่งต่างๆ ไปโดยปริยาย จิตมีสภาพกลายเป็นสิ่งบริสุทธิ์ อย่างไรก็ตามโยค จารยืนยันว่า ภายในอาลยวิญญานนั้นไม่มีสิ่งใดที่เป็นอาตมัน หรือ ปรมาตมภาวะ อยู่เบื้องหลัง สภาวะ ดังกล่าวเป็นสุญญตาหมด

โยคจารใช้คำว่า ตถาคตครรภ หมายถึง สิ่งที่ตนเองเรียกว่า จิตมาตรา (จิต+มาตรา) หรือ จิต+ มัตตะ หมายถึง จิตเท่านั้น สภาวะดังกล่าวอยู่เหนือสิ่งที่เป็นภาวะและอภาวะทั้งหมด สิ่งทั้งหมดที่เรา รู้จัก รับรู้ หรือ รู้เห็นนั้น เป็นเพียงอารมณ์จินตนาการที่ปรากฏในจิตเท่านั้น ดังนั้นจิตดังกล่าวจึงมี ฐานะเป็นตถตา สุญญตา ธรรมธาตุ เท่านั้น (Wader, 1970: 423 อ้างใน บุญย์ นิลเกษ, 2526: 118) สภาวะเช่นนี้มีลักษณะเป็นปรมาตม์ หรือ สิ่งที่ตะวันตกเรียกว่า Absolute หรือ Idea ในความหมายของ

อภิปรัชญาตะวันตกนั่นเอง ขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งที่ปรัชญาเวทานตะเรียกว่า ปรมัตถ์ หรือ พรหมัน ในความหมายของปรัชญาอินเดียด้วย

ฝ่ายมหายานมีความเชื่ออย่างแน่วแน่ว่าสรรพสัตว์โดยเฉพาะมนุษย์มีพุทธภาวะอยู่ในตัว การกล่าวเช่นนี้หมายความว่า ทุกคนมีธาตุบริสุทธิ์อยู่ในจิต เป็นภาวะเดิมแท้ของจิต นั่นคือ จิตของคนแต่เดิมบริสุทธิ์ แต่เพราะอวิชชาทำให้จิตมัวหมอง การกำจัดอวิชชาก็คือ การกลับไปสู่สภาวะเดิมแท้ของตนเอง ซึ่งเป็นภาวะเดียวกับพระพุทธเจ้าองค์แท้ ความเชื่อแบบนี้ได้ขยายเป็นแนวความคิดเรื่อง ตถาคตครรภ์ ไปจนเห็นว่า จิตของเราคือจิตของพุทธะ ความเชื่อนี้แพร่หลายมากในพระพุทธศาสนา มหายานสายตะวันออกไกล คือ จีน จนถึง ญี่ปุ่น แต่พระพุทธศาสนาในอินเดียไม่ได้สรุปไปถึงขนาดนั้น เพราะพระพุทธศาสนานิกายใหญ่ในอินเดีย คือ มัชฌิมิกะ และโยคจาร มีความเห็นร่วมกันว่า พุทธภาวะในตัวเรา หมายถึง ศักยภาพที่เราจะหลุดพ้นได้เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำสำเร็จมาก่อน เพราะท่านเป็นมนุษย์ มีเลือดเนื้อเหมือนๆ กับปุถุชนทั่วไป ต้องเผชิญกับความทุกข์และอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ คือ ไม่เที่ยงเหมือนๆ กัน เมื่อไม่มีความแตกต่างในโครงสร้างทางกาย และจิตนั้นก็หมายความว่า เราทั้งหลายสามารถที่จะเข้าถึงความหลุดพ้นได้เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า

แนวความคิดเรื่อง ตถาคตครรภ์นี้เป็นแนวคิดที่ต่อเนื่องมาจากแนวความคิดเรื่องพุทธภาวะ หรือ พุทธจิต ซึ่งตถาคตครรภ์นี้ หมายถึง ภาวะแห่งพุทธะที่อยู่ในจิตของสัตว์ทั้งหลาย หรืออาจอธิบายว่า จิตด้านในที่บริสุทธิ์ของปุถุชน ก็คือ พุทธภาวะที่แฝงอยู่ในตัวของแต่ละบุคคล พุทธภาวะนี้เป็นศักยภาพอันไร้ขอบเขตที่มนุษย์สามารถเข้าถึงความหลุดพ้นได้เช่นเดียวกับพระพุทธองค์ จึงเรียกจิตด้านในที่บริสุทธิ์นี้ว่า ตถาคตครรภ์ (Tathagata-garbha / the Womb of Thus-come) เราสามารถแบ่งพัฒนาการของแนวคิดนี้ออกเป็น 2 ระดับกว้างๆ คือ ระดับแรก ตถาคตครรภ์เป็นภาวะที่จิตเราบริสุทธิ์ถึงที่สุดหมดสิ้นกิเลสอาสวะ เนื่องจากจิตยังเห็นภาวะทั้งหลายที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ไม่มีอะไรให้จับต้องยึดถือได้ การยังเห็นนี้ทำให้จิตหลุดพ้นกลายเป็นส่วนหนึ่งของธรรมกาย ซึ่งธรรมกายแบบนี้เรียกอีกอย่างว่า ตถตา (ความเป็นเช่นนั้นเอง) ซึ่งคำสอนลักษณะนี้มีอยู่ในพระพุทธศาสนานิกายโยคจาร ระดับที่สอง ตถาคตครรภ์ก็คือ จิตของพระพุทธเจ้าที่อยู่ในตัวเรา ความจริงแล้วตัวของเราทั้งหลายเป็นเพียงมายาภาพ เป็นปรากฏการณ์ที่ไร้เนื้อหาแก่นสาร ความจริงมีอยู่ว่า เราหลุดพ้นได้เพราะเรามีพุทธจิต นอกนั้นมนุษย์และสรรพสิ่งอื่นไร้ความหมายอย่างสิ้นเชิง จึงไม่มีอะไรให้ยึดถือได้ ต่างจากแบบแรกตรงที่ แบบแรกเห็นว่า จิตของใครก็ยังเป็นของคนนั้น บริสุทธิ์เมื่อใดจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับกายธรรม แต่แบบที่สองนั้นจิตของเราคือจิตของพุทธะ ไม่ใช่จิตของใครของมัน มีเพียงพุทธจิตเดียวกันที่แผ่ซ่านอยู่ เหตุเพราะธรรมกายคือความเป็นนิรันดร์ที่แผ่ซ่านอยู่ทั่วไป แสงธรรมอันนี้คือ

ความจริงเดียวที่เราครอบครองอยู่ สำนักที่สอนแบบนี้ส่วนใหญ่อยู่ในประเทศจีน ได้แก่ สำนักอวตังสกะ และสำนักสังฆธรรมปุนฑริกะ

ในทางเถรวาทไม่ได้ให้ความสำคัญกับแนวความคิดทั้งสองข้างต้นเพราะถือว่า ความหลุดพ้นเป็นเรื่องที่แต่ละคนจะต้องพยายามไปให้ถึงด้วยตนเอง ไม่ว่าจะมียุทธจิตหรือไม่ มรรคองค์ 8 ก็ยังเป็นหนทางที่จะนำไปสู่การพ้นทุกข์ อาจกล่าวได้ว่าถ้ามองว่าจิตของคนมีศักยภาพที่จะหลุดพ้น ฝ่ายเถรวาทก็คงไม่มีข้อโต้แย้ง แต่ถ้ามองว่าจิตของคนเป็นจิตของพระพุทธเจ้าองค์แท้ ฝ่ายเถรวาทคงไม่ยอมรับ เพราะธรรมชาติในความหมายของทั้งสองนิกายไม่ตรงกัน

แนวคิดเรื่องพุทธภาวะหรือตถาคตตรรก์ปรากฏอย่างชัดเจนในวรรณกรรมของนิกายโยคจารยุคต้นๆ อย่างเช่น ลังกาวตารสูตร ซึ่งมีความหมายอยู่ 2 ความหมายหลักๆ คือ 1. เป็นคำที่ใช้แทนคำว่า อาลยวิญญาน 2. เป็นคำที่ใช้เรียกปฐมกำเนิดของสรรพสิ่งในจักรวาล (Suzuki, 1999: 68-70, 190)

สิ่งที่เรียกว่า ตถาคตตรรก์นี้ไม่ใช่สสาร ไม่ใช่วัตถุ หากแต่เป็นนามธรรม ในวรรณกรรมของนิกายโยคจารไม่ได้อธิบายลักษณะของตถาคตตรรก์อย่างละเอียด แต่สิ่งนี้มีลักษณะเป็นจิต กล่าวคือสามารถรับรู้ความมีอยู่ของตน ตถาคตตรรก์นี้มีผู้ลงความเห็นว่าเป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของธรรมกาย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คำว่า ธรรมกายก็ดี คำว่าตถาคตตรรก์ก็ดี เป็นชื่อเรียกสิ่งเดียวกัน สิ่งนี้คือที่มาของสรรพสิ่งในจักรวาล

คำว่า ตถาคตตรรก์นี้ในวรรณกรรมของโยคจารมีใช้ใน 2 ความหมายดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น ในความหมายแรกตถาคตตรรก์หมายถึง สิ่งหนึ่งที่มีอยู่ในคนทุกคน ตถาคตตรรก์ในความหมายนี้เป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ ส่วนอีกความหมายหนึ่งตถาคตตรรก์ได้แก่ สิ่งสุดท้ายเมื่อเราไล่ความเกี่ยวเนื่องของสิ่งต่างๆ ในจักรวาลเวลานี้กลับไปในอดีต สิ่งนี้คือที่มาของสิ่งทั้งหมดในเวลานี้ รวมทั้งตัวมนุษย์ด้วย จะเห็นว่าตถาคตตรรก์ในความหมายนี้ คือ ที่มาของตถาคตตรรก์ในความหมายแรก หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ตถาคตตรรก์ที่อยู่ในตัวทุกคนนี้คือส่วนย่อยของตถาคตตรรก์ใหญ่ที่เป็นปฐมกำเนิดของสรรพสิ่งนั่นเอง เรื่องที่กล่าวมาทั้งหมดนี้กลับคล้ายกับแนวคิดเรื่องปรมาตมันใหญ่ (อาตมันใหญ่) กับชีวาตมัน (อาตมันย่อย) ในศาสนาพราหมณ์ ปรัชญาอุปนิษัทเชื่อว่า มีสิ่งหนึ่งเป็นปฐมกำเนิดของสรรพสิ่งในจักรวาล สิ่งนี้เรียกว่าปรมาตมัน มนุษย์ก็เป็นผลผลิตของปรมาตมัน ในตัวมนุษย์นั้นมีสิ่งหนึ่งประกอบอยู่สิ่งนี้เรียกว่า ชีวาตมัน ชีวาตมัน คือ ส่วนย่อยของปรมาตมัน สิ่งนี้เรียกว่า ตถาคตตรรก์ในตัวมนุษย์ก็เหมือนกับสิ่งที่เรียกว่า ชีวาตมัน กล่าวคือ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในชีวิต เป็นสิ่งที่มีค่ามากที่สุด ใครค้นพบสองสิ่งนี้ในตัว ศาสนาพราหมณ์และนิกายโยคจารถือว่า เป็นผู้เข้าถึงสิ่งที่ดี

ที่สุดในชีวิต อย่างไรก็ตามแม้ว่าสองข้อนี้จะมีความหมายใกล้เคียงกัน แต่ก็มี ความหมายแตกต่างกันใน ส่วนสำคัญ กล่าวคือ สิ่งที่เราเรียกว่า จีวามันนั้นศาสนาพราหมณ์ถือว่าเป็นอมตะ คงที่ ไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนสิ่งที่เรียกว่า ตถาคตรรค์ไม่เป็นอมตะ เปลี่ยนแปลงได้

ในลังกาวตารสูตรพระพุทธองค์ได้ตอบคำถามของท่านมหามติโพธิสัตว์ที่ทูลถามว่าตถาคตรรค์แตกต่างจากอาตมันในศาสนาพราหมณ์อย่างไร เนื้อความตอนนี้มีว่า

...ครั้งนั้นท่านมหามติโพธิสัตว์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ได้ตรัสถึงสิ่งที่เรียกว่า ตถาคตรรค์ เสมอในพระสูตรทั้งหลาย พระองค์ทรงอธิบายว่า สิ่งที่เราเรียกว่าตถาคตรรค์นั้นบริสุทธิ์ผ่องใส โดยธรรมชาติ ตถาคตรรค์นี้เดิมทีนั้นไร้มลทิน ประกอบด้วยเครื่องหมายอันเป็นของมีค่าเลิศสามสิบสองประการ สิ่งที่เราเรียกว่าตถาคตรรค์นี้ซ่อนอยู่ภายในร่างกายของสรรพสัตว์ อุปมาดังรัตนชาติมูลค่ามหาศาลที่ถูกห่อหุ้มด้วยผ้าสกปรก ตถาคตรรค์นี้ก็ฉนั้น ถูกห่อหุ้มด้วยผ้าคือ ขันธ์ ธาตุ และอายตนะ ถูกทำให้สกปรกด้วยธุลีคือความโลภ ความโกรธ ความหลง และความนึกคิดที่ผิดๆ นอกแต่นั้น นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงบรรยายลักษณะของตถาคตรรค์นี้ว่า เป็นสิ่งที่คงอยู่ตลอดกาล ไม่เปลี่ยนแปลง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หากตถาคตรรค์เป็นดังที่พระองค์ตรัสมานี้ ตถาคตรรค์จะต่างจากอาตมันที่นักปรัชญาทั้งหลายพูดถึงกันอย่างไร อาตมันที่สอนกันในสำนักปรัชญาเหล่านั้น คือ ผู้สร้างสรรพสิ่ง เป็นอมตะ ปราศจากคุณสมบัติ แทรกอยู่ในสรรพสิ่ง และไม่มีใครทำลายได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ไม่หรือกมฺหามติ สิ่งที่เราเรียกว่า ตถาคตรรค์เป็นคนละอย่างกับอาตมันที่นักปรัชญาทั้งหลายพูดถึง มหามติ พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมสอนว่า สิ่งที่เราเรียกว่าตถาคตรรค์นี้ คือ ความว่าง ความดับเย็น เป็นสิ่งที่ไม่เกิด ไม่สามารถระบุคุณสมบัติได้ มหามติ เราหวังว่า ปวงโพธิสัตว์ทั้งในปัจจุบันและอนาคตจักไม่เข้าใจผิดว่ามีสิ่งที่เรียกว่าอาตมันในคัมภีร์... (Suzuki, 1999: 68-69)

เหตุผลที่พระพุทธเจ้าตอบข้อสงสัยของท่านมหามติที่ว่า ตถาคตรรค์กับอาตมันเหมือนกันหรือไม่ก็คือ พุทธศาสนาสอนเรื่องอนัตตา ดังนั้นแม้ว่าตถาคตรรค์จะมีลักษณะบางประการใกล้เคียงกับสิ่งที่เรียกว่าอาตมันในศาสนาพราหมณ์ แต่เราจะต้องไม่เข้าใจว่าสิ่งนี้เหมือนกัน แม้ว่าตถาคตรรค์จะเป็นสิ่งที่สะอาดบริสุทธิ์มาแต่ต้นเหมือนอาตมัน แต่สิ่งนี้ก็ต่างจากอาตมันตรงที่ สามารถเศร้าหมองได้เพราะปัจจัยแวดล้อม ผิดกับอาตมันที่ปรัชญาอุปนิษัตติเชื่อว่า ไม่สามารถได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมใดๆ ทั้งสิ้น

Bukkyo Dendo Kyokai (1984) ได้อธิบายถึงลักษณะของพุทธภาวะไว้ว่า พุทธภาวะ หรือ ชื่อแห่งพุทธภาวะ คือ จิตที่บริสุทธิ์ จริ่งแท้และดั้งเดิม โดยสรุปแล้ว จิตของมนุษย์ทุกคนบริสุทธิ์อยู่โดยธรรมชาติและมีพุทธภาวะในตัว และพุทธภาวะนี้เพียงแต่ถูกปิดบังเอาไว้ด้วยกิเลสเท่านั้น นอกจากนี้ พุทธภาวะยังมีลักษณะเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์สงบอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเกิดความผันแปรในปัจจัยและสภาพแวดล้อมของมนุษย์อย่างไรและพุทธภาวะเป็นคุณสมบัติอันล้ำเลิศของธรรมชาติมนุษย์

ตลาคตครรภ หรือ พุทธภาวะนี้มีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง โลกและความหลุดพ้นอย่างแนบแน่น ในด้านหนึ่งตลาคตครรภ คือ อาลยวิญญาน (หรือภวังคจิตในทางเถรวาท) ถูกอวิชชาครอบงำไว้ แต่ในอีกด้านมันก็เป็นทางผ่านไปสู่ความหลุดพ้น ความหลุดพ้นในทัศนะชาวพุทธมหายานในจีน คือ การที่จิตกลับไปสู่สภาพบริสุทธิ์ดั้งเดิม กลับไปสู่ภาวะจิตเดียวกันกับพระพุทธรเจ้า บ้างก็ว่า คืบไปสู่ความเป็นหนึ่งเดียวกับจิตสากล ภาวะที่จิตไปถึงเป้าหมายดังกล่าว เราเรียกว่า จิตเข้าถึงธรรมกาย ซึ่งถือเป็นความหลุดพ้นอย่างสมบูรณ์

ในรัตนโคตรวิภาค ซึ่งเป็นคัมภีร์ฝ่ายมหายานเล่มหนึ่งระบุไว้ว่า ในกรณีของปุถุชน ตลาคตครรภจะมีภาวะแฝงของความแปดเปื้อน จึงไม่อาจถือว่าเป็นตลาคตครรภบริสุทธิ์เต็มที่ ในกรณีของโพธิสัตว์ ตลาคตครรภของพวกเขาที่ยังคงมีภาวะแฝงของความแปดเปื้อนเหลืออยู่ ส่วนในกรณีของพระพุทธรเจ้าตลาคตครรภของพระองค์มีแต่ความบริสุทธิ์ ไม่มีภาวะแฝงของด้านลบใดๆ เหลืออยู่ แต่ความแปดเปื้อนเหล่านั้นมีอยู่ชั่วคราว ครอบงำจิตได้แต่เพียงภายนอก ไม่ใช่ภาวะแก่นแท้ของจิต เมื่อถึงวันใดวันหนึ่งเบื้องหน้า จิตก็จะสามารถชะล้างมันออกไป กลับคืนสู่สภาวะเดิมแท้บริสุทธิ์ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมกายอันเป็นลักษณะอันประเสริฐของพระพุทธรเจ้าองค์แท้

พระสูตรมหายานในยุคหลัง เช่น มหาปริณิรวาสสูตร หรือ ศรีมาลาเทวีสูตร ได้อธิบายตลาคตครรภ หรือ พุทธภาวะ ไว้ในลักษณะเป็นภาวะที่เที่ยงแท้ถาวร มีสภาพใกล้เคียงกับพรหมัน (อาตมัน) ในแนวคิดของฮินดูมาก ทำให้เกิดความเห็นที่ขัดแย้งกัน ในการตีความคำสอนเรื่องจิตจนแตกสายความเข้าใจออกเป็น 2 แนวทาง คือ

สายแรกมองว่า ธรรมกายไม่ได้เป็นภาวะสากลอะไร แต่เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วเช่นเดียวกับจิตของพระพุทธรเจ้า กระแสความรู้ของผู้ที่หลุดพ้นแล้วเป็นกระแสที่ว่างเปล่าจากความยึดถือ หรือ ไม่มีภาวะแก่นสารใด (A flow empty of inherent existence)

สายที่สองมองว่าธรรมกายเป็นอันติมะสัจจะ (ความจริงสุดท้าย) ที่มีอยู่จริง ๆ และมี
 สวลักษณะ คือ แยกขาดและเป็นเอกเทศจากจิต มีความบริสุทธิ์เป็นแก่นสารภาวะ ดำรงอยู่ได้ด้วย
 ตัวเอง สูงส่ง ไม่เปลี่ยนแปลงและเป็นสากล (The Absolute in the sense of an ultimate really existing
 entity)

คำอธิบายเรื่องจิตบริสุทธิ์ (ตถาคตรัก) กับธรรมกาย ของนิกายโยคจารณ์ได้รับการตีความ
 ไปหลายรูปแบบและยังไม่มีข้อสรุปร่วมกันแม้จนทุกวันนี้ แต่ไม่ว่าจะตีความจิตออกไปกี่แบบ ใน
 ที่สุดก็สามารถจัดแนวคิดจิตออกเป็นสองสายดังกล่าว การตีความจิตบริสุทธิ์ในสายแรกทำให้คำสอน
 ของโยคจารณ์เข้ากันได้กับหลักธรรมของฝ่ายเถรวาทเรื่องกฎไตรลักษณ์ เพราะความหลุดพ้นแบบแรก
 เป็นเรื่องของอนัตตาอย่างชัดเจน ส่วนสายที่สองมีแนวคิดอธิบายจิตบริสุทธิ์ไปในทำนองยืนยันเชิง
 บวก ในภาวะบางอย่าง ข้อดีคือ แนวคิดแบบที่สองนี้ สามารถอธิบายความหลุดพ้นให้หลุดจากกรอบ
 ของอุจเฉทวาท แต่ข้อเสีย คือ แนวคิดแบบนี้ไม่สอดคล้องกับพระพุทธพจน์เรื่อง อนัตตา กลับไป
 คล้ายคลึงกับแนวคิดเรื่อง จิตสากลของฮินดู หรือ เต๋า

พุทธภาวะ กับ จิตเดิมแท้ของนิกายเซ็น

จากข้อมูลที่แสดงมาแล้วนั้นเรื่อง พุทธภาวะมีความเกี่ยวข้องอย่างมากกับแนวคิดเรื่องจิต
 บริสุทธิ์โดยธรรมชาติ เพราะจิตที่บริสุทธิ์โดยธรรมชาติเป็นธรรมชาติอันแท้จริงของมนุษย์ และเป็น
 เหตุให้ผู้ค้นพบภาวะนี้ในตนได้บรรลุถึงพุทธภาวะ แนวคิดเรื่องนี้นอกจากจะปรากฏอยู่ในคำสอน
 หลักของพระพุทธศาสนานิกายโยคจารณ์แล้วยังมีแนวคิดที่คล้ายคลึงกันปรากฏในพระพุทธศาสนา
 นิกายเซ็นด้วย ดังปรากฏในคำสอนของท่านเว่ยหล่าง และ ท่านฮวงโป ดังนี้

นิกายโยคจารณ์มองโลกและสรรพสิ่งว่า สิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่างๆ คือ สิ่งที่เราว่า
 อาลยวิญญาน (จิต) นิกายเซ็นรับเอาแนวคิดนี้มาด้วย ดังปรากฏในงานของท่านฮวงโปตอนหนึ่งความ
 ว่า

...จิตล้วนๆ นี่ซึ่งเป็นที่กำเนิดของทุกสิ่งย่อมส่องแสงอยู่ตลอดเวลา และส่องความสว่างจ้า แห่ง
 ความสมบูรณ์ของตัวมันเองลงบนสิ่งทั้งปวง แต่ชาวโลกไม่ประสีประสาเสื่อมตาค่อมมัน ไปมัว
 เข้าใจเอาแต่สิ่งที่ทำหน้าที่ดู ทำหน้าที่ฟัง ทำหน้าที่รู้สึก และทำหน้าที่นึกคิด ว่านั่นแหละคือ
 จิต เขาเหล่านั้นถูการดู การฟัง การรู้สึก และการนึกคิดของเขาเองทำให้ตาบอด เขาจึงไม่
 รู้สึกต่อแสงอันสว่างจ้า ของสิ่งซึ่งเป็นต้นกำเนิดของฝ่ายจิต... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.(ก): 17)

สิ่งที่ท่านฮวงโปเรียกว่าจิต หรือ จิตหนึ่งนี้ หมายถึงสิ่งที่นิคายโยคอาจารย์เรียกว่า อาลยวิญญาน นั่นเอง ในหนังสือสูตรของเว่ยหล่างเราจะพบคำว่า Essence of Mind ปรากฏอยู่เกือบทุกหน้า ซึ่งคำๆ นี้ท่านพุทธทาสภิกขุแปลว่า จิตเดิมแท้ และตรงกับคำแปลของ ดร. ชูสุกิ ที่ว่า Original Mind (Suzuki, D.T, 1983: 22-30 อ้างใน สมภาร พรหมทา, 2534: 182) แก่นแท้แห่งจิต หรือ จิตเดิมแท่นี้ คือ สิ่งเดียวกับอาลยวิญญาน อาจกล่าวได้ว่าสูตรของเว่ยหล่างมีเนื้อหาทั้งหมดสรุปลงที่การสอนให้คนเข้าใจถึงสิ่งที่เรียกว่าจิตเดิมแท่นี้

ในทัศนะของท่านเว่ยหล่าง มนุษย์ทุกคนล้วนมีสิ่งที่เรียกว่าจิตเดิมแท่นี้ในตัวทั้งสิ้น จิตเดิมแท่นี้ครั้งหนึ่งเคยมีสภาพที่บริสุทธิ์ สะอาด ภายหลังเมื่อคนเราถูกสภาพแวดล้อมช่วยวนให้เกิดกิเลส จิตเดิมแท่นี้ก็ค่อยๆ เสร้าหมองลง เมื่อใดก็ตามที่เราสามารถจัดสิ่งสกปรกที่ห่อหุ้มจิตเดิมแท้นี้ออกไปได้หมดสิ้น เมื่อนั้นจิตเดิมแท้จะส่องประกายสดใสอีกครั้ง เมื่อจิตเดิมแท้ส่องประกายออกมาได้ ชีวิตของคนผู้นั้นก็จะหมดทุกข์ เป็นชีวิตที่สงบเยือกเย็น สว่างสดใส อาการที่จิตเดิมแท้สามารถเปล่งประกายออกมาได้ เพราะสิ่งสกปรกถูกชำระให้หมดไปด้วยปัญญานี้ ท่านเว่ยหล่างเรียกว่า นิพพาน หรือ ความหลุดพ้น นิพพานในทัศนะของท่านเว่ยหล่างจึงไม่มีสิ่งที่เราจะต้องแสวงหาภายนอกกาย นิพพานมีอยู่แล้วในตัวเราเอง จะเห็นได้ว่าลักษณะของจิตเดิมแท้ของท่านเว่ยหล่างและท่านฮวงโปมีลักษณะเหมือนกับคำสอนเรื่อง พุทธภาวะ ตามที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อก่อนหน้านั้นเอง ดังจะได้นำคำสอนที่เกี่ยวข้องกับพุทธภาวะของทั้งสองท่านมาแสดงเป็นตัวอย่างดังนี้

ท่านผู้ใฝ่ใจในการศึกษาทั้งหลาย จิตเดิมแท้ของพวกเราทั้งหลายซึ่งเป็นเมล็ดพันธุ์ หรือ แก่นสารของการรู้แจ้ง เป็นสิ่งที่บริสุทธิ์โดยธรรมชาติ ด้วยการใช้จิตนี้ให้เป็นประโยชน์ เท่านั้น พวกเราทั้งหลายจึงจะสามารถเข้าถึงพุทธภาวะได้โดยตรง (Wong Mou-Lam, tr., 1975: 11 อ้างใน สมภาร พรหมทา, 2534: 183)

...พระพุทธเจ้าทั้งปวงและสัตว์โลกทั้งสิ้น ไม่ได้เป็นอะไรเลยนอกจากเป็นเพียงจิตหนึ่ง นอกจากจิตหนึ่งนี้แล้วไม่ได้มีอะไรตั้งอยู่เลย...จิตหนึ่งนี้เท่านั้นเป็นพุทธะ ไม่มีความแตกต่างระหว่างพุทธะกับสัตว์โลกทั้งหลาย เพียงแต่ว่าสัตว์โลกทั้งหลายไปยึดมั่นต่อรูปธรรมต่างๆ เสีย และเพราะเหตุนี้ จึงได้แสวงหาพุทธภาวะจากภายนอก การแสวงหาของสัตว์เหล่านั้นนั่นเอง ทำให้เขาพลาดจากพุทธภาวะ...

...ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ คั้งเดิมของเรานั้นโดยความจริงอันสูงสุดแล้ว เป็นสิ่งที่ไม่มี ความหมายแห่งความเป็นตัวตนแม้แต่สักปรมาณูเดียว สิ่งนี้เป็นความว่าง เป็นสิ่งที่มิอยู่ในที่ ทุกแห่ง สงบเงียบและไม่มีอะไรเจือปน มันเป็นสานติสุขที่รุ่งเรืองและเร้นลับ ...ถึงแม้เธอได้

ก้าวไปจนถึงความเป็นพุทธะ โดยผ่านทางภูมิทั้ง 10 แห่งความก้าวหน้าของพระโพธิสัตว์ ที่
 ละชั้นๆ ไปตามลำดับจนกระทั่งวาระสุดท้าย และเธอได้รู้ถึงความรู้แจ้งในเว็บเดียวก็ตาม เธอ
 ก็จะได้แต่เพียงเห็นแจ้งซึ่งธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะอันนั้น ซึ่งที่แท้ก็ได้มีอยู่ในตัวเธอ
 เองแล้วตลอดเวลา...

...พวกเธอจงอย่าผูกพันตัวเองกับสิ่งใด นอกจากกับธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะซึ่งเป็นต้น
 กำเนิดของสิ่งทั้งปวง... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 3, 15, 28)

...ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย จิตเดิมแท้ (Essence of Mind) ของเราซึ่งเป็นเมล็ดพืชหรือเป็น
 แก่นของการตรัสรู้นั้น เป็นของบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ (Pure by nature) และต้องอาศัยจิตเดิม
 แท้นี้เท่านั้นมนุษย์เราจึงจะเข้าถึงความเป็นพุทธะได้ตรงๆ...

...ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย ปัญญาที่ทาสัตว์ให้ถึงการตรัสรู้นั้นมีอยู่ในตัวเราทุกๆ คนแล้ว
 แต่เป็นเพราะมีอวิชชาความมืดบอดที่ครอบงำใจเราไว้ เราจึงมองไม่เห็นมันด้วยตัวเอง จนเรา
 ต้องเสาะแสวงคำแนะนำจากผู้อื่น ที่เขาได้เห็นแจ้งแล้วก่อนหน้านี้ที่เรา จะรู้จักจิตเดิม
 แท้ของเราเอง ท่านทั้งหลายควรจะทราบเอาไว้ว่า ถ้าธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะยังถูก
 ห่อหุ้มเกี่ยวพันอยู่เพียงใดแล้ว มันไม่มีความแตกต่างอะไรกันระหว่างผู้ที่เห็นแจ้งกับผู้ที่มี
 บอด ข้อที่แตกต่างกันนั้นมันอยู่ที่คนหนึ่งได้ตรัสรู้แจ่มแจ้ง เพราะพุทธภาวะอันเกี่ยวกับผู้นั้น
 ถูกเพิกถอนเครื่องห่อหุ้มได้หมดจดแล้ว...

...ที่แท้ทุกสิ่งในสากลโลกนี้ก็คือตัวจิตเดิมแท้นั้นเองไม่ใช่อื่นไกล...จิตเดิมแท้นั้นเป็นของ
 บริสุทธิ์ เป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้อำนาจความต้องเป็นอยู่ หรือ ภายใต้ความคับสวญ อย่างอิสระ
 แท้จริง เป็นสิ่งที่มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวมันเอง อย่างสมบูรณ์แท้จริง เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือ
 ความเปลี่ยนแปลง อย่างนอกเหนือแท้จริง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏออกมาในโลกลอกมาจาก
 ตัวจิตเดิมแท้... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 1, 12, 21)

นิกายเซนถือว่า พระพุทธองค์กับสรรพสัตว์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะจิตธาตุของ
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายกับสรรพสัตว์ต่างก็มีจิตเดียวกัน ไม่เคยเกิด ไม่เคยดับ ไม่มีรูปลักษณะ อยู่พ้น
 ประมาณาการวัดทุกอย่าง พ้นชื่อเสียงเรียงนามและความเป็นคู่ และจิตดวงนี้ คือ พุทธะ สรรพสัตว์ซึ่งมี
 อวิชชาหลงยึดถือการเกิดดับอันเป็นปรากฏการณ์มายาของจิตเท่านั้นมาเป็นตัวตน จึงต้องเวียนว่ายตาย
 เกิดอยู่ไม่รู้สิ้น

นิกายนี้ถือว่า สัจภาวะนี้ย่อมอยู่เหนือการพูด การคิด มีหลักการทางปรัชญาว่า สรรพสิ่งใน
 โลกนี้ล้วนมีอมตจิตเป็นมูลการณะ สิ่งทั้งหลายเป็นปรากฏการณ์ของอมตภาวะนี้เท่านั้น อมตภาวะนี้

มีอยู่ทั่วไปในสรรพวิชาทั้งหลาย อมตะภาวะนี้แผ่คลุมทั่วทุกแห่งหน ไม่มีขีดจำกัด สรรพสิ่งจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือมีมูลภาวะอันเดียวกัน อมตะภาวะนี้ก็คือ จิตของเรานั้นเอง แก่นแท้ของจิตนั้นไม่เกิดไม่ดับ สิ่งที่เกิดดับเป็นเพียงมายาเท่านั้น ดังคณาจารย์นิกายเซนที่ญี่ปุ่นกล่าวว่า

มหิมาจริงหนอเจ้าจิต ฟ้าที่สูงไม่อาจประมาณถึงสุดได้แล้ว แต่จิตนั้นก็อยู่พ้นฟ้านั้นขึ้นไปอีก แผ่นดินที่หนาไม่อาจวัดได้ แต่จิตก็อยู่พ้นแผ่นดินนั้นลงไป แสงสว่างของดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ไม่อาจข้ามได้ แต่จิตก็อยู่พ้นแสงสว่างของดวงอาทิตย์ดวงจันทร์นั้นไปอีก โลกธาตุทั้งปวงอันมีปริมาณจุเม็ดทรายไม่มีที่สิ้นสุดแต่จิตก็อยู่นอกเหนือจักรวาลทั้งหลายนั้นไปอีก ... อาศัยตัวเรา สรรพสิ่งจึงอุบัติขึ้น มหิมาจริงนะ เจ้าจิตนี้ ข้าจำเป็นต้องให้นามบัญญัติเจ้าละว่า เอกปรมาตมัสจะ หรือ ปรมาตมัสลักษณะ หรือ เอกสัตยธรรมชาติ หรือ อนุตรสัมโพธิ หรือ สุรางคสมาธิ หรือ สัมมาธรรมจักรกฐกรร หรือ นิพพานจิต (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548: 135)

แนวคิดของท่านเว่ยหล่างเรื่องความหลุดพ้นนี้คล้ายคลึงกับแนวคิดเรื่องความหลุดพ้นในศาสนาพราหมณ์ เพราะนิกายโยคจาร อันเป็นที่มาของแนวคิดของท่านเว่ยหล่างนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับปรัชญาอุปนิษัตมาก อาตมันที่อยู่ในตัวมนุษย์นั้นศาสนาพราหมณ์เชื่อว่า เป็นส่วนหนึ่งของปรมาตมัน ปรมาตมันเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์และปราศจากทุกข์ เดิมทีอาตมันที่อยู่ในตัวเราก็มีสภาวะเช่นนี้ แต่ภายหลังมนุษย์ได้เลือกถ่วงกับสิ่งต่างๆ ในโลก อาตมันที่เคยบริสุทธิ์ก็ค่อยๆ หม่นมัวด้วยอำนาจกิเลสต่างๆ ที่มนุษย์เสาะหามาเพิ่มพูนขึ้นในตน เมื่อใดก็ตามที่เราสามารถสะสางสิ่งสกปรกเหล่านี้ ออกไปจากอาตมัน เมื่อนั้นเราจะเข้าถึงความรู้แจ้ง อาตมันที่บริสุทธิ์นั้นจะส่งผลให้ชีวิตเราสะอาดสว่าง สงบ และเมื่อสิ้นชีวิตลงอาตมันที่บริสุทธิ์นั้นก็จะละลายตัวเองเข้าร่วมเป็นหนึ่งกับปรมาตมันอีกครั้ง เมื่อเป็นส่วนหนึ่งของปรมาตมัน อาตมันนั้นย่อมได้เสวยสุขอันเป็นคุณสมบัติที่เป็นนิรันดร์ของปรมาตมัน การเข้าถึงปรมาตมันจึงได้แก่การเสวยสุขอันยังยวดยอยู่ตราบชั่วนิรันดร์นั่นเอง

พุทธภาวะในพระพุทธศาสนานิกายสังฆธรรมปฎนทริก

นิกายสังฆธรรมปฎนทริก หรือ นิกายเทียนไท่ เกิดขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือราว ค.ศ. 538-597 โดยคณาจารย์จีนชื่อ สู้ยบั่น สู้ยซื่อ และตี้เจีย ตามลำดับ โดยคณาจารย์ตี้เจียเป็นภิกษุที่ทรงเกียรติคุณโด่งดัง มีบริวารมาก และเป็นที่เคารพของพระเจ้าจักรพรรดิ คณาจารย์ตี้เจียได้จัดระยะกาลแห่งพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ออกเป็น 5 กาล คือ

ปฐมกาล เป็นช่วงที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ใหม่ๆ ทรงอยู่ในภาวะที่ยังเห็นความหลุดพ้นด้วยพระปัญญาญาณอันสูงสุด ทรงแสดงธรรมชั้นสูง คือ พุทธาวตัมมहाไพบูลยสูตร แก่พระโหราธิบดีและผู้มีอินทรีย์สูง เป็นเวลา 17 วัน แต่พวกสาวกภูมิฟงแล้วไม่อาจเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง เรียกยุคนี้ว่า ยุคอวดศก หรือ ฮั่วเจี่ยมซี่ (Time of Wreath)

ทุติยกาล เป็นช่วงที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมสำหรับฝ่ายสาวกยาน เช่นเรื่อง อริยสัจ 4 เป็นต้น เป็นเวลา 12 ปี เรียกยุคนี้ว่า ยุคอาคม (Agama) หรือ อาฮัมซี่ หรือ ยุคสาวกยาน เป็นยุคที่พระพุทธองค์ทรงกระตุ้นให้สาวกสนใจในหลักธรรมชั้นสูง เรียกว่าเป็นยุคแห่งการน้อมนำ (Time of Inducement)

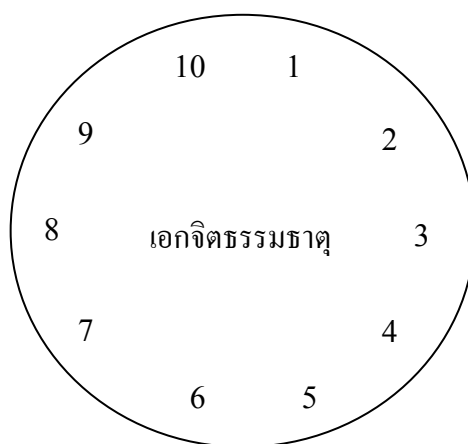
ตติยกาล เป็นช่วงที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระสูตรฝ่ายมหายาน เพื่อเลื่อนภูมิธรรมของสาวกให้สูงขึ้นจากสาวกยานขึ้นสู่โหราธิบดียาน หรือ อุดมการณ์ของการเป็นพระโหราธิบดี โดยพระสูตรที่แสดงในยุคนี้มีหลายสูตร เช่น วิมลเกียรตินิเทศสูตร ตถาคคครรภสูตร ไพบูลยสูตร เป็นต้น เป็นเวลานาน 8 ปี เรียกยุคนี้ว่า ยุคไพบูลยะ เป็นยุคของการพัฒนา (Time of Development)

จตุตถกาล เป็นยุคที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปรัชญาปารมิตาสูตрянลิกซึ่งซึ่งมีสาระสำคัญอยู่ที่การมองทุกอย่างเป็นศูนย์ตา (ความว่าง) เพื่อทำลายความหลงผิดและยึดถือที่ยังเหลืออยู่ของเหล่าพระสาวกที่ได้หันมาปฏิบัติตามคตินมหายาน เป็นระยะเวลานานถึง 22 ปี เรียกว่ายุคปรัชญาปารมิตา หรือ ยุคปัวเยี่ยมซี่ เป็นยุคของปัญญา (Time of Wisdom)

ปัจฉิมกาล พระพุทธองค์ได้แสดงหลักธรรมอันลิกซึ่งที่สุดว่า แท้จริงแล้วสรรพสัตว์ต่างมีพุทธภาวะอันเป็นอมตะอยู่ด้วยกันทุกคน แต่ภาวะอันนี้ถูกอวิชชากำบังเสีย และที่พระองค์แสดงให้เห็นว่า การจาริกเทศนาสั่งสอนอยู่นั้น ก็เพียงเพื่อจะนำให้สรรพสัตว์เข้าถึงความรู้แจ้ง อันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธรูปทั้งปวง และทรงรวบรวมคำสอนทั้งหมดในอดีต เช่นเรื่อง ยาน 3 ก็ทรงรวบรวมเป็นเอกยานอันเดียวเท่านั้นที่เป็นจริง พระสูตรสำคัญในยุคนี้ที่ทรงแสดงก็คือ สัทธรรมปุณฑริกสูตร และมหาปริณิรวาณสูตร เป็นต้น เป็นระยะเวลา 7 ปี เรียกยุคนี้ว่า ยุคสัทธรรมปุณฑริก และมหาปริณิรวาณะ หรือ ฮวบฮัวเนียบฟัวงซี่ เป็นยุคของการเปิดเผยและพบปะ (Time of Opening and Meeting)

นิกายนี้มีแนวคิดเกี่ยวกับภาวะของจิตที่แตกต่างไปจากนิกายอื่นๆ ก่อนข้างมาก แม่วนิกายนี้จะได้รับอิทธิพลมาจากนิกายมหายานิกของท่านนาคารุณ แต่การอธิบายถึงหลักพุทธภาวะและมูลการณ์

ของสรรพสิ่งไม่ตรงกับหลักขุนยาของมารยมิก โดยนิกายนี้ได้ตั้งทฤษฎีชื่อ ตรีสัตย์อันสมบูรณ์ กลมกลืนร่วมกัน หรือ ซาถี้ยั้ง ขึ้น เพื่ออธิบายถึงพุทธภาวะและสรรพสิ่งมีใจความสำคัญว่า สรรพสิ่งทั้งหลายย่อมสมบูรณ์อยู่ด้วยตรีสัตย์ กล่าวคือ ศูนย์ตัตย์ สมมติตัตย์ และมีขมตัตย์ และสรรพสิ่งที่เป็นตรีสัตย์ทั้ง 3 นี้ด้วย กล่าวคือ มุทธาตุนั้นแท้จริงของสรรพสัตว์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เรียกว่า เอกจิตธรรมธาตุ (เจกซิมฮวบก่าย) ในเอกจิตธรรมธาตุนี้ แม้จะมีความเป็นหนึ่งเดียวแต่ประกอบไปด้วยภูมิทั้ง 10 หรือ ธาตุทั้ง 10 ได้แก่ 1. นรภูมิ 2. เปตภูมิ 3. ตีรจณานิภูมิ 4. อสุรภูมิ 5. มนุษยภูมิ 6. เทวภูมิ 7. สวากภูมิ 8. ปัจเจกภูมิ 9. โพธิสัตว์ภูมิ และ 10. พุทธภูมิ ดังภาพ

ภาพที่ 7 เอกจิตธรรมธาตุ

ที่มา: เสถียร โพธิ์นันทะ (2548: 108)

เอกจิตธรรมธาตุนี้มีลักษณะที่ไม่ปรากฏเบื้องต้น เป็นอนันตะ แผ่ซ่านอยู่ทั่วไปไม่มีขอบเขตว่าโดยสภาวะแล้วก็ทรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส ไม่เกิดไม่ดับ (แต่ที่ หรือการณสภาวะ คือ มัชฌมตัตย์) ว่าโดยประมาณแล้วก็ครอบงำทั่วไปไม่รู้จักสิ้นสุด (แต่เหลือข หรือประมาณสภาวะ คือ ศูนย์ตัตย์) ว่าโดยความสมบูรณ์แล้วก็สมบูรณ์ด้วยภูมิธาตุทั้ง 10 ภูมิ (แต่คู่ หรือ ปุณณสภาวะ คือ สมมติตัตย์)

สภาวะทั้ง 3 นี้เรียกว่า ตรีสัตย์ มีลักษณะเป็นเอกภาวะ กล่าวคือ ในศูนย์ตัตย์ก็มีทั้งมัชฌมตัตย์ และสมมติตัตย์ ในมัชฌมตัตย์ก็มีทั้งสมมติตัตย์และศูนย์ตัตย์ ส่วนในสมมติตัตย์ก็มีทั้งศูนย์ตัตย์และมัชฌมตัตย์ โดยศูนย์ตัตย์ใช้สำหรับทำลายความยึดถืออุปาทาน สมมติตัตย์ก็คือสังขารธรรมทั้งปวง ทั้งสองตัตย์นี้โดยแท้จริงเป็นสิ่งเดียวกันเพราะอยู่ในเอกจิตธรรมธาตุด้วยกัน ข้อนี้จัดเป็นมัชฌมตัตย์ ดังนั้นนิกายเถียนไท้จึงประกาศปรัชญาว่า พระพุทธะทั้งหลายสถิตอยู่ในใจของปวงสัตว์ ฝ่ายปวงสัตว์

เล่าที่สถิตอยู่ในหทัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้แจ้งพุทธภาวะที่สถิตอยู่ในใจของปวงสัตว์ ฝ่ายปวงสัตว์เล่าก็หลงมิรู้แจ้งต่อสัตว์ภาวะที่สถิตอยู่ในหทัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จิตภาวะอันสุกใสนี้ ไหนเลยจักเป็นความโง่ ดังนั้น การณะสภาวะอันมีอยู่ในสรรพสัตว์ก็คือ ธรรมกายที่ปวงพระพุทธเจ้าทั้งหลายบรรลุถึง และประมาณสภาวะก็คือ สัมโภคกาย ปุณณสภาวะ คือ นิรมาณกาย กล่าวโดยสรุปก็คือ ปุณณกับพระพุทธเจ้าไม่มีอะไรที่แตกต่างกัน เพราะต่างก็เป็นเอกภาวะด้วยกันทั้งสิ้น

นอกจากนี้ในกายเขียนไว้ยังได้แสดงคุณสมบัติของเอกจิตธรรมธาตุเพิ่มเติมอีกว่า ในเอกจิตธรรมชาตุนั้นประกอบ 10 ภูมิ และแต่ละภูมียังประกอบอยู่ด้วย 9 ภูมิที่เหลือ กล่าวคือ ในพุทธภูมินั้นก็ยังมีนรกภูมิ เปตภูมิ ติรัจฉานภูมิ อสุรภูมิ มนุษย์ภูมิ เทวภูมิ สวากภูมิ ปิงเจกภูมิ โพธิสัตว์ภูมิ อยู่ด้วย แม้พระพุทธเจ้าเองก็ไม่ได้ละอกุศลภาวะเพราะยังมีภูมิทั้ง 9 ซึ่งสงบนิ่งอยู่ในจิตของพระองค์ด้วย (แนวคิดนี้ถูกวิจารณ์ว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ และขัดแย้งกับมหายานนิกายอื่นซึ่งยอมรับว่าพุทธภาวะเป็นอมตะหมดจากกิเลสอาสวะอยู่แล้ว เราเพียงปิดฝุ่นกิเลสออกจากตัวเองก็คือ พุทธะ แต่นิกายเขียนให้สอนว่า เมื่ออกุศลภาวะก็ยังเหลืออยู่ในพุทธภาวะนี้) และนิกายนี้ยังมีหลักคำสอนว่า แม้แต่ก่อนหินตัน ไม้อันเป็นอนุปาทินนกลังขารก็มีพุทธภาวะ ดังภาษิตในมหาปริณิรวาณสูตรว่า “ผู้มีจิตทั้งหมดจักต้องบรรลุพุทธภูมิทั้งสิ้น แม้กำแพง อิฐ หิน อันเป็นอนุปาทินนกลังขาร เมื่อเหตุปัจจัยมาถึงแล้ว ก็จักบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิ” (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548: 116)

พุทธภาวะในพระพุทธศาสนานิกายอวตัสกะ

นิกายนี้มีรากฐานมาจากพุทธชาดสกุสูตร หรือเรียกย่อๆ ว่า อวตัสกุสูตร ซึ่งฝ่ายมหายานเชื่อว่าเป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ปวงพระโพธิสัตว์ชั้นสูง เช่น พระมัญจุศรี พระสมันตภัทร เป็นต้น เมื่อตอนหลังจากตรัสรู้ใหม่ๆ นิกายนี้มีหลักคำสอนเรื่องพุทธภาวะเหมือนกับนิกายมหายาน ฝ่ายจิตตอมตวาทีอื่นๆ กล่าวคือ สรรพสัตว์มีพุทธภาวะเป็นเอกภาพ เรียกว่า เอกสัตยธรรมธาตุ หรือ เอกจิตธรรมธาตุ ในอวตัสกุสูตรมีพุทธพจน์อยู่ตอนหนึ่งเป็นพุทธอุทานว่า

...นำอสังขรย์หนอ ๆ ที่สรรพสัตว์ทั้งหลาย เหตุไฉนจึงมีบริบูรณ์ด้วยญาณปัญญาของพระตถาคตอยู่แล้ว แต่ด้วยความโง่หลงของตนจึงมิรู้เห็น เราจักแสดงธรรมคือ อริยมรรค ยังสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากความหลงผิดอุปาทาน เพื่อให้สรรพสัตว์เห็นแจ้งถึงญาณปัญญาอันไพบูลย์ของพระตถาคตในตัวของตนเองซึ่งมีภาวะไม่ต่างจากภาวะของพระพุทธเลย...” (วิเวกภัทร มณีปัทมเกตุ, 2548: 210)

นิกายอวตัสกะ หรือ ฮัวจิยม มีหลักคำสอนที่แตกต่างจากนิกายเทียนไท่ หรือสัทธรรม
 ปุณฺทริกตรงที่นิกายเทียนไท่สอนว่า ภูมิทั้ง 10 มีอยู่ในเอกจิตธรรมธาตุ แต่นิกายอวตัสกะ สอนว่า
 เอกจิตธรรมธาตุนี้เป็นแหล่งปรากฏขึ้นของปรากฏการณ์ทั้งหลาย ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ดังนั้นนิกายนี้
 จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นิกายแห่งความบังคาลก่อเกิดจากการณะ หรือ แส่จีจิง นิกายนี้ไม่สอนว่า
 อนุปาทินนกงสังขารก็จะบรรลุพุทธภูมิเหมือนนิกายสัทธรรมปุณฺทริก แต่สอนว่า สิ่งทั้งปวงย่อมมีมูล
 ฐานมาจากเอกจิตธรรมธาตุนี้ทั้งสิ้น และเอกจิตธรรมธาตุนี้ก็เป็นสิ่งทั้งปวง ๆ ก็เป็นเพียงปรากฏ-
 การณ์ของเอกจิตธรรมธาตุนี้เท่านั้น ในเอกจิตธรรมธาตุประกอบด้วยจตุรธรรม คือ 1. ปรากฏการณ์
 ต่างๆ 2. ตัวเอกสัจธรรมธาตุ 3. ปรากฏการณ์กับเอกจิตธรรมธาตุจะแยกออกจากกันไม่ได้ 4.
 ปรากฏการณ์ของสิ่งทั้งปวงล้วนเป็นเอกภาวะ

พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาแบบตันตระ

คำว่า พุทธตันตระ หมายถึง ระบบทางปรัชญาพุทธศาสนาในยุคใหม่ ซึ่งมีแนวความคิดมา
 จากมหายาน สายโยคาจารโดยตรง ในยุคนี้เป็นยุคที่อิทธิพลของพวกพราหมณ์ หรือ พวกฮินดูได้เข้า
 มามีบทบาทในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจนที่สุด อันเดียวในยุคกลางเป็นยุคที่ค่อนข้าง
 สับสนกันระหว่างพุทธกับพราหมณ์อย่างมาก (Wader, A.K, 1970: 482 อ้างใน บุญย นิลเกษ, 2526:
 125)

สำหรับแนวคิดเรื่องพุทธภาวะ ปรากฏอย่างชัดเจนในปรัชญาสหะษยาน ซึ่งเป็นพุทธตันตระ
 สายหนึ่งซึ่งยึดหลักปรัชญาที่ว่า สังสารวัฏและนิพพานนั้น มีอยู่ในดวงจิตเดียวกันอยู่ก่อนแล้ว หรือ
 เกิดมาพร้อมกันกับดวงจิตอยู่แล้วนั่นเอง ทั้งสองอย่างมิใช่สิ่งเดียวกันหรือมิใช่สิ่งที่แตกต่างกัน สภาวะ
 เช่นนี้มีใช่สิ่งที่มีอยู่หรือไม่มีอยู่ มันเป็นภาวะที่ปรากฏอยู่เช่นนั้น จิตของเราเองเป็นตัวการที่มองเห็นว่า
 สิ่งทั้งหลายแตกต่างกันไปเอง สิ่งที่ปรากฏกับไม่ปรากฏนั้นเป็นเช่นเดียวกัน สรรพสิ่งทั้งหลายมีธาตุ
 แท้เป็นพุทธภาวะเช่นเดียวกันหมด

ในนิกายมนตรยาน กล่าวว่า พระไวโรจนะเป็นมูลธาตุของสากลจักรวาลและสิ่งทั้งปวง อรรถ
 กถาแห่งไวโรจนสูตรกล่าวว่า ลักษณะแท้จริงแห่งรูปกายและนามกายของปวงสัตว์ แต่เบื้องมีกาลอัน
 ไม่ปรากฏ ก็เป็นปรัชญาภาวะอันเสมอด้วยพระองค์ไวโรจนะ อธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายมีภาวะธาตุเป็น
 อันเดียวกับพระไวโรจนะ ปราศจากความมัวหมองแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ไม่ใช่ว่ากิเลสจะสิ้นอาแล้ว
 ภายหลัง จึงบรรลุถึงพระนิรวาณ คือ ทุกคนเป็นพุทธะกันอยู่แล้วในตนเอง แต่ถูกอวิชชากำบังอยู่ พุทธ
 ภาวนานั้นจึงยังแสดงออกมาไม่ได้นั่นเอง อรรถกถากล่าวว่า “ถ้าเห็นแจ้งในภาวะอันไม่เกิดนี้ คือ การ

เห็นแจ้งในจิตของตนอย่างแท้จริง ผู้รู้ภาวะจิตของตน คือ สรรเพชดาญาณ รู้ชัดว่า จิตของตนแต่ไหนแต่ไรมาก็ไม่มีการเกิดดับ รู้ชัดเช่นนี้แล้วก็จักบรรลุปุทธภูมิ” (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548: 187)

การเพ่งให้รู้ชัดในจิตภาวะอันไม่เกิดนี้ ต้องรู้แจ้งในอธาตุ อธาตุเป็นเหตุแห่งพระไวโรจนะ และเป็นมูลศัพท์เสียงทั้งหลาย ผู้ใดเห็นว่า มีความแตกต่างกันในสรรพสิ่ง ผู้นั้นยังเข้าไม่ถึงความจริง ปรากฏการณ์ที่ดี ลักษณะการที่ดี และมูลการณ์ที่ดี ทั้ง 3 นี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และอาศัยอยู่เนื่องกันโดยปริมาตร พระกายของพระไวโรจนะ ประกอบด้วยมหาภูตทั้ง 6 นี้ เพราะฉะนั้นสิ่งทั้งปวงจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระไวโรจนะ มหาภูตทั้ง 5 ข้างต้น จัดเข้าเป็นฝ่ายรูปธรรม ส่วนวิญญานธาตุ จัดเข้าเป็นนามธรรม ซึ่งแผ่ผ่านแทรกซึมไปทั่วรูปธรรม ทั้ง 2 มีมูลการณะจากแหล่งอันเดียวกัน

1. ทวิมณฑล

พระไวโรจนะพุทธะทรงแสดงคุณลักษณะของพระองค์ออกมาด้วยมณฑลทั้ง 2 คือ วัชรธาตุมณฑล และ ธรรมธาตุมณฑล ซึ่งวัชรธาตุมณฑลแสดงถึงปัญญาคุณของพระตถาคต ซึ่งมีอยู่ในสรรพสัตว์ ส่วนธรรมธาตุมณฑลแสดงถึงภาวะอันแท้จริง และคุณลักษณะของพระตถาคตซึ่งมีอยู่ในสรรพสัตว์หากยังมิได้แสดงปรากฏ เหมือนบุตรที่ยังอยู่ในครรภ์ของมารดา

วัชรธาตุมณฑล ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ในทางปัญญาอันคมกล้าแข็งแกร่งดุจเพชร ดัดเสียซึ่งอวิชชากิเลส ไม่มีความหวั่นไหว เพราะต้นหอกุศลธรรมนั้น เมื่อถอดออกมาเป็นบุคลาธิษฐานคือ เป็นภาพแบ่งออกได้เป็น 9 มณฑลด้วยกันดังภาพ

5 จตุรมุทรมณฑล	6 เอกมุทรมณฑล	7 พุทธคติมณฑล
4 ปฐามณฑล	1 กรรมมณฑล	8 ตรีโลกวิชัย มณฑล
3 สุขุมมณฑล	2 สมยมณฑล	9 ตรีโลกวิชัย สมยมณฑล

ภาพที่ 8 วัชรธาดุมณฑล

ที่มา: เสถียร โพธิ์นันทะ (2548: 191)

ภาพที่ 9 มณฑลา หรือ มณฑล ในพระพุทธศาสนาแบบธิเบต

ที่มา: ริโวเซ่ ธรรมสถาน (2551)

ในแต่ละมณฑลมีการอธิบายอย่างพิสดารมากจะขอยกตัวอย่างในตรีโลกวิชัยมณฑล โดยสังเขปดังนี้ ในตรีโลกวิชัยมณฑลนั้น พระไวโรจนะได้แบ่งภาคออกมาในปางคู่เพื่อปราบมาร เรียกว่า ตรีโลกวิชัยวิทยาราช วาครูปเป็นอย่างน่ากลัว มีเขี้ยวงอกออกมาจากโหน่ง มีประกายเพลิง ลุกรอบองค์ พระบาทเหยียบพระอิศวรข้างหนึ่ง เหยียบพระอุมาแม่เหล็กของพระอิศวรอีกข้างหนึ่ง มีหลายกร ถืออาวุธต่างๆ อธิบายว่า พระพุทธเจ้ายอมมีกรุณาที่จะโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์เสมอ แต่หากมีวิธีอยู่ 2 วิธี คือ วิธีที่ 1 อนุโลมตามอัธยาศัยของสัตว์ และอธิบายชี้ให้เห็นบาปบุญคุณโทษ วิธีที่ 2 ต้องใช้พระเดชอำนาจบังคับ เช่น ปราบพวกมาร เป็นต้น ดังภาพ

ภาพที่ 10 พระไวโรจนะพุทธเจ้าปางปราบมาร

ที่มา: Tibeta Arts Gallery (2009)

ส่วนครรภธาตุมณฑล เป็นสัญลักษณ์แห่งการเก็บไว้ซึ่งโพธิจิต หรือ พุทธภาวะอันสมบูรณ์ ด้วยคุณลักษณะ ไม่มีประมาณของสรรพสัตว์ อุปมาดั่งเด็กซึ่งยังอยู่ในครรภ์ของมาดา อีกนัยหนึ่ง ได้แก่สัตวภาวะอันอยู่ในไวโรจนะพุทธะ หรือ ไวโรจนะพุทธะอันอยู่ในสัตวภาวนั้นเอง เขียนเป็นภาพพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ ทวยเทพ ได้ 414 องค์ แบ่งออกเป็น 12 ปราสาท ข้างซ้ายขวาแบ่งออกเป็น 3 ชั้น ส่วนเหนือกับล่างแบ่งออกเป็น 4 ชั้น ตรงใจกลางปราสาทเขียนเป็นรูปดอกบัวบาน ขยาย มีพระไวโรจนะเป็นศูนย์กลาง ดังตัวอย่างภาพ

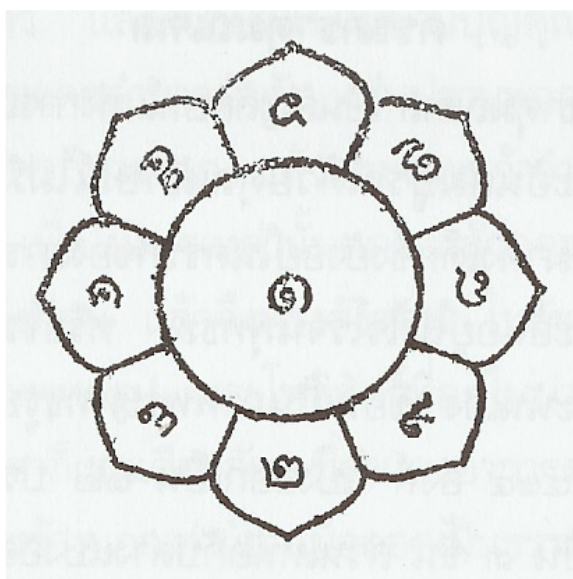
ภาพที่ 11 ธรรมชาตุมณฑล

ที่มา: ศูนย์กลางข้อมูลพุทธศาสนาหายาน (2552)

ธรรมชาตุมณฑลนี้เปรียบเทียบกับวิมลจิตของสรรพสัตว์ มีกลีบบัว 8 กลีบ ทุกๆ กลีบมีพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์สถิต คือ

1. พระรัตนวัชพุทธะ เทียบด้วย อาลยวิญญาน
2. พระมุกตปุชปราชพุทธะ เทียบด้วย มโนธาตุ
3. พระอมิตาพุทธะ เทียบด้วย มโนวิญญาน
4. พระทนต์ทุกิเมฆนิโรชพุทธะ เทียบด้วย ปัญจวิญญาน

อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้ง 5 พระองค์ เทียบด้วยผลคุณของสรรพสัตว์ ส่วนพระโพธิสัตว์อีก 3 พระองค์ เทียบด้วยเหตุคุณของสรรพสัตว์ ส่วนรูปพระอื่นในปราสาทที่ล้อมรอบนั้น เปรียบด้วยเจตสิกธรรม คือ เป็นส่วนหนึ่งที่เกิดด้วยพระไวโรจนะพุทธะทั้งสิ้น ดังภาพ

ภาพที่ 12 ครรรกษาคมณฑล

ที่มา: เสถียร โพธิ์นันทะ (2548: 194)

ความหมายของแต่ละหมายเลข คือ

1. พระไวโรจนะพุทธะ
2. พระอมิตากพุทธะ
3. พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์
4. พระทนต์ทุกิเมฆนิรโฆษพุทธะ
5. พระเมตไตรยโพธิสัตว์
6. พระรัตนวัชพุทธะ
7. พระสมันตภัทรโพธิสัตว์
8. พระมุกตปุชปราชชาพุทธะ
9. พระมัญชุศรีโพธิสัตว์

มหาภูตทั้ง 6 สงเคราะห์ลงในทวิมณฑลได้ดังนี้ ปฐวี อาโป เตโช วาโย อากาศ สงเคราะห์เข้าในครรรกษาคมณฑล วิญญานธาตุ สงเคราะห์เข้าในวัชรคามณฑล

2. การบรรลุเป็นพุทธะด้วยกายเนื้อ

นิกายมนตรยานนี้ถือว่า ทุกคนสามารถบรรลุโพธิญาณได้ด้วยรูปกายและนามกาย (จิต) ในปัจจุบันชาตินี้ ภพนี้ และบัดนี้ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลว่า มหาภูตของพระไวโรจนะพุทธเจ้ากับมหาภูตของเรา ต่างก็มีภาวะอันเดียวกัน แต่การกระทำทางไตรทวารของพระพุทธเจ้ากับปุถุชน ได้แบ่งแยกให้แตกต่างกัน ดังนั้นปุถุชนจึงต้องทำไตรทวารของตนให้กลมกลืนกับไตรทวารของปวงพระพุทธเจ้า วิธีกระทำเรียกว่า รหัสลับแห่งไตรทวาร ได้แก่

กายรหัส ความลึกลับแห่งกายทวาร คือ ทำมูทราต่างๆ (ลักษณะทางกาย เช่น ลักษณะพระหัตถ์ของพระพุทธเจ้า) ให้เหมือนกับมูทราของพระพุทธเจ้าปางใดปางหนึ่ง หรือ องค์ใดองค์หนึ่งที่เรากำลังบูชา

วจีรหัส ความลึกลับแห่งวจีทวาร ได้แก่การสาธยายรายธารณี (มนต์) ประจำองค์พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

มโนรหัส ความลึกลับแห่งมโนทวาร ได้แก่ การเพ่งพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ โดยเพ่งว่า ตัวเรากับพระพุทธรองค์ไม่มีความแตกต่างกัน และในที่สุดตัวเราก็คงสูญหายเข้าไปในพระพุทธรองค์ หรือ พระพุทธรองค์สูญหายเข้าไปในตัวเรา ตัวเราสัมผัสกับพระพุทธรองค์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

เมื่อบำเพ็ญโยคกรรมได้แน่วแน่เช่นนี้ ตัวของเราทั้งกายทั้งใจก็จะเป็นเหมือนกับพระที่เราเพ่งระลึกถึง เพราะทำไตรทวารของเราเป็นอย่างเดียวกับไตรทวารของพระ สมมติว่า เราทำไตรทวารอย่างเดียวกับไตรทวารของพระศรีอารย์ เมื่อบรรลุผล มนุษย์ เทพยดา ยักษ์ นาค คนธรรพ์ ฯลฯ จะเห็นตัวของเราเป็นพระศรีอารย์ไปเลยทีเดียว การบรรลุเป็นพระพุทธรด้วยวิธีนี้ เรียกว่า อธิษฐานสิทธิพุทธะ ซึ่งเป็นจุดเฉพาะของลัทธินี้ ส่วนการบรรลุเป็นพุทธะอย่างอื่น เช่น การทำลายอวิชชาหมดสิ้น หรือว่ามีพุทธภาวะอยู่ในสรรพสัตว์ซึ่งนิกายนี้ก็สั่งสอนนั้น ไม่แตกต่างจากมหายานนิกายอื่นๆ ในฝ่ายภูตตถตา วาทิน

บทที่ 5

สรุป วิเคราะห์และการประยุกต์ใช้

พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากข้อมูลพุทธภาวะในฐานะพระคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทตามที่แสดงมาสามารถสรุปผลได้ดังนี้

1. พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งที่มีความปรารถนารยิ่งใหญ่ อยากช่วยเหลือตนและสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

2. พุทธภาวะ หรือ ภาวะความเป็นพระพุทธเจ้าสำเร็จขึ้นจากการสร้างสมบ่มบารมีมาอย่างถูกต้องและครบตามกำหนดเวลา คือ

2.1 ธรรมที่บำเพ็ญเพื่อบรรลุถึงพุทธภาวะ คือ บารมี 10 ประการ

2.2 บารมี 10 ประการ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา

2.3 บารมีทั้ง 10 ประการ ต้องบำเพ็ญอย่างยิ่งยวดถึง 3 ระดับ คือ ระดับบารมีสามัญ ระดับอุบารมี และระดับปรมัตตบารมี

2.4 บารมี 10 ประการ จำเป็นต้องบำเพ็ญให้ครบตามกำหนดระยะเวลาของการเป็นพระพุทธเจ้าแต่ละประเภท คือ

2.4.1 พระพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ ใช้เวลา 20 อสงไขย กับ แสนกัป

2.4.2 พระพุทธเจ้าประเภทสัทธาธิกะ ใช้เวลา 40 อสงไขย กับ แสนกัป

2.4.3 พระพุทธเจ้าประเภทวิริยาธิกะ ใช้เวลา 80 อสงไขย กับ แสนกัป

3. พระพุทธเจ้ามีคุณลักษณะทางพระกายที่แตกต่างจากบุคคลทั่วไป คือ

3.1 ทรงมีกำลังพระกายมากเท่ากับกำลังของช้างธรรมดาพันธุ์โกฏิเชือก หรือ กำลังบุรุษ 10 พันโกฏิคน หรือ 100,000 ล้านคน

3.2 ทรงมีลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ และอนุพยัญชนะ 80 ประการ

4. พระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณลักษณะทางจิต คือ ความบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส และทรงถึงพร้อมด้วยกำลังทางจิต หรือ กำลังพระญาณ จำนวนมาก สามารถสรุปได้เป็นหมวดต่างๆ ได้ดังนี้

4.1 ทศพลญาณ 10 4.2 มรรคญาณ-ผลญาณ 8 4.3 อสາธารณญาณ 6 4.4 ปฏิสัมภิทาญาณ 4 4.5 เวสาร์ชชญาณ 4 4.6 ญาณกำหนดกำเนิด 4 4.7 ญาณกำหนดคติ 5 4.8 ญาณ 73 4.9 วิชชา 3 4.10 วิชชา 8 4.11 อภิญญา 6 4.12 จักขุ 5 4.13 พุทธคุณ 9

5. พระกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสามารถเจ็บป่วยได้เหมือนมนุษย์ปุถุชนทั่วไป

6. พระจิตของพระพุทธรูปกับของพระสาวกอรหันต์ไม่แตกต่างกันโดยความบริสุทธิ์ แต่พระพุทธรูปแตกต่างจากพระสาวกที่ความสามารถด้านกำลังพระกายและกำลังพระญาณ

7. พระพุทธเจ้าทรงแสดงกำลังพระญาณเพื่อการสั่งสอน หรือ แสดงธรรมแก่มหาชนผ่านทางพุทธปาฏิหาริย์ 3 คือ

7.1 อิทธิปาฏิหาริย์ ฤทธิ์เป็นอศจรรย์

7.2 อาเทศนาปาฏิหาริย์ ดลใจเป็นอศจรรย์

7.3 อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำสอนเป็นอศจรรย์

พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาหายาน

จากข้อมูลที่แสดงมาทั้งหมด พุทธภาวะในฐานะคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าในทัศนะพระพุทธศาสนาหายานสามารถสรุปได้ดังนี้

1. พระอาทิพุทธเจ้าเป็นพระพุทธรูปองค์แรกและเป็นที่มาของพระพุทธรูปทุกพระองค์ มีลักษณะกำเนิดแบบไม่มีต้นมีปลายคล้ายมหาเทพในศาสนาฮินดู มีความเป็นนิรันดร์
2. พระธยานิพุทธเจ้าเกิดจากอำนาจของพระอาทิพุทธเจ้าในลักษณะของการแบ่งภาค หรือ อวตาร และมีภาวะเป็นทิพย์ สถิตอยู่ในสวรรค์ที่เรียกว่า พุทธเกษตร
3. พระพุทธรูปประเภทที่เป็นมนุษย์ก็ทรงแบ่งภาค หรือ อวตารจากพระธยานิพุทธเจ้าอีกทอดหนึ่ง และมหายานมีคิดว่า พระพุทธรูปมีกาย 3 ตามหลักตรีกาย คือ
 - 3.1 นิรมาณกาย กายเนื้อ
 - 3.2 สัมโภคกาย กายทิพย์
 - 3.3 ธรรมกาย กายธรรม
4. พระโพธิสัตว์ในยุคต้นเกิดจากอำนาจของพระธยานิพุทธเจ้าในลักษณะการแบ่งภาค หรืออวตาร มีหน้าที่ช่วยเหลือพระพุทธรูปโปรดสัตว์
5. พระโพธิสัตว์ที่เป็นมนุษย์ต้องบำเพ็ญบารมีเบื้องต้น 6 ประการ หรือ บารมี 10 ประการ อปัมมัญญา 4 ,มหาปณิธาน 4 ดังนี้ 1. ทานบารมี 2. ศีลบารมี 3. ขันติบารมี 4. วิริยะบารมี 5. ฌยานบารมี 6. ปัญญาบารมี และในคัมภีร์ทศภูมิสูตรได้เพิ่มหลักบารมีขึ้นอีก 4 ประการ เพื่อให้จำนวนครบพอดีกับภูมิธรรม 10 ประการดังนี้ 7. อุपाเยบารมี 8. ปณิธานบารมี 9. พลบารมี 10. ญาณบารมี อปัมมัญญาภาวนา 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา และมหาปณิธาน 4 ประการ คือ 1. เราจักโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หมดสิ้น 2. เราจะทำลายกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น 3. เราจะต้องศึกษาธรรมทั้งหลายให้เจนจบ 4. เราจะต้องบรรลุพุทธภูมิให้จงได้
6. พระโพธิสัตว์มีภูมิธรรมพระโพธิสัตว์ 4 ระดับ คือ 1. ระดับปกติ 2. ระดับตั้งปณิธาน 3. ระดับการปฏิบัติ 4. ระดับบรรลุผล
7. ระดับขั้นแห่งภูมิธรรมพระโพธิสัตว์มี 10 ประการ คือ 1. ประมุทิตา 2. วิมลา 3. ประภากระวี 4. อจิสมตี 5. สุทุรชยะ 6. อภิมุขี 7. ทูรังคมา 8. อจลา 9. สาธุมี 10. ธรรมเมฆ

8. พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ในนิคายมหายานมีลักษณะทั้งที่เป็นทิพยภาวะและที่เป็นมนุษย์ โดยพระธยานิพุทธเจ้า และพระธยานิโพธิสัตว์เป็นทิพยภาวะและไม่ต้องบำเพ็ญบารมี ส่วนพระพุทธเจ้าที่เป็นมนุษย์และมนุษย์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิต้องบำเพ็ญบารมีตามลำดับขั้น

9. พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ในนิคายมหายานโดยเฉพาะอย่างยิ่งในธิเบตมีลักษณะพิเศษ คือ มีนางตารา คอยช่วยเหลือ และต่อมานางตาราได้รับการสถาปนาเป็นพระโพธิสัตว์

10. แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ได้รับการพัฒนาไปอย่างคล้ายคลึงกันกับแนวคิดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะเรื่องการอวตาร และศักติ และมีลักษณะเป็นเทวนิยมมากขึ้น

11. แม้ลักษณะแนวคิดจะคล้ายเทวนิยมแต่ก็มุ่งสอนให้ทุกคนบรรลุพระพุทธานุภาพ ถึงพระนิพพานเหมือนกับเถรวาท

พุทธภาวะในนิกายเซ็น

จากที่แสดงมาทั้งหมดนี้จะพบว่า พุทธภาวะในนิกายเซ็นนี้มีความเหมือนกันกับแนวคิดเรื่องพุทธภาวะในนิกายโยคจาร ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า

1. จิตเดิมแท้นี้คือ พุทธภาวะ หรือ ตถาคตครรภ์
2. จิตเดิมแท้นี้เป็นของบริสุทธิ์ เป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้อำนาจความต้องเป็นอยู่ หรือ ภายใต้ความดับสูญอย่างอิสระแท้จริง เป็นสิ่งที่มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวมันเอง เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือความเปลี่ยนแปลง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏออกมานี้ไหลออกมาจากตัวจิตเดิมแท้
3. จิตเดิมแท้นี้เป็นที่มาของสรรพสิ่ง
4. จิตเดิมแท้นี้เป็นธรรมชาติแห่งพุทธะที่มีอยู่ในคนทุกคน

5. การเข้าถึงจิตเดิมแท้จะต้องเข้าถึงโดยการตระหนักรู้ว่า จิตเดิมแท้เป็นธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์แล้วกำจัดกิเลสอาสวะออกไปจากจิต ซึ่งเรื่องจิตเดิมแท้หรือพุทธภูวณะนี้ยังมีปรากฏอยู่ในหลักคำสอนของนิกายสังฆธรรมปุณทริก นิกายอวตังสกะ ในรูปแบบที่เรียกว่า เอกจิตธรรมธาตุ

พุทธภูวณะในพุทธศาสนาแบบตันตระ

จากข้อมูลที่แสดงมาทั้งหมดในส่วนพระพุทธรูปแบบตันตระนี้จะพบว่า ในสายปรัชญาสหะญาณมีแนวคิดที่เหมือนกับสำนักอื่นๆ ที่ผ่านมา คือ โยคจาร และ เซ็น กล่าวคือ สังสารวัฏและนิพพานนั้น มีอยู่ในดวงจิตเดียวกัน สรรพสิ่งทั้งหลายมีธาตุแท้เป็นพุทธภูวณะเช่นเดียวกันหมด

ส่วนในนิกายมนตรยานมีหลักคำสอนเรื่องพุทธภูวณะนี้เช่นกัน แต่มีลักษณะที่ประกอบด้วยพิธีกรรม และสัญลักษณ์เป็นจำนวนมาก แต่โดยสรุปแล้วหลักคำสอนของนิกายนี้มีหลักการสำคัญดังนี้

1. พระไวโรจนะเป็นมูลธาตุของสากลจักรวาลและสิ่งทั้งปวง
2. สัตว์ทั้งหลายมีภาวะธาตุเป็นอันเดียวกันกับพระไวโรจนะ บริสุทธิ์ปราศจากความมัวหมอง
3. ทุกคนเป็นพุทธะกันอยู่แล้วในตนเอง แต่ถูกอวิชชากำบังอยู่ พุทธภูวณะนั้นจึงยังแสดงโฉมออกมาไม่ได้
4. พระกายของพระไวโรจนะ ประกอบด้วยมหาภูต (ธาตุ) ทั้ง 6 สิ่งทั้งปวงจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระไวโรจนะ
5. พระไวโรจนะพุทธะทรงสำแดงคุณลักษณะของพระองค์ออกมาด้วยมณฑลทั้ง 2 คือ วัชรธาตุมณฑล และ ธรรมธาตุมณฑล
6. วัชรธาตุมณฑลแสดงถึงปัญญาคุณของพระตถาคต ซึ่งมีอยู่ในสรรพสัตว์
7. ธรรมธาตุมณฑล เป็นสัญลักษณ์แห่งการเก็บไว้ซึ่งโพธิจิต หรือ พุทธภูวณะอันสมบูรณ์ด้วยคุณลักษณะ ไม่มีประมาณของสรรพสัตว์ อีกนัยหนึ่งได้แก่ สัตว์ภาวะอันอยู่ในไวโรจนะพุทธะ หรือ ไวโรจนะพุทธะอันอยู่ในสัตว์ภาวนานั้นเอง
8. ปฐวี อาโป เตโช วาโย อากาส สงเคราะห์เข้าในธรรมธาตุมณฑล วิญญาณธาตุ สงเคราะห์เข้าในวัชรธาตุมณฑล
9. นิกายมนตรยานนี้ถือว่า ทุกคนสามารถบรรลุโพธิญาณได้ด้วยรูปกายและนามกาย (จิต) ในปัจจุบันชาตินี้ ภพนี้ และบัดนี้ด้วยวิธีการที่เรียกว่า อธิษฐานสิทธิพุทธะ

10. มหาภูตของพระไวโรจนะพุทธเจ้ากับมหาภูตของเรา ต่างก็มีภาวะอันเดียวกัน แต่การกระทำทางไตรทวารของพระพุทธรูปกับปุถุชนแตกต่างกัน ดังนั้นปุถุชนจึงต้องทำไตรทวารของตนให้กลมกลืนกับไตรทวารของปวงพระพุทธรูป วิธีกระทำเรียกว่า รหัสลับแห่งไตรทวาร ได้แก่

10.1 กายรหัส ความลึกลับแห่งกายทวาร คือ ทำมูทราต่างๆ ให้เหมือนกับมูทราของพระพุทธรูปปางใดปางหนึ่ง หรือ องค์ใดองค์หนึ่งที่เรารู้จักพบบูชา

10.2 วจිරหัส ความลึกลับแห่งจิตทวาร ได้แก่การสาธยายรำชารณิ (มนต์) ประจำองค์พระพุทธรูปองค์นั้น

10.3 มโนรหัส ความลึกลับแห่งมโนทวาร ได้แก่ การเพ่งพระพุทธรูปเป็นอารมณ์

ในที่สุดตัวเราก็จะสูญหายเข้าไปในพระพุทธรูป เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

11. การบรรลุเป็นพุทธะอย่างอื่น เช่น การทำลายอวิชชาหมดสิ้น หรือว่ามีพุทธภาวะอยู่ในสรรพสัตว์ซึ่งนิภาษนี้ก็สั่งสอนนั้น ไม่แตกต่างจากมหายานนิภาษอื่นๆ

เปรียบเทียบคำสอนเรื่องพุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

คำสอนเรื่องพุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน มีความแตกต่างกันในหลายเรื่อง แต่ประเด็นที่สำคัญที่มีความเห็นแตกต่างกันอย่างชัดเจน มี 3 ประเด็น คือ 1. คุณลักษณะของพระพุทธรูป 2. คุณลักษณะของพระโพธิสัตว์กับการสร้างบารมี 3. แนวคิดเรื่องพุทธภาวะ และจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ สามารถวิเคราะห์และเปรียบเทียบแนวคิดของทั้งสองนิกายในประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

1. ทักนะต่อพระพุทธเจ้า

ฝ่ายเถรวาท	ฝ่ายมหายาน
1. พระพุทธเจ้ามีสภาวะทางร่างกายและจิตใจ เป็นมนุษย์	พระพุทธเจ้ามีลักษณะของความทิพย์ภาวะ มีความอนันตะ เป็นผู้วิเศษเหนือมนุษย์
2. ภาวะความเป็นพระพุทธเจ้าเกิดจากการค่อยๆ สั่งสมบารมีจนครบแล้วตรัสรู้	เกิดจากอำนาจานของพระอาทิพุทธเจ้า เป็นทิพย์ภาวะ เกิดมาพร้อมปณิธานที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ ไม่ต้องบำเพ็ญบารมี
3. ไม่ได้มีศักดิ์หรือนางตาราหรือทวยเทพ และมีปางเดียว	ทุกพระองค์มีศักดิ์และนางตารา พร้อมเหล่าทวยเทพช่วยเหลือ และมีหลายปาง
4. หลังจากสะสมบารมีครบแล้วจะต้องตรัสรู้เผยแผ่ธรรมแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานอย่างเดียว	ทรงตรัสรู้แล้ว สามารถหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธการดับขันธปรินิพพานได้
5. จัดลำดับความสำคัญตามกำลังบารมีที่สะสมได้	วัดจากแรงศรัทธาที่เกิดจากผลงานของแต่ละพระองค์ที่มีต่อสรรพสัตว์
6. ไม่มีข้อบังคับว่าจะต้องบำเพ็ญบารมีธรรมจนครบทั้ง 10 ภูมิในชาติเดียว แต่บำเพ็ญเพียงแต่ละข้อ ข้อใดข้อหนึ่งจนถึงที่สุด	พระพุทธเจ้าของฝ่ายมหายานเป็นผู้ตรัสรู้แล้วทั้งสิ้น แต่ยังไม่ต้องเสด็จดับขันธปรินิพพานจนกว่าจะเสร็จสิ้นภารกิจที่ตั้งปณิธาน
7. ไม่ได้สอนให้ทุกคนปรารถนาพุทธภูมิ	สอนให้ทุกคนปรารถนาพุทธภูมิ
8. สอนเรื่อง ยาน 3 คือ สาวกยาน ปิณฑกพุทธยาน และ พุทธยาน	สอนว่า ยาน 3 เป็นเพียงอุบาย แต่โดยแท้จริงแล้วมีเพียงยานเดียว คือ พุทธยาน
9. พระพุทธเจ้ามี 2 กาย คือ นิรมาณกาย และ ธรรมกาย	พระพุทธเจ้ามี 3 กาย คือ นิรมาณกาย ธรรมกาย และ สัมโภคกาย

ฝ่ายเถรวาท	ฝ่ายมหายาน
10. ธรรมกาย หมายถึง ผู้มีธรรมเป็นกาย เป็นพระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า พระองค์คือพระธรรม เพราะทรงเป็นแหล่งที่ประมวลหรือที่ประชุมแห่งพระธรรมอันปรากฏเปิดเผยออกมาแก่ชาวโลก สอง กองธรรม หรือ ชุมนุมแห่งธรรม หมายถึง โลกุตตรธรรม 9 หรือ อริยสัจ 4	ในทางมหายานหมายเอา ธรรมกาย ที่เป็น 1 ในกาย 3 ของพระพุทธเจ้า คือ นิរમાณกาย สัมโภคกาย และธรรมกาย แต่ธรรมกายในที่นี้มีลักษณะเป็นความจริงสูงสุด เป็นภาวะสากลและอีกนัยยะหนึ่งเป็นที่มาของสรรพสิ่งด้วย
11. พระพุทธเจ้ามีเฉพาะในโลกนี้เท่านั้น	มีพระพุทธเจ้าอยู่ในโลกธาตุอื่นๆ อีก เป็นจำนวนมาก
12. พระพุทธเจ้ามีจำนวนมากที่ตรัสรู้ผ่านมาแล้วในอดีต แต่ปรากฏพระนามเพียง 28 พระองค์เท่านั้น	พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ผ่านไปแล้วในอดีตมีจำนวนมากเช่นกัน แต่ปรากฏชื่อของพระพุทธเจ้าที่ไม่มีในฝ่ายเถรวาทจำนวนมาก
13. พระพุทธเจ้ามีแต่เฉพาะที่เป็นมนุษย์เท่านั้น	พระพุทธเจ้ามีทั้งที่เป็นกายทิพย์ และที่เป็นมนุษย์
14. ไม่มีแนวคิดเรื่องอวตาร	ปรากฏแนวคิดเรื่องการแบ่งภาค หรือ อวตารอย่างชัดเจน
15. พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วยังคงเหลือแต่พระคุณ	พระพุทธเจ้าที่อุบัติและปรินิพพานในเมืองมนุษย์เป็นแค่เพียงมายา แต่พระองค์ยังดำรงอยู่ตลอดอนันตกาลในรูปกายทิพย์ หรือ สัมโภคกาย
16. ไม่มีสัมโภคกาย	สัมโภคกายของพระพุทธเจ้า สถิตอยู่ในสวรรค์ จะเห็นได้เฉพาะพระโพธิสัตว์เท่านั้น

ฝ่ายเถรวาท	ฝ่ายมหายาน
17. พระพุทธเจ้ามีหลายพระองค์ แต่ละพระองค์เป็นเอกเทศ แต่ถึงภาวะเดียวกัน	พระพุทธเจ้าทุกพระองค์อวตารมาจากพระอาทิพุทธ ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์แท้จริงพระองค์เดียว ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจำนวนมากจึงเป็นเพียงการแสดงออกของพระอาทิพุทธองค์เดียวเท่านั้น
18. พระพุทธเจ้ามี 3 ประเภท แต่เป็นมนุษย์ทั้งหมด	พระพุทธเจ้า มี 2 ประเภท คือ ฌยานิพุทธ และมานุสสพุทธ
19. พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ต้องผ่านการสร้างบารมี ในรูปแบบพระโพธิสัตว์ อย่างน้อย 20 อสงไขยกับแสนกัป	พระอาทิพุทธ ทรงอวตารมาเป็นมนุษย์เพื่อสร้างบารมี และตรัสรู้ในโลก
20. ไม่มีแนวคิดเรื่องพุทธเกษตร	มีแนวคิดเรื่อง พุทธเกษตร อันเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นๆ ในโลกธาตุต่างๆ จำนวนมาก
21. พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุภาพ เรียกว่าปาฏิหาริย์ 3 มั่งใช้เพื่อเป็นอุปกรณ์ในการสั่งสอนมนุษย์	พระพุทธเจ้าทรงมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มาก และแต่ละองค์ก็มีอิทธิฤทธิ์แตกต่างกันไป มีอำนาจยิ่งใหญ่คล้ายคลึงกับเป็นมหาเทพ หรือ พระเจ้า
22. พระพุทธเจ้าเป็นแต่เพียงผู้บอกทางในการบรรลุธรรมเท่านั้น	พระพุทธเจ้าสามารถมารับและอุทิศช่วยสรรพสัตว์ให้ไปยังพุทธเกษตรของตนแล้วแสดงธรรมโปรดจนบรรลุพุทธภาวะได้
23. เป้าหมายของคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ที่นิพพานและจะเข้าถึงได้ด้วยปัญญา	สอนให้ปรารณานิพพานเช่นกัน แต่ให้มุ่งช่วยผู้อื่นก่อนแล้วจึงนิพพานทีหลัง และเน้นความศรัทธาในพระพุทธองค์เป็นหลัก

2. ทศนะต่อพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ฝ่ายเถรวาท	พระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน
1. ทรงอยู่ในลำดับที่ต่ำกว่าพระอรหันต์	ทรงอยู่ในลำดับที่สูงกว่าพระอรหันต์รองลงมาก็แต่เฉพาะองค์พระพุทธเจ้าเท่านั้น หากเป็นมหาโพธิสัตว์อาจจัดให้เทียบเท่าพระพุทธเจ้า
2. ไม่ได้หมายถึงอริยบุคคล แต่เป็นการค่อยๆสั่งสมบารมีจนครบแล้วตรัสรู้	พระโพธิสัตว์สมัยต้นเกิดจากอำนาจยานิพพานเจ้าเป็นทิพยภาวะ เกิดมาพร้อมปณิธานที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ ไม่ต้องบำเพ็ญบารมี
3. ไม่ได้กำหนดว่าต้องมีศักดิ์หรือนางตาราหรือทวยเทพ และมีปางเดียว	ทุกพระองค์มีศักดิ์และนางตารา พร้อมเหล่าทวยเทพช่วยเหลือ และมีหลายปาง
4. หลังจากสะสมบารมีครบแล้วจะต้องตรัสรู้เผยแผ่ธรรมแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานอย่างเดียว	พระโพธิสัตว์สมัยต้นเกิดจากอำนาจยานิพพานเจ้า ทรงตรัสรู้แล้ว สามารถหลีกเลียงหรือปฏิเสธการเป็นพระพุทธเจ้าได้ รวมทั้งไม่ยอมดับขันธปรินิพพานด้วย
5. จัดลำดับความสำคัญตามกำลังบารมีที่สะสมได้	วัดจากแรงศรัทธาที่เกิดจากผลงานของแต่ละพระองค์ที่มีต่อสรรพสัตว์
6. ไม่มีข้อบังคับว่าจะต้องบำเพ็ญบารมีธรรมจนครบทั้ง 10 ภูมิในชาติเดียว แต่บำเพ็ญเพียงแต่ละข้อ ข้อใดข้อหนึ่งจนถึงที่สุด	พระโพธิสัตว์ของฝ่ายมหายานเป็นผู้บรรลุอรหัตผล ตรัสรู้โพธิญาณแล้วทั้งสิ้น แต่ยังไม่ต้องเสด็จดับขันธปรินิพพาน จนกว่าจะเสร็จสิ้นภารกิจที่ตั้งปณิธาน
7. พระโพธิสัตว์มีสถานะที่เป็นทั้งมนุษย์ เทวดา และสัตว์เดรัจฉานในขณะที่สร้างบารมี	พระโพธิสัตว์มีทั้งที่เป็นมนุษย์ และที่เป็นกายทิพย์
8. ไม่มีแนวคิดเรื่องการอวตาร	พระโพธิสัตว์กายทิพย์ อวตารมาจากขยานิพพาน

พระโพธิสัตว์ฝ่ายเถรวาท	พระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน
9. บำเพ็ญบารมี 10 ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา สัจจะ อริยฐาน เมตตา และ อุเบกขา	บำเพ็ญบารมี 6 คือ ทานบารมี ศีลบารมี จันดีบารมี วิริยะบารมี ฌยานบารมี ปัญญาบารมีและในคัมภีร์ทศภูมิสูตรได้เพิ่มหลักบารมีขึ้นอีก 4 ประการ เพื่อให้จำนวนครบพอดีกับภูมิธรรม 10 ประการดังนี้ อุปายะบารมี ปณิธานบารมี พลบารมี และชญาณบารมี
10. พระโพธิสัตว์คือผู้มุ่งตรัสรู้ธรรม โปรดสัตว์ และนิพพาน	พระโพธิสัตว์คือผู้ปรารถนานิพพานแต่ก็หันหลังให้นิพพาน เพราะ จะช่วยให้ผู้อื่นนิพพานก่อน ส่วนตนเองนิพพานเป็นคนสุดท้าย
11. มุ่งทำประโยชน์ตนให้สำเร็จก่อนแล้วจึงช่วยผู้อื่น	มุ่งประโยชน์ของมหาชนก่อน ส่วนประโยชน์ตนเอาไว้ทีหลัง

3 ทศนะต่อพุทธภาวะและแนวคิดเรื่องจิตบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ

แนวคิดเรื่องจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ และ พุทธภาวะนี้ เป็นเรื่องที่ถกเถียงกันมายาวนานในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เพราะในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีคำสอนเรื่องจิตประภัสสรโดยธรรมชาติ แต่จิตเศร้าหมองไปเพราะมีกิเลสจรเข้ามาเท่านั้น ดังพุทธพจน์ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่ว่าจิตนั้นแล
เศร้าหมองแล้วด้วยอุปกิเลสที่จรมา ปุณฺณผู้มีได้สดับ ย่อมจะไม่
ทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า ปุณฺณผู้มีได้
สดับ ย่อมไม่มีการอบรมจิต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง และจิตนั้นแล
พ้นวิเศษ แล้วจากอุปกิเลสที่จรมา พระอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว
ย่อมทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า
พระอริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมมีการอบรมจิต (อ. เอก. 32/52-53/106)

จากพุทธพจน์ที่นำมาอ้างถึงนี้ อรรถกถาจารย์ของฝ่ายเถรวาทตีความว่า จิตผุดผ่อง หรือ จิตประภัสสรนี้ หมายถึง “ภวังคจิต ซึ่งแม้จะบริสุทธิ์ตามปกติ แต่ก็เศร้าหมอง เพราะอุปกิเลส มีโลภะ เป็นต้น ที่เกิดขึ้นแล้วในขณะแห่งขณะจิต” (อ.เอก. 32/109 อรรถกถาอรรถกถาสังฆาตวรรคที่ 6 สูตรที่ 1) โดย ภวังคจิต ก็คือ จิตระดับลึกภายในที่อยู่ในภาวะธรรมชาติของจิตล้วนๆ ยังไม่ได้ออกมารับรู้อารมณ์

ฝ่ายมหายานมีการตีความจิตประภัสสรนี้ว่า หมายถึง จิตที่มีความบริสุทธิ์อยู่โดยธรรมชาติ กิเลสเป็นเพียงสิ่งปกปิด หรือ สิ่งห่อหุ้มไว้เท่านั้น เราเพียงแค่เปิดสิ่งห่อหุ้มที่เรียกว่าอวิชชา หรือ อุปกิเลสนี้ออกไปเราก็จะพบกับจิตเดิมแท้ที่บริสุทธิ์ผุดผ่องของเราได้ทันที

ในประเด็นนี้เป็นการตีความธรรมชาติของจิตที่แตกต่างกัน กล่าวคือ พระพุทธศาสนามหายานมองว่าจิตบริสุทธิ์อยู่แล้วโดยธรรมชาติ กิเลสเป็นเพียงภาวะจรเข้ามาชั่วคราวเท่านั้น เมื่อหมดเหตุปัจจัยกิเลสก็จะกลับมาบริสุทธิ์ดังเดิม แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่เห็นด้วยกับมตินี้ เพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักคำสอนเรื่องอาสวะกิเลส ซึ่งแปลว่า กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิต ซึ่งโดยภาวะปกติที่ไม่มีเหตุปัจจัยไปกระตุ้นให้กิเลสกำเริบ หรือ พุ่งขึ้น หรือ พุ่งกระจายขึ้นมาแล้ว จิตนี้ก็ผุดผ่อง ไม่ได้หมายความว่าจิตนี้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสทุกชนิดอย่างที่มหายานกล่าว อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะกล่าวว่า

...ฝ่ายมหาสังฆิกะอธิบายว่า กิเลสต่างๆ เป็นเพียงสิ่งภายนอกมาห่อหุ้มจิตอันบริสุทธิ์ไว้ เหมือนเมฆมาบังดวงอาทิตย์กิเลสก็ไม่ใช่อะไร ธรรมชาติของจิตนี้สะอาดหมดจด แต่ที่เห็นขุ่นหมองเพราะกิเลสมาเคลือบ เหมือนน้ำบริสุทธิ์กับสี เมื่อเอาสีแดงเจือลงไปก็มีสีแดง เอาสีเขียวเจือลงไป น้ำก็มีสีเขียว สภาวะเดิมของจิตบริสุทธิ์ปลอดโปร่งจากปวงกิเลส เถรวาทไม่ยอมรับมตินี้ เราถือว่า คำว่าผุดผ่องประภัสสรนั้น ไม่ได้หมายความว่าบริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าไม่ได้ใช้คำว่า วิสุทธิ ใช้แต่เพียงคำว่าผุดผ่อง คำว่าผุดผ่องนี้ไม่จำเป็นต้องบริสุทธิ์ จิตที่เป็นสมาธิ เช่น ปฐมฌาน ก็ถือว่าผุดผ่องแล้ว ผุดผ่องจากนิรวณ 5 ... พระพุทธภาษิตที่ว่า ธรรมชาติจิตเป็นประภัสสร ประภัสสร...จากปริยฐานะ (ครุกรณ์อยู่ภายใน) และวิติกัมมะ (ปรากฏออกมาทางพฤติกรรม) เท่านั้น แต่ทว่ายังมีกิเลสที่เป็นเชื้อสายนอนอยู่ในขันธสันดาน คือ อนุสัยกิเลส คือ กิเลสตามนอนเนื่อง กิเลสประเภทนี้ไม่ได้มีอยู่ในคำว่าประภัสสรด้วยเลย ... (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2541: 255-256)

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฺฒิกโร มองต่างจากอาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะว่า ฝ่ายเถรวาทไม่ได้มีข้อขัดแย้งกับฝ่ายมหาสังฆิกะ (มหายาน) ในเรื่องจิตบริสุทธิ์เลย ทั้งสองฝ่ายต่างก็เห็นตรงกันในเรื่องนี้ แต่ประเด็นข้อขัดแย้งเป็นเรื่องสิ่งที่ห่อหุ้มจิตต่างหาก ในคัมภีร์กถาวัตถุ มีข้อความถกเถียงกันระหว่างฝ่ายเถรวาทและมหาสังฆิกะในเรื่องอนุสัยกิเลส ฝ่ายเถรวาทมองว่าจิตของมนุษย์ปุถุชน อยู่ในสภาพที่มีกิเลสอนุสัยนอนเนื่องยืນพื้นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งจิตที่อยู่ในสภาพนี้เป็นกลางๆ หรือ อพยากฤต คือ ยังบอกไม่ได้ว่ามันดี หรือ ไม่ดี เมื่อไรเกิดความคิดไม่ดีขึ้นมา เราเรียกว่า เกิดอกุศลจิต เมื่อไรคิดดี ก็เรียกว่า กุศลจิต อุปมาเหมือนน้ำที่อยู่ในแก้ว เมื่อตะกอนนอนก้นน้ำก็จะใส เมื่อตะกอนฟุ้งขึ้นมา น้ำก็จะขุ่น แต่ไม่ว่าน้ำจะใส หรือ ขุ่นก็ตาม จะต้องมิตะกอนชนิดละเอียดนอนก้นอยู่ตลอดเวลา ฝ่ายมหาสังฆิกะไม่เห็นด้วยกับแนวคิดแบบนี้ พวกเขามองว่าจิตจะต้องเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างกุศลกับ อกุศลเท่านั้น ไม่มีสภาพแบบกลางๆ หรือ อพยากฤต อุปมาเหมือนความมืดกับความสว่าง เมื่อความสว่างปรากฏขึ้นที่ใด ที่นั่นก็จะไม่มีความมืดเหลืออยู่ เช่นเดียวกันเมื่อความมืดปรากฏขึ้นที่ใด ที่นั่นก็จะไม่มีความสว่างเหลืออยู่เลย จะเห็นว่าทั้งสองฝ่ายไม่ได้ถกเถียงกันเลยว่าเนื้อแท้ของจิตเป็นประภัสสร หรือไม่ประภัสสร ประเด็นอยู่ที่ว่าในขณะที่จิตเกิดกุศลและอกุศลนั้น มีอนุสัยกิเลสยืນพื้นอยู่ในจิตตลอดเวลาหรือไม่ นอกจากนี้ประเด็นที่ฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับเรื่องจิตบริสุทธิ์นั้นก็ไม่น่าจะถูกต้องด้วย เพราะการใช้คำว่า บริสุทธิ์กับจิตประภัสสรนี้ไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกับเรื่องอนุสัยกิเลส เพราะความบริสุทธิ์ในที่นี้ไม่ได้มุ่งประเด็นว่า มีกิเลส หรือ ไม่มีกิเลส หากแต่มุ่งถึงเนื้อแท้ของจิตมากกว่า กล่าวคือ เวลาพูดถึงจิตบริสุทธิ์ เราต้องแยกเป็นสองส่วนระหว่างเนื้อแท้ของจิตกับสิ่งแปลกปลอมที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ธรรมชาติของจิตนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพที่ถูกกิเลสห่อหุ้มหรือไม่ก็ตาม ก็ถือว่า ยังมีความบริสุทธิ์อยู่เช่นเดิม เหมือนเพชรที่เปล่งประกายแวววาวอยู่โดยธรรมชาติ แต่กลับมาเศร้าหมองลงเพราะหล่นลงไปหมกอยู่ในโคลนตม ความมัวหมองนี้เป็นเพียงพื้นผิวภายนอกเท่านั้น ไม่ได้หมายความว่า เนื้อแท้ของเพชรจะสูญเสียความเปล่งประกายตามไปด้วย ธรรมชาติของเพชรเคยเป็นอย่างไรก็ยังคงเป็นอย่างนั้น ไม่ว่าจะถูกห่อหุ้มด้วยโคลนตมหรือไม่ก็ตาม (พระมหาสมบุรณ์ วุฑฺฒิกโร, 2550: 15-16)

จากทัศนะของท่านอาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ จะพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเห็นว่าจิตประภัสสร หรือ จิตผุดผ่อง ไม่ใช่จิตที่บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง แต่จิตนั้นผ่องใสเพราะกิเลสชั้นหยาบและกิเลสชั้นกลางระงับไป แต่กิเลสชั้นละเอียดยังมีอยู่ตลอดเวลา ที่เรียกว่าอนุสัย หรือ อาสวะนั่นเอง แต่พระมหาสมบุรณ์ มีความเห็นสอดคล้องกับมหายาน และ มองว่าสิ่งที่ควรจะนำมาพิจารณาไม่ใช่ว่าจิตมีกิเลสละเอียดอยู่ตลอดเวลาหรือไม่ แต่ประเด็นเรื่องจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาตินี้ต้องมุ่งเป้าไปที่ว่า เนื้อแท้ของจิตเป็นอย่างไร ซึ่งพระมหาสมบุรณ์มีความเห็นตามแบบมหายานว่า จิตบริสุทธิ์อยู่โดยธรรมชาติ และตีความพุทธพจน์ว่า จิตประภัสสรไม่ได้ขัดแย้งกับจิตบริสุทธิ์โดย

ธรรมชาติของมหายาน เพราะโดยเนื้อแท้แล้วจิตมีความบริสุทธิ์ ไม่ว่าจะมียกเลศขึ้นพื้นแบบเถรวาท หรือ ไม่มียกเลศแบบมหายาน แต่ทั้งสองกรณีอยู่บนพื้นฐานอันเดียวกันคือเนื้อจิตที่บริสุทธิ์จากกิเลส เหมือนกันนั่นเอง

ในเรื่องนี้ผู้วิจัยจะขอวิเคราะห์ทัศนะทั้งสองดังนี้

การอธิบายตามแนวคิดทั้งสองดังกล่าวข้างต้นนี้ผู้วิจัยมองว่า เป็นการถกเถียงกันในเรื่องของ คุณสมบัติของจิตว่า จริงๆ แล้วนั้นจิตกับกิเลสอยู่กัน ในสภาพอย่างไร เพราะถ้ามองว่าจิตเหมือนกับ น้ำที่มีตะกอน จิตก็จะฟ่องใสเพราะตะกอนยังไม่ฟุ้งกระจาย แต่มันก็พร้อมที่จะฟุ้งกระจายได้เสมอ แต่ถ้าจิตเหมือนเพชรที่เปื้อนโคลนตม จิตก็จะบริสุทธิ์อยู่ตลอดเวลา แต่ก็มีปัญหาว่าถ้าบริสุทธิ์แล้ว จิตทำไมถึงแปดเปื้อนได้และจิตนี้ทำไมถึงไม่นิพพานไป

ผู้วิจัยมีทัศนะที่คล้อยตามแนวคิดแบบพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท โดยมีเหตุผลสนับสนุน แนวคิดดังนี้

3.1 พระพุทธศาสนาเถรวาทมีคำสอนเรื่องกำเนิดมนุษย์ในอัครัญญสูตรว่า เมื่อโลกกำเนิดขึ้น ใหม่ๆ พรหมในชั้นอาภัสสราพรหมได้ลงมากินจวนดินใน โลกมนุษย์ แต่เดิมพรหมเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มี อานุภาพมาก สามารถเหาะได้ มีจิตที่ฟ่องใสด้วยอำนาจแห่งฌาน มีปิติเป็นอาหาร แต่เมื่อลงมาชิมจวน ดินในโลกมนุษย์แล้ว รสจวนดินก็แผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย ตัณหาที่เกิดขึ้น ร่างกายก็หยาบขึ้น รสมี ที่เคยสว่างไสวก็หายไป จากที่เคยเหาะได้ก็กลายเป็นเหาะไม่ได้ และอยู่ในโลกมนุษย์เป็นปฐมกำเนิด ของมนุษยชาติ ต่อมาพรหมเหล่านั้น เมื่อกลายเป็นมนุษย์แล้วก็ยังไม่มีเพศเหมือนกับพรหมบนพรหม โลก แต่เนื่องจากในโลกนี้มีทั้งผู้ที่กินจวนดินมาก ซึ่งจะมีผิวพรรณหยาบมาก ส่วนผู้ที่กินน้อยก็จะมี ผิวพรรณเปล่งปลั่งฟ่องใส ผู้ที่ผิวพรรณหยาบก็จะมองผู้มีผิวพรรณฟ่องใสอย่างชื่นชมยินดี และด้วย เหตุนี้อนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานมาเป็นองส่ายกัปปันไม่ถ้วนทำให้ เพศหญิง เพศชาย ปรากฏขึ้น และเมื่อชายหญิงเพ่งมองดูกันก็เกิดความกำหนัดยินดีแล้วเสพเมถุนกัน (ที. ปา. 15/51/145-165) จะเห็นได้ว่าเรื่องนี้สอดคล้องกับแนวคิดของท่านอาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะในแง่ที่ว่า แม้พรหมผู้ ซึ่งมีจิตผุดฟ่องอยู่ด้วยอำนาจฌาน แต่เมื่อลงมาชิมจวนดินแล้วตัณหาในรสก็เกิดขึ้น เมื่อเพ่งมอง ผิวพรรณของกันและกันด้วยใจยินดีเพศก็เกิดขึ้น เมื่อเพ่งมองกันระหว่างเพศชายหญิงก็เกิดราคะขึ้นได้ เพราะแต่เดิมเป็นพรหมเหมือนจะไม่มียกเลศ แต่เมื่อพบกับเหตุปัจจัยก็มีขึ้นได้ ฉะนั้นจิตที่ประภัสสรที่ พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงน่าจะเป็นในความหมายนี้มากกว่า

3.2 ถ้าจิตบริสุทธิ์อยู่แล้วจิตจะมาแปลเปลี่ยนกับกิเลสอีกได้อย่างไร และทำไมจิตนั้นจึงไม่นิพพานไป เพราะถ้าเชื่อตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เมื่อจิตสิ้นกิเลสแล้ว และร่างกายแตกดับไปจิตนั้นย่อมเข้าถึงนิพพาน ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป แต่ทำไมจิตที่บริสุทธิ์อยู่ตลอดเวลาจึงไม่นิพพาน กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ยาวนานแสนนานเพราะว่าไม่รู้ว่าคุณเองบริสุทธิ์ และจิตที่บริสุทธิ์ดั้งเดิมนี้ลงมาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับกิเลสตั้งแต่เมื่อไหร่และได้อย่างไร

3.3 ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ควรอธิบายจิตมีสภาพเป็นกลางๆ หรือ อพยากฤต ตามแบบเถรวาท จะดูสมเหตุสมผลมากกว่า เพราะการอธิบายว่าจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติจะทำให้ติดปัญหาดังกล่าวข้างต้น ควรอธิบายว่า จิตมีธรรมชาติเป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่วในตัวเอง แต่เราสามารถที่จะทำให้เลวลงก็ได้ หรือ จะพัฒนาให้มันดีขึ้นก็ได้ ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่จิตนั้นได้รับ พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าจิตมนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาไปถึงภาวะสูงสุดนั้นได้ พระองค์จึงทรงสั่งสอน ในเรื่องนี้ผู้วิจัยมองว่าเป็นการได้เอียงกันในเรื่องมุมมองเท่านั้น ดังอุปมาว่าจิตเปรียบเหมือนแร่ทองคำที่ยังไม่ได้ถลุง

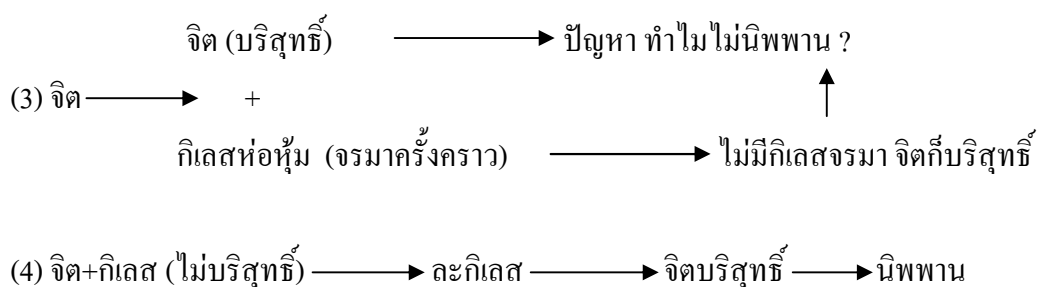
3.3.1 ถ้าบอกว่า แร่ทองคำเป็นแร่ที่บริสุทธิ์อยู่โดยธรรมชาติ เพราะ แร่ทองแม้จะปนอยู่กับแร่อื่นๆ แต่ก็ยังเป็นแร่ทองคำที่คงคุณสมบัติของทองคำเอาไว้ได้ครบถ้วน ก็ไม่ผิด

3.3.2 ถ้าบอกว่า แร่ทองคำยังไม่บริสุทธิ์ เพราะเป็นแร่ทองคำที่มีแร่อื่นๆ ปะปนอยู่มาก แต่เมื่อนำแร่ทองคำมาถลุง และแยกแร่ต่างๆ ออกไป เหลือเฉพาะแร่ทองคำแล้วนำมาหลอมรวมกัน จึงจะเรียกว่า ทองคำบริสุทธิ์ก็ไม่ผิด

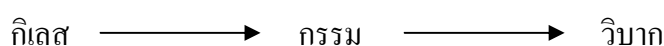
ทั้งสองข้อนี้ขึ้นอยู่กับมุมมองมากกว่า แต่โดยเนื้อหาแล้วไม่แตกต่างกัน แม้ในหลักคำสอนเกี่ยวกับตถาคตครุฑ ก็อธิบายว่า ตถาคตครุฑแตกต่างจากธรรมกายตรงที่ ตถาคตครุฑเป็นคุณสมบัติด้านที่บริสุทธิ์ของจิต แต่อีกด้านหนึ่งไม่บริสุทธิ์แปลเปลี่ยนด้วยกิเลส เหมือนกับหนึ่งเหรียญที่มีสองด้าน ซึ่งในนัยยะนี้ก็จะมีความหมายตามที่ได้วิเคราะห์ไว้แล้วข้างต้นนั่นเอง ดังแผนภาพ

(1) น้ำเขียว $\longrightarrow$ น้ำ + สีเขียว $\longrightarrow$ น้ำเป็นสิ่งบริสุทธิ์ + สีเป็นสิ่งเจือปน

(2) น้ำเขียว $\longrightarrow$ กลิ่น $\longrightarrow$ น้ำบริสุทธิ์

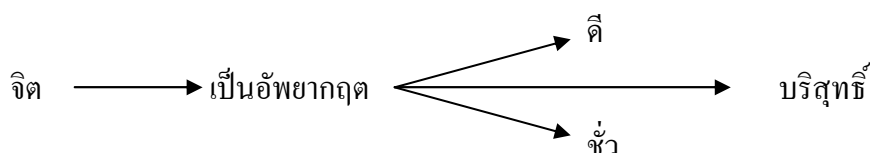
4. ในพระพุทธศาสนาเถรวาท อาสวะกิเลส หรือ อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสชนิดละเอียดที่อยู่ในจิต หรือ อาจอธิบายว่าเป็นความคุ้นเคยของจิตที่จะเกิดกิเลสได้ หรือ เป็นศักยภาพที่ทำให้จิตปรุงเป็นกิเลสได้ เมื่อมีเหตุปัจจัยที่เหมาะสม เกิดเป็นผลตามกระบวนการ

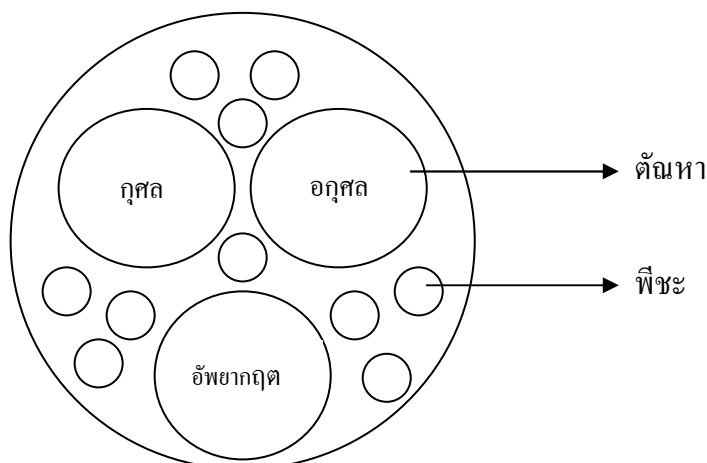
ดังเรื่องของพรหมที่ลงมาในเมืองมนุษย์กินจวนดินแล้วกิเลสที่สงบตัวมาเป็นเวลานานเพราะอำนาจฌานก็กลับกำเริบขึ้นอีกได้เพราะมีเหตุปัจจัยแก่การเกิดขึ้นของกิเลส เหมือนกับเมล็ดพันธุ์พืชบางชนิดที่หยุดพักตัวในฤดูหนาว แต่เมื่อได้รับน้ำ ความชื้น แสงแดด อุณหภูมิ ที่เหมาะสม ก็จะสามารถงอกขึ้นมาใหม่ได้อีก (ในกรณีที่ไม่เชื่อเรื่องกำเนิดมนุษย์ เพราะนักวิชาการบางท่าน ไม่เชื่อว่าคำสอนเกี่ยวกับกำเนิดมนุษย์ กำเนิดโลก การแตกทำลายโลก จักรวาล เทพราหู เป็นคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้า แต่เป็นคำสอนที่ปลอมปนเข้ามาของพราหมณ์-ฮินดู เช่น อคัณฐสูตร สุริยสูตร เป็นต้น)

ส่วนกรณีที่ไม่เชื่อแนวคิดกำเนิดมนุษย์ข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่าอาจอธิบายแนวคิดแบบเถรวาทได้ดังนี้

จิตเป็นกลางๆ ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่ได้รับ กล่าวคือ สามารถเป็นได้ทั้งดี ทั้งชั่ว และอาจพัฒนาให้ถึงขั้นบริสุทธิ์ก็ได้ ดังแผนภาพ

จิตเป็นเหมือนกับเมล็ดพันธุ์พืช ซึ่งมียางเหนียวอยู่ภายใน (ตัณหา) ดังภาพจำลอง

ภาพที่ 13 แบบจำลองภาพจิตในทัศนะของนิกายโยคจาร

จากการที่จิตเปรียบเสมือนเมล็ดพันธุ์พืช เมื่อจิตนี้ไปเกิดในภูมิไหนก็จะงอกขึ้นเป็นสัตว์ในภพนั้น เช่น เมื่อจิตไปเกิดเป็นสัตว์ จิตที่ปฏิสนธิในตัวแม่สัตว์ก็จะเจริญขึ้นเป็นตัวสัตว์และจิตก็เป็นจิตแบบสัตว์ มีความสามารถจำกัดตามวิสัยของสัตว์ ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะทำให้จิตและกายเจริญขึ้นตามแบบของมนุษย์ มีความสามารถในขอบเขตของความเป็นมนุษย์ นั่นคือ จิตแต่ละดวงของมนุษย์นั้นมีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็นได้ทั้ง

- จิตปุถุชน
- จิตสาวกภูมิ
- จิตปัจเจกพุทธภูมิ
- จิตพุทธภูมิ

เทียบได้กับพีชะในนิกายโยคจาร ซึ่งแสดงว่า มนุษย์แต่ละคนมีพีชะในดวงจิตไม่เหมือนกัน 3 ชนิด คือ สาวกพีชะ ปัจเจกพีชะ โพธิสัตว์พีชะ หรือ อนุตรสัมมาสัมโพธิพีชะ เป็นเหตุให้แต่ละคนบรรลุธรรมได้ไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับพีชะที่มี และผู้ที่ไม่ได้พีชะนี้อยู่ในจิตก็จะไม่อาจบรรลุธรรมได้ ได้เพียงแต่โลกียสมบัติเท่านั้น แต่ในทางเถรวาทไม่มีคำสอนที่ตายตัวอย่างโยคจาร เพราะเถรวาทสอนว่า เราสร้างเหตุให้พอเพียงก็สามารถเป็นได้ทุกระดับ แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะต้องมีโพธิสัตว์พีชะ เป็นพระพุทธเจ้ากันทุกคน

การที่มนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งอยากจะก้าวข้ามจากการเป็นสาวกภูมิขึ้นมาเป็นพุทธภูมิได้ จำเป็นต้องผ่านการสร้างบารมีอย่างยาวนานตามระยะเวลาที่กำหนด เปรียบเหมือนกับเมล็ดพันธุ์พื้นเมืองที่จำเป็นต้องปรับปรุงพันธุ์เพื่อให้ได้เมล็ดพันธุ์ที่ดี ยิ่งอยากได้พันธุ์ชั้นยอดยิ่งจะต้องใช้เวลาในการปรับปรุงพันธุ์นาน เหมือนกับการสร้างบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้านั่นเอง

การอธิบายธรรมชาติจิตตามแบบเถรวาทนี้ จะทำให้ไม่ติดปัญหาว่า

1. จิตบริสุทธิ์ทำไมจึงมีกิเลสขึ้นมาได้
2. ถ้าจิตบริสุทธิ์แล้วทำไมไม่นิพพาน ซึ่งข้อนี้เป็นสิ่งยืนยันว่า จิตไม่ได้บริสุทธิ์ขนาดหมดกิเลส แต่พอองใสอยู่ตามธรรมชาติเมื่อไม่มีการฟุ้งขึ้นของกิเลสเท่านั้น
3. จิตที่บริสุทธิ์นี้มาจากไหน เกิดขึ้นมาเมื่อไร และเกิดมาได้อย่างไร รวมถึงแปลเปลี่ยนกิเลสอย่างไร

ข้อนี้พระพุทธเจ้าทรงไม่พยากรณ์เรื่องการขึ้นขึ้นการมีอยู่ของสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะจิต ทรงอธิบายเพียงว่า จิตเกิดดับโดยธรรมชาติตลอดเวลา เท่านั้น และในจิตมีเจตสิกซึ่งมีทั้งกุศล อกุศล และอัพยาทุก จิตจึงเป็นได้ทั้งกุศลจิต อกุศลจิต และอัพยาทุกจิต ตามเจตสิกที่มีอยู่ในจิต (ตามนัยอภิธรรม) ถ้าเจตสิกเป็นสิ่งที่อยู่ในจิต เกิดกับจิต อยู่ตลอดเวลา (นามขันธ์ 4 และ กุศล อกุศล อัพยาทุก) ก็แสดงว่า จิตไม่บริสุทธิ์ผู้คดอยู่โดยธรรมชาติ

5. คำว่า บริสุทธิ์ หมายถึง หมดความยึดมั่นถือมั่นในขั้น 5 หมดคณหา มานะ ทิฏฐิ และ อวิชา แต่จิตประภัสสรโดยธรรมชาติไม่ได้หมายความว่า หมดสิ่งเหล่านี้

ถ้าหากจิตบริสุทธิ์อยู่โดยธรรมชาติจริง ตามหลักคำสอนที่ว่า จิตของพระพุทธเจ้าไม่ต่างจากจิตของปุถุชนในแง่ที่มีธรรมชาติที่บริสุทธิ์ หรือ ธรรมชาติแห่งพุทธะ ก็แสดงว่ามีมนุษย์อยู่ 2 พวกเท่านั้น คือ 1. พระอรหันต์ที่ยังมีกิเลส หรือ ปุถุชน 2. พระอรหันต์ที่ไม่มีกิเลส หรือ พระอรหันต์จริงๆ เพราะจิตของพระอรหันต์กับจิตของปุถุชนไม่แตกต่างกันโดยพุทธภาวะ หรือ ความบริสุทธิ์เดิมของจิต แต่ถ้าเรตีความว่าจิตเป็นเหมือน 1. แร่ที่ยังไม่ได้ถลุง สามารถถลุงให้บริสุทธิ์ได้ 2. น้ำสีที่สามารถกลั่นให้บริสุทธิ์ได้ 3. เมล็ดพันธุ์พืชที่สามารถปรับปรุงพันธุ์ให้ดีขึ้นได้ 4. พุทธภาวะ คือ จิตที่มีศักยภาพที่จะรู้ธรรมได้ หรือ ทำให้บริสุทธิ์ จะทำให้เข้ากันได้กับหลักการของพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่ถ้าหากอธิบายว่า จิตของพระพุทธเจ้าเท่ากับจิตของสาวกทุกอย่าง ก็คงจะไม่อาจจะเข้ากันได้ เพราะจิตของพระพุทธเจ้ากับจิตของพระสาวกอรหันต์เสมอกันโดยความบริสุทธิ์แต่โดยภูมิธรรม พระ

ญาณ ความสามารถ มีความแตกต่างกัน เราสามารถที่จะบรรลุฤทธิ์ได้เหมือนกับพระพุทธเจ้า แต่จะเป็นผู้ทรงพุทธคุณและพุทธานุภาพเหมือนพระองค์ไม่ได้ในขณะนี้ แต่เราจะสามารถเสมอกันกับพระองค์ได้ในกรณีที่เรารำรณาพุทธภูมิและสร้างบารมีตามระยะเวลาที่กำหนดแล้วตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าเหมือนพระองค์เท่านั้น

6. การตีความเรื่องจิตนี้ ว่าบรรลุฤทธิ์โดยธรรมชาติ หรือ ผุดผ่องโดยธรรมชาติ จึงเป็นเรื่องที่ไม่สอดคล้องกับพุทธพจน์ จิตเป็นเพียงกระแสธรรมชาติที่เกิดขึ้นดับ สืบเนื่องกันอยู่ประกอบอยู่ด้วยเจตสิกธรรมจำนวนมาก (ตามนัยอภิธรรม) อีกนัยยะหนึ่ง จิตมีอาสวะกิเลส เพราะพระพุทธเจ้าสอนให้ทำลายขางเหนียว คือ ตัณหา ให้สิ้นไปตามกิจที่ 2 ในอริยสัจ 4 กลั่นน้ำสี่ให้เป็นน้ำบริสุทธิ์ กล่าวคือ ทำจิตให้บริสุทธิ์ ด้วยตบะ คือ ธรรม แต่โดยปรมาตม์แล้วจิตเป็นอนัตตา ไม่ควรกล่าวว่าจิตมีอยู่ หรือ ไม่มีอยู่ เพราะจะทำให้ตกไปสู่ทิฎฐิทั้ง 2 กล่าวคือ สัสสตทิฎฐิ และ อุจเฉททิฎฐิ แต่ถ้าการกล่าวว่า จิตบริสุทธิ์อยู่โดยธรรมชาติ อธิบายอยู่บนฐานที่ว่า จิตมีอยู่ เป็นดวงเด่น บริสุทธิ์ผุดผ่องอยู่ เหมือนพระจันทร์ที่ปราศจากเมฆหมอก จึงไม่สอดคล้องกับพุทธพจน์ เนื่องจากเมื่อบริสุทธิ์แล้วพระองค์ก็ไม่ทรงพยายามอธิบายอะไรมา เพราะภาวะหลังจากความบริสุทธิ์เป็นเรื่องที่เกินวิสัยจะอธิบายให้เข้าใจได้อย่างชัดเจน แต่พระองค์ทรงเน้นการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์มากกว่าการอธิบายภาวะหลังนิพพาน แต่ภายหลังมีการพยายามตีความออกไปจนผิดพระพุทธรประสงค์ กล่าวคือ การปฏิบัติเพื่อละกิเลส แล้วผลจึงเป็นความบริสุทธิ์ แต่ไม่จำเป็นต้องถามว่า บริสุทธิ์เป็นอย่างไร แล้วจะไปอยู่ไหน สิ้นตัณหาเป็นอย่างไร เพราะเมื่อถึงภavnันแล้วบุคคลนั้นจะเป็นผู้รู้ได้ด้วยตนเอง

ส่วนแนวคิดเรื่องพุทธภาวะในความหมายที่เป็นพุทธจิต หรือ จิตของพระพุทธเจ้าที่อยู่ในตัวเรา และการบรรลุพุทธภาวะเป็นการที่เรากลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับจิตของพระพุทธเจ้า หรือ ธรรมกาย เป็นแนวคิดที่ไม่มีในพระพุทธศาสนาเถรวาทแต่กลับไปคล้ายคลึงกับแนวคิดของอาตมันในศาสนาฮินดูที่บรรลุอยู่แล้ว จะต้องรู้แจ้งตนแล้วอาตมันก็จะกลับคืนไปรวมกับปรมาตมัน

อุดมการณ์พระโพธิสัตว์กับการประยุกต์ใช้

ผู้วิจัยมองว่า แนวคิดเรื่องอุดมการณ์พระโพธิสัตว์นี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของคนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำสังคม เพราะผู้นำสังคมเป็นผู้มีส่วนสำคัญยิ่งต่อความเจริญก้าวหน้าของประชาชนและเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้งบประมาณเป็นจำนวนมาก จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่เราจะต้องได้ผู้นำสังคมที่มีคุณธรรมจริยธรรมที่สูงมีความเสียสละตนเองเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนโดยไม่หวังผลตอบแทน ซึ่งการส่งเสริมจริยธรรมผู้นำสังคมเช่นนี้จะเป็น

การสอดคล้องอย่างยิ่งต่อการแก้ปัญหาคอร์รัปชันซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ของสังคมไทยดังตัวอย่างการนำความรู้เรื่องพุทธภาวะไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมจริยธรรมผู้นำเพื่อแก้ปัญหาคอร์รัปชันได้โดยมีรายละเอียดของแนวคิดดังนี้

องค์กรเพื่อความโปร่งใสในประเทศไทย (Transparency Thailand) (2551) เปิดเผยแพร่ผลการจัดอันดับดัชนีชี้วัดภาพลักษณ์คอร์รัปชันประจำปี พ.ศ. 2551 พบว่า ประเทศไทยได้ 3.5 คะแนน จากคะแนนเต็ม 10 คะแนน อยู่อันดับที่ 80 จากทั้งหมด 180 ประเทศทั่วโลก และอยู่อันดับที่ 13 จาก 32 ประเทศในภูมิภาคเอเชีย แปซิฟิก จากตัวเลขนี้จะพบว่า ภาพลักษณ์ของสังคมไทยกับปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันค่อนข้างจะแย่มาก เพราะเรามีคะแนนห่างกันเพียงเล็กน้อยจากพม่าและอิรักซึ่งได้คะแนน 1.3 คะแนนและถูกจัดอันดับให้อยู่อันดับรองสุดท้ายของโลกทั้งคู่ ปัญหาการคอร์รัปชันจึงเป็นปัญหาใหญ่ของประเทศ และได้มีการพยายามแก้ไขปัญหานี้โดยการตั้งหน่วยงานขึ้นหลายแห่ง เช่น สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ป.ป.ช.) สำนักงานป้องกันและปราบปรามการฟอกเงิน (ปปง.) สำนักงานการตรวจเงินแผ่นดิน (สตง.) และแต่ละหน่วยราชการก็มีการจัดตั้งหน่วยงานพิเศษขึ้น เช่น ศูนย์ราชการใสสะอาด เป็นต้น แต่ถึงแม้จะมีความพยายามแก้ปัญหาคอร์รัปชันอย่างเข้มแข็งเพียงใด แต่ปัญหาการทุจริตก็ยังปรากฏเป็นข่าวให้เห็นอยู่บ่อยครั้ง และการทุจริตที่สร้างความเสียหายแก่ประเทศเป็นอย่างมากก็คือการทุจริตในระดับผู้นำสังคม ตั้งแต่ระดับนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี ผู้บริหารระดับสูงของหน่วยงานราชการ เพราะโครงการต่างๆ นั้นมีมูลค่าสูงมาก

หลายท่านอาจเคยคิดหรือเคยได้ยินประโยคเหล่านี้อยู่บ้าง นั่นคือ “รัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศทุกรัฐบาลก็โกงกันทั้งนั้น แต่ถ้าโกงแล้วเศรษฐกิจดีก็ไม่ใช่ไร แต่ถ้าโกงแล้วเศรษฐกิจแย่ก็ไม่ใช่ไร” ซึ่งอาจทำให้คิดได้ว่ามาตรฐานทางจริยธรรมของนักการเมืองหรือผู้นำสังคมของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปมากถึงขนาดนี้เชียวหรือ เราเห็นการโกงกินเงินภาษีของประชาชนของนักการเมืองอยู่บ่อยครั้ง จนเกิดความชินชาและมันได้กลายเป็นเรื่องธรรมดาที่ทุกคนต้องยอมรับ นั่นทำให้เห็นได้ชัดว่า “ไม่มีผู้นำคนใดที่ลงทุนไปกับการเลือกตั้งด้วยจำนวนเงินหลายร้อยล้านบาทเพื่อมาแลกกับเงินเดือนนายกรัฐมนตรีเพียงแค่แสนบาทเท่านั้น นักการเมืองที่เข้ามาส่วนมากเข้ามาเพื่อปกป้องผลประโยชน์ทางธุรกิจของตัวเองเท่านั้น มิใช่เพื่อมุ่งที่จะทำเพื่ออุดมการณ์และประโยชน์สุขของผู้อื่นอย่างแท้จริง” ซึ่งปัญหาทั้งหมดนั้นเกิดจากผู้นำขาดจริยธรรม เป็นการยากที่จะหาผู้นำที่อุทิศตนทำงานอย่างมีอุดมการณ์ที่จะเสียสละตนเองทำงานเพื่อประโยชน์ของประชาชนและประเทศชาติ ดังเช่นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญมาโดยตลอดการครองราชย์ของพระองค์ และมีลักษณะเหมือนกับจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อโปรดสรรพสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน

พระพุทธศาสนาหาหนทางซึ่งมีอุดมการณ์ว่า “ให้ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ก่อนแล้วจึงนำตนให้พ้นทุกข์ทีหลัง” ดังจะได้แสดงรายละเอียดของลักษณะผู้นำสังคมที่ดีและจริยธรรมของพระโพธิสัตว์ที่ผู้นำสังคมควรมีดังต่อไปนี้

ความสำคัญและบทบาทผู้นำสังคม

ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาแสดงถึงความสำคัญของผู้นำไว้ว่า

...พระราชาชอบใจธรรมจึงจะดีงาม นรชนผู้มีความไม่ประทุษร้ายต่อมิตรเป็นความดี การไม่กระทำความปเป็นสุข มนุษย์ทั้งหลายพึงอยู่เป็นสุขในแว่นแคว้นของพระราชาผู้ไม่ทรงกริ้วโกรธ...ขอท่านจงฟังอุปมาของเราต่อไปนี้ เมื่อฝูงโคคว่ายข้ามฟากไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงคว่ายไปคด โคทั้งหมดนั้นก็คว่ายไปคด ในเมื่อโคนำฝูงคว่ายคด ฉันทโค ในหมู่มนุชย์ก็ฉันทนั้น ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐ ถ้าผู้นั้นประพฤติธรรมจะป่วยกล่าวไปยถึงประชานนอกนี้ รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นทุกข์ ถ้าพระราชาไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม ถ้าโคผู้นำฝูงคว่ายไปตรง โคทั้งหมดนั้นก็คว่ายไปตรง ในเมื่อโคนำฝูงคว่ายไปตรง ฉันทโค ในหมู่มนุชย์ก็ฉันทนั้น ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐ ถ้าผู้นั้นประพฤติธรรมจะป่วยกล่าวไปยถึงประชานนอกนี้ รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นสุข ถ้าพระราชาทรงตั้งอยู่ในธรรม... (ขุ.ชา. 62/50/43-44)

จากพุทธพจน์แสดงถึงความสำคัญของผู้นำว่า ถ้าผู้นำเป็นผู้มีคุณธรรม ประชาชนก็จะอยู่เป็นสุข และถ้าหากผู้นำขาดคุณธรรม ประชาชนก็จะอยู่เป็นทุกข์ นอกจากนี้บทบาทของผู้นำยังมีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิตของประชาชนว่าจะเป็นอย่างไ จะนำไปสู่ความสุขและการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือจะนำไปสู่ความทุกข์ของปัญหาชีวิตและสังคมที่ซับซ้อน ดังนั้นหากสังคมไทยของเรามีผู้นำที่ขาดคุณธรรมจริยธรรมแล้ว ก็เป็นการยากที่สังคมไทยจะเป็นสุขอย่างยั่งยืนได้

จริยธรรมผู้นำสังคมตามแนวสังคมศาสตร์

ผู้นำสังคมทุกประเภทล้วนมีบทบาทสำคัญในการนำสังคมไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ ร่วมกันของสมาชิก ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการนำสังคมขึ้นอยู่กับคุณลักษณะความเป็นผู้นำ (Leadership) ความสามารถทางสติปัญญา (Intellectual Capacity) วุฒิภาวะทางอารมณ์ (Emotion

Maturity) จิตใจ (Mental Strength) และคุณธรรมจริยธรรม (Virtue and Ethic) ของผู้นำเหล่านี้ โดยผู้นำสังคมที่พัฒนาแล้วจะต้องมีคุณธรรมและจริยธรรมประจำชีวิตและประจำจิตใจดังนี้

1. มีความรัก ความเมตตา และความเสียสละ
2. มีจิตใจสะอาดบริสุทธิ์ ไม่คิดเบียดเบียนคนอื่นด้วยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว
3. มีความรู้ที่ถูกต้องและใช้ความรู้ในทางสร้างสรรค์สิ่งดีงามแก่ตนเองและแก่สังคม
4. มีสติสัมปชัญญะไม่ประมาทลุ่มหลงหรือมัวเมาในอบายมุข
5. มีความละเอียดรอบคอบในการทำ ความชั่วและเกรงกลัวต่อผลของอกุศลกรรมทุกประเภท
6. มีความกตัญญูรู้คุณของบุคคลอื่นที่ได้กระทำในสิ่งที่มีประโยชน์ต่อตนเอง
7. มีความรักในสังคม รักในความซื่อสัตย์
8. มีความเคารพในศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์
9. มีความเชื่อในกฎแห่งกรรมและปฏิบัติตามหลักกุศลกรรม
10. ไม่ทำลายกฎแห่งคุณภาพทางสังคมและคุณภาพแห่งธรรมชาติสิ่งแวดล้อม
11. เคารพในกฎระเบียบของสังคมไม่ถืออภิสิทธิ์
12. มีความสามารถในการดำรงความเป็นธรรมและความยุติธรรมในสังคม
13. มีมุทิตาจิตต่อผู้อื่น ไม่อิจฉาริษยาคนอื่น
14. ปฏิบัติตามหลักทศพิธราชธรรมและหลักธรรมที่สั่งสอนของศาสนาทั้งหลาย

ผู้นำสังคมที่มีคุณลักษณะดังกล่าวว่า สามารถเรียกได้ว่าเป็นผู้นำประเภท Social Engineers หรือ วิศวกรสังคม¹ ซึ่งสามารถช่วยนำสังคม ช่วยให้สังคมเจริญก้าวหน้า มีความสงบสุข และช่วยพัฒนาสังคมให้เป็นปึกแผ่นและความยั่งยืนทุกด้านตลอดไป และผู้นำที่ดีนั้นจะต้องมีการพัฒนาเป็นองค์รวมกล่าวคือ การมีความรู้ความสามารถพิเศษเฉพาะอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอ ผู้นำที่มีความสามารถทางด้านจิตใจ มีจิตใจประกอบด้วยคุณธรรมและจริยธรรม มีวุฒิภาวะทางอารมณ์สูง มีสติปัญญาไหวพริบดี สามารถแก้ปัญหาได้ รู้หลักการในการสัมพันธ์ติดต่อกับบุคคลอื่นได้ดี มีมนุษยสัมพันธ์ ผู้นำที่มีคุณลักษณะดังกล่าวนี้จึงสมควรได้รับการขนานนามว่า ผู้นำที่ดี (จันงค์ อติวัฒน์ สิทธิ, ม.ป.ป.: 54-62)

เราจะพบว่า ผู้นำทางสังคมที่มีความสามารถด้านความรู้ การบริหาร วุฒิภาวะทางอารมณ์ และมนุษยสัมพันธ์นั้น สังคมไทยมีบุคคลเหล่านี้ আসาเข้ามาเป็นตัวแทนทำงานเพื่อสังคมอยู่แล้วตลอดมา

¹ วิศวกรสังคม หมายถึง บุคคลที่มีหน้าที่กำหนดนโยบาย วางแผน ศึกษาปัญหา และกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคม ตัวอย่างของวิศวกรสังคมสามารถพบได้ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับประเทศชาติ

ปัญหาไม่ได้อยู่ที่ผู้นำสังคมขาดความรู้ความสามารถในเรื่องเหล่านั้น แต่ปัญหาสังคมเกิดจากการขาดคุณธรรมจริยธรรมของผู้นำ โดยเฉพาะการทุจริตคอร์รัปชันในวงราชการ หากมีการทุจริตงบประมาณแผ่นดินตั้งแต่นายกรัฐมนตรีลงมาจนถึงข้าราชการระดับล่างแล้ว สังคมไทยจะเป็นอย่างไร ในอดีตที่ผ่านมานักการเมืองมักจะเป็นบุคคลที่มีฐานะร่ำรวย เป็นที่นับหน้าถือตาในสังคม คนที่เก่ง มีความรู้ความสามารถในวิชาการก็มักเป็นได้เพียงที่ปรึกษาของนักการเมือง ส่วนคนดีก็มีเพียงส่วนน้อยมากที่จะได้รับเลือกให้ไปเป็นนักการเมือง แต่คนดีมักเป็นได้แค่เพียงปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้นำชุมชนในสังคมเล็กๆ มากกว่า สังคมไทยไม่เคยขาดแคลนผู้นำที่เก่ง แต่จะขาดแคลนผู้นำที่ดีซึ่งมีอุดมการณ์ที่จะทำงานอย่างเสียสละเพื่อสังคมส่วนรวมมากกว่า ที่กล่าวมานี้มิได้ดูหมิ่นคนดี ดูแคลนคนเก่ง หรือดูถูกคนที่ร่ำรวย ว่าไม่สามารถที่จะเป็นผู้นำสังคมได้ แต่ผู้วิจัยมองว่าตามความเป็นจริงที่ปรากฏในสังคมไทยมักจะเป็นเช่นนั้นแต่ไม่ใช่ทั้งหมด สังคมไทยให้น้ำหนักแก่ผู้นำที่มีความร่ำรวย และความรู้ความสามารถมากเกินไปหรือเปล่า แต่จะเป็นประโยชน์สูงสุดหรือไม่ หากสังคมไทยจะหันไปให้ความสำคัญกับคุณธรรมจริยธรรมของผู้นำควบคู่ไปกับความรู้ความสามารถ ส่วนจะมีฐานะเป็นอย่างไรไม่สำคัญ ถ้าบุคคลนั้นเป็นคนเก่งและเป็นคนดี พร้อมทั้งจะเสียสละตนเองแก่ส่วนรวมด้วยจิตใจที่มีอุดมการณ์อย่างแท้จริง ซึ่งเกี่ยวกับจิตใจที่มีอุดมการณ์นี้ผู้เขียนเห็นว่าเราน่าจะได้ศึกษาลักษณะผู้นำและจริยธรรมของพระโพธิสัตว์ผู้ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นตัวอย่างของผู้ที่มีปัญญาและเสียสละตนเองเพื่อผู้อื่นอย่างแท้จริง

จริยธรรมผู้นำสังคมกับอุดมการณ์พระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ คือ ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี 10 ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา (พระธรรมปิฎก, 2546: 167) ซึ่งบุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์นี้ก็คือผู้ที่มหาปณิธาน ต้องการที่จะตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า และโปรดสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ โดยในขณะที่บำเพ็ญบารมีอยู่นั้นจะต้องสร้างคุณงามความดี 10 อย่างดังกล่าวให้ครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งจะต้องกินเวลายาวนานมากหลายอสงไขยหลายมหากัป แต่สิ่งที่น่าสนใจศึกษาคือ พระโพธิสัตว์เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์หรือสัตว์ก็ตาม พระองค์มักจะได้เป็นผู้นำของหมู่คณะเสมอ และพระองค์ทรงแสดงถึงคุณลักษณะของผู้นำที่ดีจนนำไปให้บริวารของพระองค์พ้นจากภัยอันตรายที่เกิดขึ้นได้ ดังชาดกที่จะได้นำมาแสดงเป็นตัวอย่างดังนี้

สมัยหนึ่งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาวานรมิฝูงลิงจำนวนแปดหมื่นตัวเป็นบริวาร พระยาวานรอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ บริเวณนั้นมีต้นมะม่วงขนาดใหญ่ต้นหนึ่งอยู่ริมแม่น้ำ มีผลขนาดใหญ่และเมื่อสุกแล้วผลมีสีดังทอง มีรสชาติที่อร่อยมาก พระยาวานรได้สั่งให้บริวารเก็บมะม่วงไปให้

หมดเสมอ แต่มีอยู่ครั้งหนึ่งที่ลิงบริวารเก็บผลมะม่วงไปไม่หมด มีอยู่ผลหนึ่งที่หล่นลงแม่น้ำไป และไหลไปติดต๋ายที่ซึ่งไว้ในแม่น้ำบริเวณที่สร้างน้ำของพระเจ้าพรหมทัต แห่งกรุงพาราณสีพระราชานำผลไม้นั้นมาเสวย และรู้สึกดีใจในรสชาติของมะม่วงมาก จึงทรงเสด็จโดยทางเรือทวนกระแสน้ำขึ้นไปเพื่อตามหาดั้นมะม่วง ในที่สุดพระองค์ก็พบต้นมะม่วงต้นนั้นพร้อมกับเห็นพระยาวานรและบริวารเก็บผลมะม่วงนั้นกินอยู่ด้วย พระราชารับสั่งให้นำผลมะม่วงลงมาให้เสวยอีก และต่อมาพระองค์ก็ทรงมีพระประสงค์จะเสวยเนื้อลิงจึงรับสั่งให้ทหารจับลิงลงมาด้วย พระยาวานรได้ยินความรับสั่งนั้นแล้วทราบว่าจะมาถึงตนเองและบริวารแล้ว จึงรีบปีนขึ้นไปให้ถึงยอดต้นมะม่วงแล้วเหินยักไม้และกระโจนอย่างสุดแรงเพื่อข้ามไปถึงต้นไม้อยู่ฝั่งตรงข้ามของแม่น้ำ แล้วดึงเถาวัลย์ที่มีขนาดความยาวเท่ากับความกว้างของแม่น้ำนี้ผูกปลายไว้กับต้นไม้อีกฝั่งโน้นแล้วกระโจนกลับมาเพื่อจะผูกเชือกเถาวัลย์ไว้กับต้นมะม่วงให้เพื่อให้บริวารได้ไต่ข้ามไป แต่ปรากฏว่าความยาวไม่พอเพียงเล็กน้อย พระยาวานรจึงใช้ร่างกายตนเองเป็นเชือกยึดต้นมะม่วงไว้ให้บริวารไต่ข้ามไปบนร่างพระยาวานร ลิงบริวารทั้งหลายก็ได้ไต่ให้พระโพธิสัตว์แล้วไต่ข้ามไป และมีบางตัวที่นิสัยไม่ดีก็จะกระโจนอย่างแรงไปเหยียบที่ศีรษะพระโพธิสัตว์ จนกระทั่งทุกตัวข้ามไปหมดพระโพธิสัตว์ก็หมดแรงไม่สามารถจะขยับตัวหนีไปได้ พระเจ้าพรหมทัตได้เห็นเหตุการณ์นั้นทั้งหมดแล้วทรงรับสั่งให้นำตัวพระยาวานรนั้นลงมาให้อาบน้ำและให้อาหารรับประทานเป็นอย่างดี แล้วจึงถามพระโพธิสัตว์ว่า เป็นอะไรกับลิงพวกนั้น และทำไมถึงได้ทำเช่นนั้น พระโพธิสัตว์จึงตอบว่า เราเป็นหัวหน้าของลิงพวกนั้น พวกเขาได้ตั้งเราให้เป็นหัวหน้า ด้วยหวังว่าเราจะช่วยบำบัดทุกข์ภัยให้แก่พวกเขาได้ เราจึงต้องช่วยเหลือทุกตัวอย่างเสมอภาค แม้พระองค์เองก็ทรงเป็นพระราชามีหน้าที่ที่จะต้องบำบัดทุกข์ให้แก่ประชาชนของพระองค์ทุกคนอย่างเสมอภาคกันหมดเช่นกันส่วนตัวเรานั้นไม่เป็นไร หากพระองค์จะนำไปฆ่าก็จงนำไปได้เลย พระราชาได้กล่าวยกย่องพระโพธิสัตว์เป็นอย่างมาก ต่อมาไม่นานพระโพธิสัตว์ทนความบอบช้ำของร่างกายไม่ไหวก็ได้ตายไป (มหากปิชาดก 59/1050-1056/333-343)

จากชาดกเรื่องนี้จะพบว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่มีความเสียสละตนเองเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมอย่างแท้จริงแม้ตนเองจะต้องถูกจับไปก็ตาม นอกจากนี้อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนานิกายมหายานยังเป็นหลักธรรมสำคัญที่นิกายนี้เน้นให้ศาสนิกทุกคนปฏิบัติ โดยมีสาระสำคัญของอุดมการณ์ดังนี้

มหายานถือว่า การปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องประกอบด้วยปัญญาและกรุณาคู่กันไปเสมอ จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งมิได้ พระโพธิสัตว์กล่าวคือทุกคนที่ปรารถนาพุทธภูมิ จะต้องมีความกล้าหาญไม่ย่อท้อ

² เป็นนิกายหนึ่งในพระพุทธศาสนาซึ่งเจริญในธิเบต จีน เกาหลี ญี่ปุ่น เวียดนาม เป็นต้น มีหลักคำสอนสำคัญที่การเน้นการสอนให้ทุกคนปรารถนาพุทธภูมิ

ต่อทุกข์ในวัฏสงสาร จะต้องอาทอนทุกข์แทนสรรพสัตว์ได้ แม้ว่าการเปลี่ยนทุกข์ให้กับสรรพสัตว์นั้น ตนเองจะต้องเผาไหม้ในนรกสักกี่อสงไขยก็ไปตาม (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2544: 98) โดยยึดถือพระโพธิสัตว์องค์สำคัญเป็นแบบอย่าง เช่น พระโพธิสัตว์กวนอิม ซึ่งมีปณิธานว่า หากมีสัตว์ที่ต้องตกทุกข์ได้ยากอยู่ ก็จักไม่ขอปรารถนาบรรลุปุทธภูมิ หรือพระกษิติครรภโพธิสัตว์ ซึ่งมีปณิธานว่า トラบใด นรกยังไม่สูญ トラบนั้นก็ไม่ขอบรรลุปุทธภูมิ เป็นต้น พระโพธิสัตว์ยอมไม่ละทิ้งแม้แต่สัตว์เพียงคนเดียว ท่านจะต้องบรรลุถึงการตรัสรู้ธรรมเป็นบุคคลสุดท้ายหลังจากได้ช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์แล้ว โดยอุคมคติประจำใจของผู้ปฏิบัติธรรมฝ่ายมหายานที่จะต้องมีก็คือ **มหาอุตรปณิธาน**

4 ประการ ได้แก่

1. เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมด
2. เราจะศึกษาธรรมทั้งหลายให้เจนจบ
3. เราจักโปรดสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น
4. เราจักบรรลุปุทธภูมิ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548: 7-10)

อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ที่คู่ยิ่งใหญ่ได้ถูกนำมาปรับใช้จริงในชีวิตประจำวัน ตัวอย่างของสังคมที่ตกผลึกอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ของมหายานนี้อย่างชัดเจนที่จะขอนำมาเป็นตัวอย่างก็คือ มูลนิธิพุทธฉือจี้ไต้หวัน มูลนิธินี้เป็นมูลนิธิขนาดใหญ่ มีเงินบริจาคหมุนเวียนเป็นจำนวนมากและสามารถสร้างประโยชน์ให้แก่สังคมได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งมูลนิธินี้เป็นมูลนิธิการกุศลที่วางรากฐานที่มั่นคงได้หวั่นและได้แผ่กิ่งก้านสาขาไปยังทั่วทุกมุมโลก ก่อตั้งโดยท่านธรรมจารย์เจิ้ง เทียน ที่อำเภอ “ฮวาเหลียน” มณฑลไต้หวัน ในระยะเวลากว่า 40 ปีมานี้ ได้ให้บริการแก่สังคม ก่อสร้างโรงพยาบาล ก่อสร้างโรงเรียน และงานปณิธานด้านวัฒนธรรมสังคม เป็นต้น โดยเงินค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ของ “ฉือจี้” นั้นได้มาจากการบริจาคของประชาชน ชาว “ฉือจี้” ที่พำนักยังต่างประเทศก็ยังสามารถนำเอางานปณิธานของ “ฉือจี้” ติดตามไปที่ประเทศนั้น ๆ พร้อมยังรวมน้ำใจร่วมพลังกับผู้คนเจ้าของประเทศ ผลักดันงานด้านการกุศลบรรเทาภัยขึ้น ปัจจุบันมีสาขาและสาขาย่อย จุดประสานงานของ “ฉือจี้” กระจายอยู่ 46 ประเทศทั่วโลก และให้ความช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แล้วกว่า 65 ประเทศ โดยที่ในประเทศไทยก็มี “มูลนิธิพุทธฉือจี้ไต้หวันในประเทศไทย” ซึ่งมีการจัดตั้งขึ้น 3 แห่งคือ กรุงเทพฯ เชียงใหม่ และภูเก็ต โดยมีอุดมการณ์ของมูลนิธิที่เรียกว่า “แปดภารกิจเพื่อมวลมนุษย” ประกอบด้วย

1. ภารกิจด้านการกุศล
2. ภารกิจด้านการศึกษา
3. ภารกิจด้านการรักษาพยาบาล

4. การกิจด้านจริยธรรม
 5. การกิจด้านการบรรเทาทุกข์ระหว่างประเทศ
 6. การกิจด้านการรับบริจาคเงิน
 7. การกิจด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
 8. การกิจด้านอาสาสมัครชุมชน (ชาวจิตอาสา)
- (ข้อมูลจากมูลนิธิพุทธนิจิในประเทศไทย, 2552)

นอกจากนี้ผลผลิตของอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ของมหายานที่เราสามารถพบได้ง่ายๆ ก็คือ การทำงานของอาสาสมัครมูลนิธิร่วมกตัญญูและมูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง รวมถึงมูลนิธิการกุศลต่างๆ ของคนไทยเชื้อสายจีนที่จัดตั้งขึ้นในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด

กรณีศึกษาที่ได้กล่าวมานี้ไม่ได้เป็นการเปรียบเทียบว่า มหายานดีกว่าเถรวาท และไม่ได้คาดหวังให้ทุกคนในสังคมไทยเต็มไปด้วยการช่วยเหลือผู้อื่นอย่างในได้หวั่น แต่เพื่อต้องการนำเสนอ ลักษณะของจิตใจที่มีอุดมการณ์เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นอย่างสุดความสามารถโดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ในรูปวัตถุเงินทอง นอกจากบุญกุศลและบารมีธรรมเท่านั้น เป็นจิตที่มุ่งกระทำประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างแท้จริง ถ้าหากคุณธรรม คือ ความเสียสละอย่างยิ่งยวดคุณพระโพธิสัตว์นี้มีในจิตใจของบุคคลผู้ที่เป็นผู้นำทางสังคมแล้ว จะเกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติเพียงใด เพราะถ้าหากจิตใจปราศจากความเห็นแก่ตัวแล้ว การทุจริตคอร์รัปชันก็จะไม่เกิดขึ้น และเมื่อผู้นำสังคมประกอบด้วยคุณธรรมอย่างเข้มแข็ง บริวารก็จักประพฤติตาม ผู้นำเช่นนี้ย่อมสามารถกำหนดทิศทางและนำพาประชาชนไปสู่ความสุข ความเจริญที่ยั่งยืนได้

บทสรุป : ทางออกของสังคม คือ การสร้างสังคมแห่งคุณธรรม

เมื่อเราตั้งคำถามว่า จะทำอะไรสังคมจึงจะสงบสุขได้ เราทุกคนก็มักจะได้รับคำตอบว่า ทุกคนจะต้องเป็นพลเมืองที่ดี ปฏิบัติตนตามกฎหมายและอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม โดยสรุปแล้วก็คือเราทุกคนต้องการสังคมแห่งความดี หรือ สังคมแห่งคุณธรรม แต่ในทางปฏิบัติแล้วเราพบได้ถึงแต่เราไม่ได้ปฏิบัติตามหลักคุณธรรมอย่างเคร่งครัด และเหตุที่ประชาชนไม่ได้ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดก็เพราะ ผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานต่างๆ ไม่ได้ปฏิบัติตนตั้งอยู่ในคุณธรรม มีการทุจริตหรือราษฎร์บังหลวง และเพราะเหตุใดจึงมีการทุจริตเกิดขึ้น ผู้วิจัยมีทัศนะว่า เพราะผู้นำสังคมขาดคุณธรรม แล้วทำอะไรจึงจะได้ผู้นำสังคมที่มีคุณธรรมความเสียสละ เราจำเป็นต้องสร้างสังคมแห่งคุณธรรมขึ้น เพื่อสร้างมนุษยพันธุ์ใหม่ที่มีจิตใจที่คิดจะเสียสละเพื่อผู้อื่นอย่างแท้จริง หากเราสามารถสร้างสังคมแห่งความดี หรือ

สังคมแห่งคุณธรรมขึ้นมาได้อย่างสมบูรณ์แล้ว ความเห็นแก่ตัว การทุจริตคดโกง และความอยุติธรรมในสังคม ก็จะกลายเป็นเรื่องที่น่ารังเกียจและน่าละอายที่สุดที่คนๆหนึ่งจะคิดทำได้แล้วความเสียสละตนเองเพื่อประโยชน์ส่วนรวมโดยไม่หวังผลตอบแทน การดำรงตนอยู่ในคุณธรรมจริยธรรมเป็นสิ่งที่น่าเคารพยกย่องและเป็นความภาคภูมิใจสูงสุดของตนเองและสังคมแทน เยาวชนที่เติบโตขึ้นมาจากสังคมแห่งคุณธรรมเช่นนี้เท่านั้นจึงจะสามารถเติบโตมาเป็นผู้ใหญ่ที่คุณธรรมจริยธรรมและความเสียสละเพื่อผู้อื่นได้ และเมื่อผู้ใหญ่เหล่านี้ได้มีโอกาสเข้ามาบริหารประเทศเป็นผู้นำสังคมในระดับต่างๆ แล้วก็จะเป็นผู้นำสังคมที่มีคุณธรรมจริยธรรมและความเสียสละเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริงและผลประโยชน์ก็จะตกเป็นของประชาชนและประเทศชาติอย่างแน่นอน

ในปัจจุบันรัฐบาลได้คาดหวังว่าปัญหาสังคมอันเนื่องมาจากปัญหาการเมืองจะสามารถแก้ไขได้โดยการปฏิรูปการเมืองนั้น อย่างไรก็ตามถ้าผู้ที่ปฏิบัติงานหรือผู้นำการเมืองยังเป็นคนที่ขาดคุณธรรมจริยธรรมอยู่เช่นเดิมปัญหาก็คงจะยังคงมีอยู่ต่อไป แต่ทางออกที่จะช่วยแก้ปัญหายังยั่งยืนได้นั้นก็คือ นอกจากจะปฏิรูประบบการเมืองให้ได้ผู้นำสังคมที่คุณธรรมจริยธรรมสูงแล้ว จะต้องปฏิรูประบบคุณธรรมจริยธรรมในสังคมอย่างจริงจัง การปฏิรูปสังคมให้ได้ผลสูงสุด จะต้องปฏิรูปหน่วยย่อยในสังคมนั้นคือ คนแต่ละคน การจะปฏิรูปคนให้ได้ผลนั้น จะต้องปฏิรูปการศึกษาและศาสนาใหม่ โดยส่งเสริมและสนับสนุนให้มีพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรม เมื่อการศึกษาและศาสนานั้นได้หล่อหลอมให้สมาชิกในสังคมกลายเป็นบุคคลที่มีความรู้คู่กับคุณธรรม โดยเฉพาะการเสียสละเพื่อผู้อื่นได้แล้ว บุคคลเหล่านี้เองที่จะย้อนกลับไปปฏิรูปสังคมและปฏิรูปการเมืองให้ดีขึ้นและสมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไปในวันข้างหน้า

ผู้นำสังคมเป็นผู้มีบทบาทมากต่อการกำหนดวิถีชีวิตของประชาชน ในทุกๆ ด้าน ดังนั้น นอกจากผู้นำสังคมจะเป็นคนเก่งแล้วจำเป็นจะต้องดีด้วย อีกทั้งจะต้องเป็นผู้ที่เสียสละเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนได้อย่างแท้จริงคุณน้ำใจของพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาจะช่วยเหลือสรรพสัตว์โดยไม่หวังผลตอบแทน พร้อมทั้งจะดำรงตนอยู่ในคุณธรรมทั้งหลายและรักษาความเป็นธรรมในสังคม ดังพุทธพจน์ว่า "นรชนพึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต เมื่อระลึกถึงธรรมะ พึงสละอวัยวะ ทรัพย์ และแม้ชีวิตทั้งหมดเถิด (เพื่อรักษาธรรม)" (ขุ. ขา. 59/382/633)

บทที่ 6

วิจารณ์และข้อเสนอแนะ

วิจารณ์

1. แนวทางการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้ามีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาที่ผ่านมา เพื่อให้สามารถแข่งขันและอยู่รอดได้ในสังคมแต่ละยุคโดยสาเหตุสำคัญยิ่งในยุคที่พุทธศาสนาแล้ว 800 ปี ถูกคุกคามแย่งพื้นที่จากศาสนาฮินดู ศังกราจารย์ได้เผยแพร่และตีความนิพพานไปในทางลบ โดยให้เหตุผลที่น่าฟังว่า “ในเมื่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเหล่าพระอรหันต์ทั้งปวง ต่างก็ได้ดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระองค์และเหล่าสาวกได้ละแล้วซึ่งทุกอย่างไปจากโลกนี้ ทรงไม่มีพระวิญญูญาณ (อาตมัน) หรือความศักดิ์สิทธิ์หลงเหลืออยู่แม้แต่น้อย เหตุนี้แล้ว พระองค์และเหล่าสาวกจะอยู่คอยฟังคำสวดอ้อนวอนของพวกท่านที่ยังภักดีบูชาพระองค์ได้อย่างไร” ด้วยเหตุนี้พระสังฆเถระฝ่ายมหายานจึงทำการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงคำสอนให้สอดคล้องกับระดับภูมิปัญญาของมหาชนสมัยนั้นเกิดเป็นนิกายตันตระขึ้นและใช้เป็นเครื่องมือต่อสู้กับแนวความคิดทางศาสนาเป็นเวลาถึง 300 ปี

จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 7 (พุทธศตวรรษที่ 12) ฝ่าย ศังกราจารย์ในศาสนาพราหมณ์ก็ได้หันกลับมายกย่องศาสดาของพระพุทธศาสนา โดยใช้วิธีการอันแยบยลด้วยการเอาองค์พระพุทธเจ้าเข้ามาต่อเติมแล้วผูกต่อตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวอินเดียเกี่ยวกับเรื่องการอวตารของพระวิษณุ เกิดเป็นพุทธาวตาร เป็นปางหนึ่งของพระวิษณุ ทำให้ชาวฮินดูนิกายไวษณพ บูชาพระพุทธเจ้า โดยพระพุทธเจ้าอวตารมาเพื่อสอนวิธีการบูชาญที่ถูกต้องให้ บางกลุ่มว่าอวตารมาเพื่อสอนพระเวทให้ ผิดเพี้ยนไปคนจะได้ปฏิบัติผิดและจะได้ไปสวรรค์น้อยลง เพราะสวรรค์มีเทวดามากจนแน่นแล้วอย่างนี้ก็มี ทำให้พระพุทธศาสนาตกต่ำกว่าเดิมอีก สุดท้ายก็ถูกกลืนไปในกระแสอันเชี่ยวกรากของสงครามศาสนาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 (พุทธศตวรรษที่ 20) ด้วยเหตุนี้พระโพธิสัตว์ของพระพุทธศาสนานิกายตันตระจึงมีความสำคัญมาก พระองค์ทรงมีพระประวัติไม่มีต้น ไม่มีปลายคล้ายกับมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ของศาสนาพราหมณ์

จากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์นี้ทำให้ทราบถึงสาเหตุการเปลี่ยนแปลงทางแนวคิด ข้อเสียคือ เป็นการบิดเบือนเปลี่ยนแปลงพระธรรมคำสอนไปจากเดิมมาก แม้จะทำด้วยเจตนาดีหวังจะให้พระพุทธศาสนาอยู่รอดได้ในอินเดีย แต่ใช้วิธีการสั่งสอนที่แตกต่างไปจากพุทธพจน์ดั้งเดิมเพื่อแข่งขันกันนั้นถูกต้องแล้วหรือไม่ เป็นไปได้หรือไม่ที่ เราจะพยายามอธิบายธรรมสั่งสอนประชาชนให้

เข้าใจธรรมะด้วยธรรมะที่ถูกต้องตามพุทธพจน์ ด้วยวิธีการใหม่ๆ แต่ข้อดี ก็คือ ทำให้พระพุทธศาสนา หลงเหลืออยู่มาจนถึงปัจจุบัน โดยขยายเผยแผ่ขึ้นไปทางตอนเหนือของอินเดีย แม้จะมีคำสอนที่ เปลี่ยนไปจากเดิมบ้างแต่พอจะเป็นสัญลักษณ์ให้รู้ว่าพระพุทธศาสนายังอยู่ เมื่อศึกษาแล้วพบว่าไม่ตรง ตามแบบดั้งเดิมก็ยังคงค้นกลับไปหาต้นตอว่าจริงๆ แล้วพระองค์สอนอย่างไรได้

2. แนวคิดเรื่องธรรมกายของมหายานนั้นจะไม่ต่างจากปรมาตมันในปรัชญาอุปนิษัท ส่วนสัมโภคกายนั้นแทบไม่ต่างจากภาคมีรูปของปรมาตมันเช่นพระวิษณุ เป็นต้น ส่วนนิรมาณกายนั้น ก็คงพอมองเห็นได้ว่าเหมือนกับภาคอวตารของเทพบนสวรรค์ กล่าวคือ พระรามเป็นมนุษย์ พระพุทธเจ้าสิทธัตถะก็เป็นมนุษย์ พระรามเป็นภาคอวตารของพระวิษณุ พระพุทธเจ้าเป็นอวตารของ สัมโภคกายบนสวรรค์ พระวิษณุคือการสำแดงตนของปรมาตมัน สัมโภคกายก็คือการแสดงตัวของ ธรรมกาย

3. ชาวพุทธเถรวาทเชื่อว่า พระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานไปแล้ว และจะไม่ทรงอุบัติ ขึ้นอีก เราไม่สามารถหาตำแหน่งที่อยู่ของพระพุทธองค์ได้ในจักรวาลนี้ สิ่งที่เราบูชาพระองค์คือ คุณธรรมทั้งหมดของพระองค์ (ธรรมกาย) แต่ชาวมหายานเชื่อว่า การปรินิพพานของพระองค์คือการ กลับคืนสู่ภาคสัมโภคกายบนสวรรค์อีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นพระองค์จึงยังทรงพระชนม์อยู่ แต่ทรงอยู่ใน ภาคสัมโภคกายเท่านั้น การบูชาพระพุทธรัตนด้วยความรู้สึกละเช่นนี้มหายานถือว่า จะให้ความอบอุ่นใจ แก่ศาสนิกได้มากกว่าการบูชาด้วยความรู้สึกที่ว่า สิ่งที่เหลืออยู่มีเพียงพระพุทธคุณเท่านั้น

4. การข่มอดมคติพระอรหันต์ของเถรวาทด้วยอุดมคติพุทธภูมิของมหายาน โดยกล่าวว่า การหาทางหลุดพ้นเฉพาะตัวของเถรวาทเป็นความเห็นแก่ตัว แต่ควรมุ่งเป็นพระพุทธเจ้าช่วยเหลือ สรรพสัตว์ก่อนแล้วตัวเองค่อยหลุดพ้น

สำหรับพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมนั้น สอนว่าเมื่อถึงที่สุดคนเราล้วนต้องอาศัยตนเอง จะ หวังพึ่งพาคนอื่นไม่ได้ การเข้าถึงความหลุดพ้นไม่มีใครเป็นที่พึ่งของใครได้ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏ ในขุททกนิกาย ธรรมบทว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้” พระโฬสสัตว์อาจ ช่วยแนะนำคนอื่นได้ แต่พระโฬสสัตว์ไม่สามารถบำเพ็ญบารมีแทนคนอื่นได้ พระพุทธเจ้าอาจชี้แนะ แนวทางสู่ความหลุดพ้นได้ แต่ไม่สามารถนำเอามรรคผลนิพพานไปบรรจุไว้ในชีวิตของคนที่ไม่ยอม เพียรพยายามเพื่อตัวเองได้

ดังนั้น เมื่อต่างคนต่างต้องอาศัยตัวเอง ไม่อาจพึ่งพาคนอื่นได้ การที่จะบอกว่าผู้ที่เข้าสู่ปริณิพพานทันทีเห็นแก่ตัว ย่อมไม่สมเหตุผลสมผล อุปมาเหมือนคน 2 คน มีอาหารวางอยู่ข้างหน้าคนละจาน อาหารนี้ใครกินคนนั้นก็อิ่ม ไม่มีใครกินแทนกันได้ คนแรกพอมีโอกาสดีกินก็รีบกินทันทีส่วนอีกคนไม่ยอมกิน เราจะบอกว่าคนที่กินก่อนเห็นแก่ตัวไม่ได้ ข้อนี้นั่นใด กรณีของพระอรหันต์สาวกที่รับชวนขายเข้านิพพานก็ฉนั้น

การที่มหายานสอนว่า มนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่เท่าเทียมกันที่จะเข้าถึงพุทธภูมิ และสอนว่าให้ทุกคนปรารถนาพุทธภูมิเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ ซึ่งข้อนี้แสดงให้เห็นว่ายอมรับว่า มีผู้ที่จะช่วยและผู้ที่ถูกช่วย สมมติว่ามีคน 10 คน ทุกคนปรารถนาพุทธภูมิ หลังจากบำเพ็ญบารมีแล้วทุกคนได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้าหมดทุกคน เราจะเห็นว่าในสถานการณ์เช่นนั้นความเป็นพระพุทธเจ้าไม่มีประโยชน์อะไรเลย ดังนั้นการสอนว่า จงช่วยผู้อื่น และแต่ละคนจงช่วยตัวเองอย่าหวังพึ่งพาผู้อื่น จึงเป็นคำสอนที่ขัดแย้งกัน ความเป็นพระพุทธเจ้าจะมีความหมายก็ต่อเมื่อมีคนอยู่ 2 กลุ่มคือคนที่สามารถพึ่งตนเองได้ กับผู้ที่ต้องการที่พึ่งเพราะไม่สามารถพึ่งตนเองได้ พุทธศาสนาดั้งเดิมสอนว่า คนมีอยู่ทั้ง 2 ประเภท ดังนั้นเราย่อมบอกไม่ได้ว่าทุกคนควรบำเพ็ญโพธิสัตว์ธรรม แต่ควรบอกว่า ใครเห็นว่าตนเหมาะที่จะปฏิบัติแบบใดก็ให้ปฏิบัติตามแนวทางนั้นจะถูกกว่า

นอกจากนี้เราอาจตีความหมายของข้อนี้ในลักษณะของสัญลักษณ์แทนการยกย่องอุดมคติ เรื่องความเมตตากรุณาของมหายานก็ได้ ซึ่งแม้ในความเป็นจริงแล้วทุกคนไม่อาจจะเป็นพระพุทธเจ้าได้ แต่ความคิดที่มุ่งประโยชน์สุขของมหาชนเป็นหลักนี้ก็เป็นเรื่องที่น่าสรรเสริญ

ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทมองว่า เถรวาทเองก็ไม่ได้มุ่งที่จะช่วยเหลือตัวเอง หรือเห็นแก่ตัวแต่ประการใด เพราะฝ่ายเถรวาทได้ประพฤติดนให้สอดคล้องกับพระพุทธพจน์ กล่าวคือเมื่อเราปฏิบัติได้แล้ว เราละกิเลสได้แล้ว จึงสอนผู้อื่น จึงจะไม่เป็นโทษ เราสอนเรื่องศีล แต่เราไม่มีศีล เราสอนสมาธิ แต่เราไม่มีสมาธิ เราสอนนิพพาน แต่เราไม่รู้จักนิพพาน เช่นนี้คงยากที่จะทำให้ผู้อื่นเข้าใจได้ เหมือนผู้บอกทางที่ไม่รู้จักทางก็คงไม่อาจนำทางคนหลงให้ไปถึงที่หมายได้ และเมื่อเราทำตนให้บริสุทธิ์ได้แล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงส่งสาวกไปประกาศศาสนา เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน แทบจะเรียกว่า ตลอดทั้งชีวิตของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวกทั้งหลายหลังจากบรรลุธรรมแล้ว ทรงมีชีวิตอยู่เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนทั้งสิ้น อาจกล่าวได้ว่า เถรวาทปฏิบัติจากข้างในแล้วออกไปสู่ภายนอก ส่วนมหายานปฏิบัติจากข้างนอกแล้วน้อมนำเข้าสู่ภายใน

5. การอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เกิดจากฌานของชยานิพุทธ ไม่ต้องบำเพ็ญบารมี ทำให้ขัดแย้งกับแนวคิดที่สอนให้ทุกคนมุ่งเป็นพระพุทธเจ้า เพราะในเมื่อพระพุทธเจ้ามีองค์เดียวคือ พระอาทิพุทธ และทรงอวตารมาเป็นพระพุทธเจ้าในพุทธเกษตรต่างๆ มากมาย รวมถึงพระพุทธเจ้าที่มาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ด้วย แล้วคนที่บำเพ็ญตนเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะไปเป็นได้อย่างไร จะไปสัมพันธ์กันตรงไหน เพราะแนวคิดหนึ่งว่าพระพุทธเจ้าทรงอวตารมาจากพระอาทิพุทธ แต่ก็สอนให้คนสร้างบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า

6. การที่พระโพธิสัตว์ที่บรรลุพุทธภาวะแล้วสามารถที่จะปฏิเสธการตรัสรู้และดับขันธปรินิพพานได้นั้น พึงดูขัดแย้งกับหลักการของเถรวาทอย่างเห็นได้ชัด เหมือนกับผลไม้ที่สุกงอมปฏิเสธการร่วงหล่นจากต้นของมัน ซึ่งผิดธรรมชาติ การบำเพ็ญบารมีก็เพื่อเป็นพระพุทธเจ้า แต่เมื่อบารมีเต็มแล้วก็ปฏิเสธที่จะไม่ตรัสรู้ซึ่งก็ผิดธรรมชาติของพระพุทธเจ้า และเมื่อตรัสรู้แล้วก็เลิกลาสาละวินไปไม่มีเหตุให้เกิดอีก ข้อนี้อยอมปรินิพพานเป็นธรรมดาแต่การบอกว่าพระโพธิสัตว์คือผู้บรรลุอรหัตภาวะแล้วแต่ยับยั้งไว้ไม่ยอมเข้าสู่นิพพานก็เป็นเรื่องผิดธรรมชาติเช่นกัน

7. พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่มีแนวคิดเรื่องพุทธภาวะในลักษณะที่จิตมีความบริสุทธิ์อยู่ตามธรรมชาติ เพราะเถรวาทกล่าวถึง จิตประภัสสร ในลักษณะที่เป็นจิตปกติของมนุษย์ในสภาพที่ยังไม่มีการฟุ้งขึ้นมาของอนุสัยที่เป็นกิเลสนอนก้นอยู่ในจิตเท่านั้น แต่ในทางพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเชื่อว่าพุทธภาวะ เป็นภาวะที่บริสุทธิ์ของจิตที่มีมาแต่ดั้งเดิม แล้วมีกิเลสมาบังห่อหุ้มเท่านั้น การบรรลุธรรมคือการกลับไปสู่ภาวะเดิมแท้ของจิต ส่วนการตีความว่าพุทธภาวะเป็นสิ่งที่เดียวกับออลยวิญญาน (จิต) และ ธรรมกาย อันเป็นที่มาและกำเนิดของสรรพสิ่งนั้น เป็นแนวคิดที่น่าจะได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดู ไม่มีในพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม และหากพุทธภาวะได้รับการตีความว่าเป็นภาวะจิตของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ในทุกคน ฝ่ายเถรวาทก็ไม่อาจยอมรับได้ แต่หากพุทธภาวะเป็นสภาวะที่มนุษย์สามารถที่จะบรรลุธรรมได้ ฝ่ายเถรวาทก็คงไม่มีข้อโต้แย้ง

8. ลักษณะสำคัญของนิกายสุขาวดี คือ มีพื้นฐานคำสอนตั้งอยู่บน ความเมตตา (compassion) และความศรัทธา (faith) ในมหาปณิธานแห่งความเมตตาของพระอมิตาภะพุทธเจ้าที่ทรงแนะนำให้เจริญภาวนาระลึกถึงพระองค์และตั้งจิตมุ่งมั่นเพื่อไปเกิดยังดินแดนของพระองค์มีวิธีการปฏิบัติที่ง่ายทั้งในการไปเกิดในพุทธเกษตรสุขาวดีทางทิศตะวันตก (Western Pure Land) เพื่อการก้าวไปสู่พุทธภาวะ (Buddhahood) และรูปแบบของคำสอน ซึ่งสามารถปฏิบัติได้ทุกที่ ทุกเวลา โดยไม่มีการสวดมนต์บทพิเศษที่ยากๆ และไม่มีเครื่องแบบใดๆ มีลักษณะเป็นเหมือนยารักษาโรค หรือยาครอบจักรวาล (panacea) สำหรับรักษาโรคทางใจ ซึ่งไม่เหมือนกับวิธีการอื่นๆ หรือการเจริญ

กรรมฐานเพื่อแก้ไขอาการเฉพาะโดยตรงของโรค เช่น การเจริญอสุภะกรรมฐาน โดยการพิจารณาซากศพเพื่อทำลายราคะ หรือ การเจริญอานาปานสติเพื่อควบคุมจิตที่ฟุ้งซ่าน เป็นต้น และเป็นวิธีการที่เสมอภาคกันในการที่ทุกคนยอมมอบพลังอำนาจความศรัทธาที่มีทั้งหมดให้แก่พระอมิตาภะพุทธเจ้าเป็นผู้ช่วยเหลือสั่งสอน เป็นอิสระจากอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติทั้งหลาย ไม่ต้องพึ่งพาครูอาจารย์ ผู้นำศาสนา และผู้มีอำนาจอื่นๆ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา นิิกายสุขาวดีจึงกลายเป็นนิิกายที่เด่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใตในบทบาทของพระพุทธรศาสนาแห่งมหาชน

9. แนวคิดแบบสุขาวดีนี้มีลักษณะคำสอนที่คล้ายกับศาสนาเทวนิยม กล่าวคือเน้นการพึ่งพาอำนาจภายนอกคือ หวังพึ่งพระอมิตาภะพุทธเจ้าให้ทรงมาช่วยรับเพื่อไปเกิดยังสุขาวดีพุทธรเกษตร แม้บางพระสูตรจะสอนให้ทำกุศลสร้างความดีไปด้วย แต่หลักใหญ่ใจความของคำสอนก็ยังคงอยู่ที่การมุ่งมั่นศรัทธาต่อองค์พระอมิตาภะพุทธเจ้าด้วยการสวดพระนามของพระองค์ และการปรารถนาไปเกิดยังดินแดนของพระองค์เช่นเดิม แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นหลักการที่กล่าวมาเป็นเพียงวิธีการเท่านั้นแต่เป้าหมายก็ยังอยู่ที่นิิพพานเหมือนกับพระพุทธรศาสนาทุกๆ นิิกาย

10. แนวคิดเรื่องสุขาวดีพุทธรเกษตรนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับอาณาจักรของพระเจ้าจักรพรรดิตามหลักคำสอนของเถรวาท ดังที่ปรากฏในมหาสุทสสนสูตร เช่น

...ราชธานีชื่อกุสาวดีของพระเจ้ามหาสุทสสนะ โดยส่วนยาว...12 โยชน์ โดยส่วนกว้าง...7 โยชน์ ...อานนท์ กุสาวดีราชธานีเป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มีคนมาก...มีคนพลุกพล่าน อาหารก็หาง่าย...อานนท์ กุสาวดีราชธานีมีกำแพงล้อมรอบ 7 ชั้น กำแพง 1 สร้างด้วยทองคำ กำแพง 1 สร้างด้วยเงิน กำแพง 1 สร้างด้วยไพฑูรย์ กำแพง 1 สร้างด้วยแก้วผลึก กำแพง 1 สร้างด้วยแก้วทับทิม กำแพง 1 สร้างด้วยบุษราคัม และกำแพง 1 สร้างด้วยแก้วทุกอย่าง รวมกัน อานนท์ กุสาวดีราชธานีมีประตู 4 ชนิด คือ ประตูทองคำ 1 ประตูเงิน 1 ประตูแก้วไพฑูรย์ 1 ประตูแก้วผลึก 1 ในแต่ละประตูปักเสากระเดียดไว้ 7 ต้น แต่ละต้นปักกลี 3 ชั่วคน เนื้อพื้นดินขึ้นมา 12 ชั่วคน เสาทองต้น 1 เสาเงินต้น 1 เสาแก้วผลึกต้น 1 เสาแก้วทับทิมต้น 1 เสาบุษราคัมต้น 1 และเสาที่เอาแก้วทุกอย่างมาสร้างรวมกันอีกต้นหนึ่ง อานนท์ กุสาวดีราชธานีมีแถวตาลล้อม 7 แถว คือ แถวตาลทอง 1 แถวเงิน 1 แถวไพฑูรย์ 1 แถวแก้วผลึก 1 แถวแก้วทับทิม 1 แถวบุษราคัม 1 และแถวที่สำเร็จด้วยแก้วทุกอย่างอีก 1 ...แถวตาลเหล่านั้นที่ถูกลมพัด มีเสียงไพเราะ ชวนใจ ชวนให้ฟัง และน่าเคลิบเคลิ้ม...โดยสมัยนั้น พวกนักเลง พวกนักดื่มแห่งกรุงกุสาวดีก็คลอเสียงประสานกับเสียงแถวตาลที่ถูกลมพัดเหล่านั้น... (ที. มหา.

จะพบว่าอาณาจักรของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทตสนะนี้มีความคล้ายคลึงกับ
 สุขาวดีพุทธเกษตรอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะเรื่องของกำแพง ประตู ดันไม้ที่เป็นอัญมณี และมีแถวตาลที่
 เมื่อลมกระทบแล้วจะเกิดเสียงไพเราะเหมือนกันด้วย ซึ่งตามหลักเกรวาทแสดงว่าอาณาจักรพระเจ้า
 จักรพรรดิเคยเกิดขึ้นบน โลกใบนี้มาก่อน แต่ก็เป็นเรื่องยากที่จะเชื่อสำหรับคนในยุคปัจจุบัน เพราะมี
 ลักษณะเป็นโลกในอุดมคติมากกว่า อาจเป็นไปได้ว่าพระสูตรนี้อาจจะมีอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นของ
 แนวคิดสุขาวดีพุทธเกษตรก็ได้ นอกจากนี้ยังมีอีกหลายสูตรในพระไตรปิฎกเกรวาทที่นักวิชาการทาง
 พระพุทธศาสนา อาทิ R.Gombrich (2005) ตันนิฐานว่าน่าจะเป็นสาเหตุของการเกิดขึ้นของแนวคิด
 มหายานดังเช่น

10.1 ในพระสูตรชื่อ เสทกสูตร (ส. ม. 30/758-762/453-454) ได้กล่าวว่า “...ภิกษุทั้งหลาย
 เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติสติปัฏฐานด้วยคิดว่า จักรักษตน พึงปฏิบัติสติปัฏฐานด้วยคิดว่า จักรักษาผู้อื่น
 บุคคลเมื่อรักษตน ชื่อว่ารักษาผู้อื่น เมื่อรักษาผู้อื่น ก็ชื่อว่ารักษตน”

10.2 ในพระสูตรชื่อ ชัมมัญญสูตร (อ. สุตตค 37/65/238) กล่าวว่า

...บุคคลรู้ธรรมดาแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมก็มี 2 จำพวก คือพวกหนึ่งปฏิบัติเพื่อ
 เกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น อีกพวกหนึ่งปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง และปฏิบัติ
 เพื่อเกื้อกูลผู้อื่น บุคคลพวกที่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น ก็ถูกติเตียน
 ด้วยเหตุนี้ฉันนี้ พวกที่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น ก็ได้รับการ
 สรรเสริญด้วยเหตุนี้ฉันนี้...

10.3 ในพระสูตรชื่อ พกสูตร (ส. สคา. 25/566-572/140-143) ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่
 พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพกรพรมผู้เป็นมิชฌาภิฐิที่พรมโลก ซึ่งเป็นเพียงเหตุการณ์หนึ่งในอีก
 หลายๆ ครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดเทวดาและพรมในเทวโลกและพรมโลก ซึ่งการเสด็จไป
 ของพระองค์นั้นมีทั้งที่เสด็จไปด้วยกายเนื้อและบางครั้งก็ทรงใช้การเสด็จไปด้วยอำนาจมนโหมย
 กล่าวคือ ทรงไปด้วยพลังจิต ซึ่งในข้อนี้ก็อาจเป็นที่มาของแนวคิดเรื่อง สัมโภคกาย หรือ กายทิพย์ของ
 พระพุทธเจ้าที่ทรงเสด็จไปโปรดเทวดาและพรม

10.4 ในพระสูตรชื่อ อนุปทสูตร (ม. อุ. 22/153-165/194-200) ได้กล่าวถึงความสามารถ
 ของพระสารีบุตรในการบรรลุธรรมไปโดยลำดับว่า พระสารีบุตรได้บรรลุถึงปฐมฌาน ทุติฌาน คติ
 ฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญายตนฌาน วิญญานัญญายตนฌาน อาภิญญายตนฌาน เนวสัญญานา

นาสัตญาณตนฌาน และสัตญาณเวทิตนโรธ อันชั้นสูงสุดแล้ว แต่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่ายังมีธรรมอันยิ่งกว่าอยู่อีกดังนี้

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) สารีบุตร ล่วงเลยแนวสัตญาณาสัตญาณตนฌาน ไปโดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าสัตญาณเวทิตนโรธ อยู่ อาสวะทั้งหลายของเธอ เป็นอันสิ้นไปแล้ว เพราะเห็นแม่ด้วยปัญญา เธอมีสติ ออกจากสมาบัตินั้น ครั้นแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นธรรมที่เป็นอดีต ที่ดับไปแล้ว ที่เปลี่ยนแปลงไปแล้วว่า นัยว่า ธรรมที่ยังไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้วย่อมเสื่อมไปอย่างนี้ เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่ถูกค้นหาทักท้วง อาศัย ไม่คิดใจในธรรมเหล่านั้น หลุดพ้นแล้ว พราศไปได้แล้ว มีใจที่ถูกทำให้ปราศจากเขตแดนแล้วอยู่ เธอรู้ชัดว่าคุณพิเศษเป็นเหตุสลัดออกไป (จากภพ) ยิ่งขึ้นไปอีก ยังมีอยู่และเธอยังมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเป็นเครื่องสลัดออก ยังมีอยู่ เพราะกระทำกรรมฐานนั้นให้มากขึ้น...
ข้อนี้อาจจะทำให้ฝ่ายมหายานตีความว่า สิ่งที่ยิ่งขึ้นไปอีกก็คือ โพธิสัตว์ยาน นั่นเอง

11. ตามหลักประวัติศาสตร์ศาสนานั้นเชื่อว่า แนวคิดเรื่องพระอมิตาภะพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึงพระพุทธเจ้าแห่งแสงสว่างที่ไม่มีที่สิ้นสุด และพระไวโรจนะพุทธเจ้าซึ่งหมายถึงพระพุทธเจ้าแห่งความรุ่งโรจน์หรือรุ่งเรือง หรืออีกนัยยะหนึ่งก็คือแสงสว่างนั่นเอง น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดของศาสนาไซโรอัสเตอร์ (Zoroaster) ซึ่งเป็นศาสนาที่เก่าแก่กว่า มีหลักคำสอนสำคัญคือการบูชาเทพเจ้าแห่งแสงสว่าง และอาจจะได้รับอิทธิพลจากลัทธิบูชาไฟในศาสนาพราหมณ์ก็ได้

12. มีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับเรื่องของกฎแห่งกรรมว่า ถ้าผู้ที่ทำบาปมามากแต่สำนึกได้ก่อนตายได้ภาวนาพระนามพระอมิตาภะพุทธเจ้าแล้วก็ได้ไปเกิดในสุขาวดีพุทธเกษตร ก็แสดงว่า กฎแห่งกรรมก็ไม่มีจริงเพราะไม่ต้องไปตกนรกชดใช้กรรมชั่วที่ทำมาตลอดชีวิต แม้จะอ้างว่าอาสันนกรรม คือกรรมที่ทำก่อนตายจะให้ผลทันที แต่สำหรับผู้ที่เป็นสุขาวดีก็ไม่ต้องกลับในวัฏสงสารนี้อีกตลอดไป ก็เท่ากับว่ากรรมทั้งหลายเป็นโมฆะไปหมดทั้งๆ ที่บุคคลนั้นยังไม่ได้สำเร็จอรหันต์ และดูเหมือนว่ากฎแห่งกรรมนี้จะไม่สามารถใช้ได้ ในสุขาวดีพุทธเกษตร อันเป็นสถานที่ๆ ปลอดจากการชดใช้กรรมทุกชนิด มีแต่การเสวยสุข ความสมหวัง และความหลุดพ้นเท่านั้น หากเรามองในแง่ของจิตวิทยาโดยไม่มุ่งเน้นว่าสุขาวดีพุทธเกษตรจะมีอยู่จริงๆ หรือไม่แล้ว อาจมองได้ว่าการพยายามหลีกหนีกรรมชั่วด้วยการไปเกิดในสุขาวดี อีกทั้งยังสร้างหลักการเพื่อความปลอดภัยอย่างแน่นนอนด้วยการกล่าวว่า ผู้ที่เป็นสุขาวดีแล้วจะไม่ต้องกลับมาชดใช้กรรมให้ทุกข์ทรมานในวัฏสงสารนี้อีกเลย และจะสมความปรารถนาทุกอย่าง มีแต่ความสุขอย่างเดียวไม่มีทุกข์เลยสุดท้ายก็จะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าอมิตาภะแล้วจะบรรลุธรรมกันอย่างง่ายดายทุกๆ คน เป็นหลักการที่เกิดจากความกลัว ไม่กล้าเผชิญความ

เป็นจริงกับสิ่งที่จะต้องได้รับ เกรงกลัวต่อผลของบาปที่ตนเองได้กระทำไว้ โดยการปลอบใจตนเองว่า จะมีผู้มาช่วยเหลือให้รอดพ้นได้ และความกลัวว่าจะต้องเวียนว่ายตายเกิดมารับกรรมอีกเพราะตนเอง ยังมีกิเลสอยู่จึงสร้างหลักการอื่นๆ ขึ้นมาอีกเพื่อประกันความรู้สึกปลอดภัยของตัวเอง ซึ่งถ้ามองในแง่ นี้ก็จะสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความต้องการความปลอดภัยของมนุษย์ตามแนวคิดจิตวิทยาของมาส โลว์

13. แนวคิดเรื่องพุทธเกษตรนี้ไม่มีในหลักคำสอนของเถรวาท เพราะเถรวาทถือว่าในโลกธาตุ เดียวกันซึ่งหมายถึงทั้งจักรวาล ไม่มีพระพุทธเจ้าพร้อมกันถึง 2 พระองค์ และการสอนว่าการอุปบัติขึ้น ของพระพุทธเจ้าและการได้ฟังพระสัทธรรมเป็นของยากก็จะไม่จริง เพราะสามารถไปพบ พระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ได้ในพุทธเกษตรอีกมากมาย และถ้าหากพุทธเกษตรอื่นๆ มีจริงซึ่งเป็นเรื่อง สำคัญมาก พระศากยมุณีพุทธเจ้าน่าจะทรงตรัสถึงบ้าง แต่ไม่ปรากฏมีในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทเลย

14. การภาวนาถึงพระนามพระอมิตาภะพุทธเจ้านั้นเข้ากันได้กับหลักการเจริญพุทธานุสสติ ของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ซึ่งเป็นบุญกุศลที่จะนำพาให้เราไปเกิดในสวรรค์ได้ หรืออย่างน้อย การยึดติดในสิ่งที่ดียังดีกว่าการติดอยู่กับสิ่งที่ไม่ดี

15. หลักคำสอนนิกายสุรวัดนี้อ้างดีความไปในรูปของธรรมาธิฐานได้ ดังเช่นที่ปรากฏใน ติมลเกียรตินิทเทศสูตรว่า “...เพราะฉะนั้นแล รัตนกัญ ! โพธิสัตว์ผู้ปรารถนาจักบรรลุถึงวิสุทธิ เกษตรดังกล่าวพึงชำระจิตแห่งตนให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อจิตบริสุทธิ์สะอาดดีแล้ว พุทธเกษตรก็ย่อม บริสุทธิ์สะอาดตามไปด้วย” (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2544: 4) ซึ่งในแง่นี้พุทธเกษตรก็คือจิตที่บริสุทธิ์ นั้นเอง อีกตัวอย่างหนึ่งคณาจารย์อิวั โดยได้ใช้หลักนิกายเถรวาทอธิบายว่า “สุขาวคืออยู่ห่างไกลจาก โลกธาตุนี้ถึงแสน โกฎิพุทธเกษตร แต่ที่แท้ก็อยู่ในจิตขณะหนึ่งของเรานั่นเอง หาได้ห่างไกลแตกต่างที่ ไหนไม่ พระอมิตาภะก็คือจิตธาตุของเรา จิตธาตุของเราเล่าก็คือ พระอมิตาภะ” (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548: 168) นอกจากนี้ท่านเว่ยหล่าง พระสังฆปริณายกแห่งนิกายเซ็น ก็ได้ตีความว่า “มันเป็น ที่ กระจางชัดแล้วว่า แคนบริสุทธิ์ (ทางทิศตะวันตก) อยู่ไม่ไกลจากที่นี่เลย เพราะตามระยะทางคิดเป็น ไมล์ก็ได้ 108,000 ไมล์เท่านั้น ซึ่งโดยแท้จริงแล้วระยะทางนี้หมายถึง อุกุศล 10 และมีจิตตะ 8 ภายใน ตัวเรานั้นเอง สำหรับคนพวกที่ยังมีใจดำ มันก็ต้องอยู่ไกลอย่างแน่นอน แต่สำหรับพวกที่มีใจสูงแล้ว เราอาจกล่าวได้ว่ามันอยู่ใกล้ทีเดียว” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 42) และท่านเว่ยหล่างยังกล่าวอีกว่า “... ผู้ที่มีความสว่างมองเห็นจิตเดิมแท้ของตนเอง จัดเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ความเป็นคนมีเมตตากรุณา เป็นพระอวโลกิเตศวร การเพียรในการไปรยทาน คือ พระมหาสถามะ ความสามารถทำให้ชีวิต บริสุทธิ์ คือ องค์พระศากยมุณี ความสม่ำเสมอและความคงที่ คือ พระอมิตาภะ...” (พุทธทาสภิกขุ,

ม.ป.ป.: 44) ฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงสามารถมองได้หลายมิติและทุกๆ มิติของพระพุทธศาสนาย่อมเหมาะสมและเป็นประโยชน์สำหรับคนแต่ละประเภทที่แตกต่างกันไปบนโลกใบนี้

16. ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ตั้งแต่กัมภีร์ดั้งเดิมจนถึงกัมภีร์มหายานค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปจากประวัติบุคคล เป็นหมวดหรือประเภทของบุคคลผู้มุ่งหมายไปสู่โพธิและในที่สุดได้กลายเป็นเหล่าเทพเจ้าผู้มีหน้าที่ปกป้องโลกไปในที่สุด อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า วิถีทางแห่งปัญญาแต่เดิมค่อยๆ ได้รับการแทนที่โดยวิถีทางแห่งความกรุณาและการกระทำเพื่อผู้อื่น

17. ชีวิตแบบพระโพธิสัตว์เป็นอุดมการณ์อย่างสูงทุกลักษณะ แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ทำได้โดยยากแต่ก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกยุคทุกสมัย ผู้ที่จะอุทิศและบำเพ็ญตนเช่นนี้ต้องเป็นคนเสียสละทุกอย่างแม้กระทั่งชีวิต เพื่อดำเนินตามคำปณิธานของตนที่ได้ให้ต่อพระพักตร์องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้แล้วหลายพระองค์ ในทางปฏิบัติสำหรับชาวบ้านทั่วไปนั้น ก็ได้หมายความว่า ตนเองจะถูกปิดกั้นหนทางนั้นเสีย ตรงกันข้ามควรได้หันมาถามตนเองดูเสียว่า ได้พากันใช้คุณธรรมพระโพธิสัตว์ในชีวิตของเขาได้กี่เปอร์เซ็นต์ หรือได้กี่ข้อ หากเราพยายามใช้เพียงข้อเดียว คือ ความกรุณา เพียงข้อเดียวเท่านั้นก็จะช่วยให้ชีวิตและสังคมมีสันติภาพมากกว่านี้ หากผู้รับผิดชอบต่อสังคมแต่ละท่านมีความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจสังคมได้อ่านาและหน้าที่ของตนเช่นพระโพธิสัตว์บ้าง ความรู้สึที่ต้องการอุทิศตนเพื่อความสุขของผู้อื่นก็จะตามมา และความรุ่มเย็นก็จะเป็นผลพลอยได้อย่างแน่นอน นั่นคือสังคมในอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ซึ่งเราจะต้องช่วยกันเสริมสร้างให้มีขึ้นในชีวิตปัจจุบันนั่นเอง

18. เนื่องจากพระพุทธศาสนามหายานมีหลายนิกาย และแต่ละนิกายมีหลักคำสอนที่แตกต่างกันไปในเรื่องละเอียดปลีกย่อย แม้หลักการใหญ่ๆ เช่น หลักการเรื่องพุทธภาวะจะคล้ายคลึงกันทุกสำนักก็ตาม แม้เรื่องพระอมิตาภะพุทธเจ้าก็ทรงมีที่มาทั้งแบบการอวตารมาจากพระอาทิตย์พุทธเจ้า และที่ทรงสร้างบารมีในรูปแบบของมนุษย์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็มีที่มาทั้งแบบการอวตารแบ่งภาคมาจากพระอมิตาภะพุทธเจ้า และที่ทรงเป็นมนุษย์ในฐานะพระธิดาเมียวชาน ของกษัตริย์เมียวจวงตามประวัติของเจ้าแม่กวนอิมที่เผยแพร่ทั่วไป ทำให้พระพุทธศาสนามหายานมีแนวคิดที่หลากหลายมาก บางแนวคิดก็ดูจะขัดแย้งกันเองด้วย ยิ่งถ้าหากจะเปรียบเทียบกับหลักการของเถรวาทแล้ว พระพุทธศาสนามหายานก็ดูจะห่างเหินกันมากขึ้นทุกที เพราะความเข้าใจ การตีความ และความเชื่อที่มีต่อพระพุทธรูปและธรรมะนั้นแตกต่างกันมากขึ้น และยากที่จะประสานเข้าหากันได้ เพราะต่างฝ่ายก็เห็นว่าความเข้าใจของตนเองถูกต้องที่สุด แต่ผู้วิจัยเห็นด้วยกับหลักการเรื่องภาษาคน ภาษาธรรม ของท่านพุทธทาสภิกขุ เพราะถ้าหากเราเชื่อคำสอนแบบตามกัมภีร์ทุกอย่างก็ดูจะขัดต่อหลักกาลามสูตร ซึ่งไม่ให้เราเชื่อเพราะว่าอ้างมาจากกัมภีร์ แต่ให้ใช้ปัญญาใคร่ครวญดูก่อน ท่านพุทธทาส

ภิกษุกล่าวว่า ธรรมะนั้นมี 2 ระดับ คือระดับสมมติ และระดับปรมัตถ์ ซึ่งคำสอนแต่ละระดับพระพุทธองค์ก็ทรงใช้ภาษาไม่เหมือนกัน เช่น ในระดับสมมติพระองค์สอนว่า ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน แต่พอระดับปรมัตถ์พระองค์กลับสอนว่า ชันธุ 5 เป็นอนัตตา ไม่มีตัวตนที่จะยึดถือได้ เป็นต้น ดังนั้นการตีความคำสอนของพระพุทธศาสนาตามหา言เท่านั้นจึงจะทำให้พระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายานสามารถเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ โดยยึดหลักธรรมสำคัญอันเป็นแก่นพระพุทธศาสนาที่เห็นตรงกันทั้งสองฝ่าย เช่น ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ 4 เป็นต้นไว้เป็นหลักและตีความโดยใช้หลักธรรมกลางนี้เป็นพื้นฐาน ดังจะได้แสดงตัวอย่างของการตีความดังต่อไปนี้

เนื่องจากหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ การพ้นทุกข์ได้ในปัจจุบัน เพราะพระพุทธศาสนาแสดงว่าคำสอนทั้งหมดโดยสรุปแล้ว พระพุทธองค์ทรงสอนเฉพาะเรื่องทุกข์และการดับทุกข์เท่านั้น และให้ความสำคัญกับปัจจุบันธรรม ดังนั้นการตีความคำสอนของมหายานควรที่จะสามารถตีความย้อนกลับมาเป็นปัจจุบันธรรมได้เสมอ เช่น

18.1 หลักคำสอนเรื่องพุทธเกษตรซึ่งเมื่อเชื่อตามคัมภีร์แล้วจะมีที่ตั้งอยู่จริงๆ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของโลกเราห่างไปไกลมากแสนโกฏิลกธาตุ ต้องสวดมนต์พระนามขององค์พระอมิตายะพุทธเจ้าและทำคุณงามความดีมากมายเพื่อมุ่งที่จะไปเกิดที่นั่น แต่ท่านเว่ยหล่างกลับมองว่าพุทธเกษตรที่ว่าอยู่ทางทิศตะวันตกนั้นไม่ได้อยู่ไกลอะไรมากมาย ท่านกลับหมายถึงโลกซีกตะวันตกนี้เองซึ่งห่างไป 108,000 ไมล์ และตัวเลข 108 ที่ว่านี่ก็เป็นสัญลักษณ์ 10 หมายถึง อกุศล 10 และ 8 หมายถึง มิจฉัตตะ 8 ได้แก่ อกุศลกรรมบถ 10 และมิจฉัตตะ 8 ประการ ตามลำดับดังนี้ อกุศลกรรมบถ 10 ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติดิในกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ การคิดโลภ การคิดพยาบาท และการเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ส่วนมิจฉัตตะ 8 เป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับมรรค 8 นั่นคือ การเห็นผิด การคิดผิด การพูดจาที่ผิด การกระทำที่ผิด อาชีพที่ผิด ความพยายามที่ผิด สติที่ผิด และสมาธิที่ผิด ดังนั้นการไปพุทธเกษตรก็คือการไปสู่ดินแดนแห่งความบริสุทธิ์ ดีความอีกครั้งหนึ่งก็คือการปรารถนาความบริสุทธิ์ ผู้ที่ต้องการความบริสุทธิ์ของชีวิตจิตใจก็ต้องละอกุศลกรรมบถ 10 และละมิจฉัตตะ ทั้ง 8 ให้ได้ก็จะถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้เองในปัจจุบัน ดังเช่นข้อความในวิมลเกียรติคุณเทสสูตรที่ว่า ถ้าทำจิตใจบริสุทธิ์ พุทธเกษตรก็บริสุทธิ์ไปด้วย

18.2 พระพุทธเจ้าของมหายานหลายพระองค์ เช่น พระอมิตายะพุทธเจ้าทรงมีอัครสาวกชายขวา คือ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ และพระมหาสถามปราปต์โพธิสัตว์ ซึ่งควรตีความว่า พระ

อวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์แห่งความเมตตานั่น หมายถึงพระมหากรุณาธิคุณของ พระพุทธเจ้าที่มีต่อสรรพสัตว์ แสดงออกมาในรูปของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ก็ได้ และ พระมหาสาธามปราชิตโพธิสัตว์ผู้ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์แห่งปัญญานั้น หมายถึง พระปัญญาคุณของ พระพุทธเจ้าแสดงออกมาในรูปของพระมหาสาธามปราชิตโพธิสัตว์ ซึ่งในความเป็นจริงแล้วทั้ง 2 พระองค์อาจจะไม่มีตัวตนอยู่จริงๆ ก็ได้

18.3 ในสูตรของท่านเว่ยหล่างกล่าวว่า “...ผู้ที่มีความสว่างมองเห็นจิตเดิมแท้ของตนเอง จัดเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ความเป็นคนมีเมตตากรุณา เป็นพระอวโลกิเตศวร การเพียรในการ ไปรยทาน คือ พระมหาสาธามะ ความสามารถทำให้ชีวิตบริสุทธิ์ คือ องค์พระศากยมุนี ความสม่ำเสมอและความคงที่ คือ พระอมิตาภะ...” เป็นตัวอย่างของการดีความอย่างดียิ่ง เพราะท่านเว่ยหล่างสามารถ ดีความเอาสัญลักษณ์ซึ่งเป็นบุคคลมาสู่ปัจจุบันธรรมได้ นั่นคือการนำเอาสิ่งที่เป็นเรื่องไกลตัวมาสู่การ ปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน นั่นคือ บุคคลใดที่มีปัญญาสามารถมองเห็นสังขารมัจจุหตุคัพพันได้ บุคคลนั้นก็ประจักษ์ว่าเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง (ตรงกับเถรวาทว่า อนุพุทธะ คือผู้ตรัสรู้ตาม) บุคคลใด ที่มีจิตประกอบไปด้วยความเมตตากรุณาต่อผู้อื่นอยู่ บุคคลนั้นก็เหมือนกับว่ากำลังเป็นพระโพธิสัตว์ กวนอิมอยู่ในขณะนั้นด้วย และถ้าบุคคลใดสามารถทำชีวิตให้บริสุทธิ์ได้ก็จะเป็นประหนึ่งพระศากย มุนีในปัจจุบัน ส่วนผู้ที่มีจิตอันมั่นคงแน่วแน่ต่อปณิธานของตน บุคคลนั้นก็จะเป็นเสมือนหนึ่ง เดียวกับพระอมิตาภะพุทธเจ้า นอกจากนี้ในสูตรเว่ยหล่างยังได้กล่าวถึงผู้ที่มีความโลภมากก็เป็นเป็น ดุจดั่งเปรต ผู้ที่มีความขลาดกลัวก็จะเป็นอสุรกาย และผู้ที่มีโทสะร้ายก็จะเป็นดุจดั่งสัตว์นรก เป็นต้น เรื่องนี้เข้ากันได้กับหลักคำสอนของเถรวาทที่ด้วยบุคคลประเภทต่างๆ คือ

มนุสสเทโว	ตัวเป็นคนใจเป็นเทวดา
มนุสสมนุสโส	ตัวเป็นคน ใจก็เป็นคน
มนุสสติรัจฉาโน	ตัวเป็นคนใจเป็นสัตว์เดรัจฉาน
มนุสสเปโต	ตัวเป็นคนใจเป็นเปรต
มนุสสนิรโย	ตัวเป็นคนใจเป็นสัตว์นรก

ฉะนั้นแล้วถ้าหากเราปรารถนาที่เป็นพระพุทธเจ้า เราก็ต้องทำชีวิตของเราให้บริสุทธิ์ดุจ เดียวกับพระองค์นั่นเอง การดีความคำสอนของพระพุทธศาสนาหายนซึ่งเต็มไปด้วยสัญลักษณ์ให้ ถึงแก่นแท้ระดับปรมัตถ์เท่านั้นจึงจะทำให้เราสามารถที่จะได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนา หายานได้ในปัจจุบันนี้

19. แนวคิดเรื่องพุทธภวณีนี้อาจมีส่วนสัมพันธ์กับจริยธรรมทางมหายานบางประการ เช่น การกินเจ เพราะถือว่า สรรพสัตว์ทุกชนิดล้วนมีพุทธภาวะอยู่ในตัวทั้งสิ้น เมื่อเหตุปัจจัยเหมาะสมทุกคนสามารถที่บรรลุพุทธภาวะได้ทั้งนั้น ไม่ควรดูหมิ่นพุทธภาวะในสรรพสัตว์ทั้งหลาย จึงไม่ควรที่จะฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเพื่อนำมารับประทานเป็นอาหาร

20. พุทธภาวะในแง่ที่เป็นศักยภาพของการตรัสรู้ธรรมได้ของมนุษย์นั้นเป็นสิ่งประเสริฐที่เราควรสนใจ เมื่อเราทราบว่ามนุษย์มีความสามารถที่จะอยู่บนโลกใบนี้ได้เป็นอย่างดีอยู่แล้วทำไมเราจึงไม่ใช่ศักยภาพอันนี้ให้เต็มความสามารถของเราในการที่จะเรียนรู้ธรรมะเพื่อจะนำมาใช้ในการดับทุกข์ทางใจของเรา เพราะเราทุกคนมีความสามารถนี้อยู่ในตัว และเมื่อเราได้เรียนรู้ที่จะดับทุกข์ทางใจของตนได้แล้ว มีชีวิตที่สงบเย็นได้แล้ว ก็ควรเป็นอย่างยิ่งที่เผยแพร่ความรู้อันนี้เพื่อให้ผู้อื่นได้ตระหนักถึงความสามารถของเขาว่า ตัวเขาสามารถที่จะเรียนรู้ที่จะอยู่เหนือความทุกข์ได้ในชีวิตปัจจุบันนี้ เมื่อเราทุกคนได้ใช้ศักยภาพอันนี้อย่างเต็มที่แล้ว โลกใบนี้เองที่จะกลายเป็นสุชาติพุทธเกษตรอันเป็นดินแดนแห่งความสุขและความบริสุทธิ์ของทุกๆ คน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดเกี่ยวกับพุทธภาวะที่ศึกษานี้เป็นการศึกษาในภาพกว้างๆ ของแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และพุทธภาวะ ทั้งส่วนของเถรวาทและมหายาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในมหายาน ในประเทศไทยยังมีการศึกษาอยู่ค่อนข้างน้อย ตลอดถึงพระสูตร เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องก็ยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย ซึ่งถ้าหากมีการศึกษาในส่วนรายละเอียดอีกหลายส่วนก็จะทำให้การศึกษาในเรื่องนี้สมบูรณ์ เช่น ศึกษาแนวคิดเรื่องพุทธภาวะในแต่ละนิกายของมหายานอย่างละเอียด การศึกษาและการแปลพระสูตรมหายานเป็นภาษาไทยซึ่งมีอีกหลายๆ สูตรที่สำคัญที่ยังไม่มีการแปลเป็นภาษาไทย เช่น ลังกาวดารสูตร เป็นต้น จะเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการศึกษามหายานในประเทศไทย

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ในที่นี้ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างเรื่องที่น่าสนใจในการทำวิจัยต่อไปดังนี้

1. แนวคิดเรื่อง พุทธเกษตร ในพระพุทธานามายาน
2. แนวคิดเรื่อง ตถาคตรรภ ในพระพุทธานามายานโยคจาร และ จิตเดิมแท้ใน

พระพุทธานามายาน

3. แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะ ในสัทธรรมปุณฑริกสูตรและในลังกาวตารสูตร
4. แนวคิดเรื่องพระพุทเจ้าและพระโพธิสัตว์ในพระพุทธานามายานแบบธิเบต
5. แนวคิดเรื่องการอวดารของพระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์กับองค์ทะไลลามะของธิเบต
6. การตีความสัญลักษณ์ในพระพุทธานามายาน
7. อิทธิพลของนิกายโยคจารที่ต่อแนวคิดเรื่องพุทธภาวะของนิกายอื่นๆ
8. ลักษณะพิเศษของพระพุทเจ้าและพระโพธิสัตว์ในพระพุทธานามายาน
9. การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพุทธภาวะที่ปรากฏในนิกายอวตังสกะ เป็นต้น
10. อิทธิพลของมหายานที่มีต่อสังคมไทย

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กรมสมเด็จพระปรมาทิตยไพฑูริย์. 2505. พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. ม.ป.ป. จริยธรรมสำหรับผู้นำ. เอกสารประกอบการสอนสาขาวิชาพัฒนสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (เอกสารอัดสำเนา).

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน. 2537. พระพุทธศาสนาแบบธิเบต. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด.

นิรมล เตชะปณิต. 2546. เอกสารประกอบการสอนวิชาพระพุทธศาสนามหายาน. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (อัดสำเนา).

บุญย์ นิลเกษ. 2526. พุทธศาสนามหายาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา.

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. 2546. โพธิสัตว์จรรยา: มรรคาเพื่อมหาชน. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประยงค์ แสนบุราณ. 2548. พระพุทธศาสนามหายาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไอเดียนสตอรี่.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). 2546. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร). 2545. มุนีนาคทิปนี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

พระมหาสมบุญ วุฑฺฒิกโร. 2550. “จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ ทศณะเถรวาทกับมหายาน.” วารสารพุทธศาสนศึกษา 14 (3): 7-21.

พระรัตนปัญญาเถระ. 2540. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระวิศวกัทร เชื้อเกียก. 2551. **มหาสุขาวตัญญูสูตร**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด.

พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป. **คำสอนสองใบ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

_____. ม.ป.ป. **สูตรของเว่ยหล่าง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. 2537. **พระสูตรและอรรถกถาแปล**. เล่มที่ 11, 13, 15, 16, 17, 18, 22, 25, 30, 32, 34, 37, 42, 59, 62, 67, 68, 73. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มูลนิธิพุทธถือใจได้หัวนในประเทศไทย. 2009. **แปลภารกิจเพื่อมวลมนุษย์** (Online).
<http://www.tzuchithailand.org>, 13 เมษายน 2552.

ริโวเชธรรมสถาน. 2551. **ภาพพุทธศิลป์** (Online). www.mahayana.in.th, 30 ธันวาคม 2551.

วสิน อินทสระ. 2546. **พุทธปรัชญามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

วัดธรรมปัญญาารามบางม่วง. 2552. **พระคาถาบูชาพระไภษัชยคุรุพุทธเจ้า** (Online).
www.buddhamahayan.com/uploads/Image/buddha.jpg, 18 เมษายน 2552.

วิศวกัทร มณีปัทมเกตุ. 2548. **พระพุทธรูปปางสมาธิมหาไวปุลยสูตร**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด.

วิศิษฐ์ ปันทองวิชัยกุล. 2551. “**ภาพลักษณ์พระพุทธรเจ้าในฐานะมนุษย์ผู้วิวัฒน์ใน The Light of Asia.**” วารสารอักษรศาสตร์ 37 (1): 199-221.

ศศิวรรณ กำลังสินเสริม. 2546. **การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ลลิตวิสูตร**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ศูนย์กลางข้อมูลพุทธศาสนามหายาน. 2552. **ครรรชธาตุมณฑล** (Online). <http://community.buddhayan.com/index.php?topic=697.0>, 15 เมษายน 2552

สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์. 2547. **ฉบับพิเศษรวมเรื่องพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร กวนซิมผ่อสัก**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. 2540. **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร: สมใจการพิมพ์.

สมภาร พรหมทา. 2534. **พุทธศาสนามหายาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชมหาวิทยาลัย.

_____. 2540. **พุทธศาสนามหายาน: นิยายหลัก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สถัญญ์ ธารัชชกุญชร. 2550. **การศึกษาเรื่องพุทธานุภาพ**. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร พันธรังสี. 2543. **พุทธศาสนามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.

เสถียร โพนันทะ. 2519. **ปรัชญามหายาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. 2541. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. 2544. **วิมลเกียรตินิเทศสูตร**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. 2548. **ปรัชญามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

แสง มนวิฑูร. 2517. **จินกาลมาลีปกรณ์**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร. แปลจาก พระรัตนปัญญา
เถร. 2060. **จินกาลมาลีปกรณ์**. ม.ป.ท.

สำนักงานเลขาธิการสภาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา. 2552. **กำเนิดพระพุทธศาสนา**
(Online). <http://amitabha.dharmnet.com.br/amitabha.jpg>, 30 มกราคม 2552.

องค์กรเพื่อความโปร่งใสในประเทศไทย. 2551. **ดรธรณีชี้วัดภาพลักษณ์คอร์รัปชัน ประจำปี พ.ศ.**
2551 (Online). <http://www.transparency-thailand.org>, 13 เมษายน 2552.

Brown, B.E. 1994. **The Buddha Nature : A Study of the Tathagatagarbha and Alayavijnana.**
2 nd. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.

Bukkyo Dendo Kyokai. 1984. **The Teaching of Buddha.** Japan: The Dharma Promotion
Foundation.

Cleary, J. C. 1994. **Pure Land Pure Mind.** Taiwan: The Corporate Body of the Buddha
Education Foundation.

Chin Fung Lai. 2009. **Photo** (Online). www.vinlai.com/gallery2/v/1016-2/pureland_2.jpg,
30 January 2009.

Griffiths, Paul, (eds.). 1994. **On Being Buddha: The Classical Doctrine of Buddhahood.** New
York: State University of New York Press. Cited in Paul Williams and Anthony Tribe.
2000. **Buddhist Thought A complete introduction to the indian tradition.** London:
Routledge.

Gombrich, R. 2005. **Buddhism.** London: Routledge. อ้างใน สุมาลี มหณรงค์ชัย. **มหายาน ภาษา**
คน-ภาษาธรรม. 2550. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์.

Schumann, H.W. 1973. **Buddhism.** London: Rider and Company. อ้างใน บุญย นิลเกษ. 2526.
พุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพิตยา.

Suzuki, D.T. 1963. **Outline of Mahayana Buddhism**. New York: Schocken Books.

_____. 1983. **The Zen Doctrine of No-Mind**. London: Rider. อ้างใน สมภาร พรหมทา.
2534. พุทธศาสนมหายาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. 1999. **The Lankavatara Sutra A Mahayana Text**. Delhi: Motilal Banarsidass
Publishers.

Tibeta Arts Gallery. 2009. **Tibet Arts** (Online). [http://dzibeads.exteen.com/category/-
STATUES/page/7](http://dzibeads.exteen.com/category/-STATUES/page/7), 12 April 2009.

Wader, A.K. 1970. **Indian Buddhism**. India: Motilalbanarasidas. อ้างใน บุญย นิลเกษ. 2526.
พุทธศาสนมหายาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา.

Wong-Mou-Lam, tr. 1975. **The Sutra of Hui Neng**. Berkeley: Shambhala. อ้างใน สมภาร พรหม
ทา. 2534. พุทธศาสนมหายาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ –นามสกุล	นายไกรฤกษ์ ศิลาคม
วัน เดือน ปี ที่เกิด	24 ธันวาคม 2524
สถานที่เกิด	จังหวัดหนองคาย
ประวัติการศึกษา	ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา) ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ทุนการศึกษาที่ได้รับ	ทุนผู้ช่วยสอน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์